

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YENİ TÜRK EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

CEMİL MERİÇ'İN DENEMELERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MEHMET AKİF SÜMER

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MEHMET ÖNAL

ANKARA 2010

ONAY

Mehmet Akif Sümer tarafından hazırlanan CEMİL MERİÇ'İN DENEMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME başlıklı bu çalışma 11.06.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yeni Türk Edebiyatı ana bilim dalında master tezi olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN

Prf. Dr. Nurullah ÇETİN

ÜYE

Doç Dr. Mehmet ÖNAL

ÜYE,

Yrd. Doç. Dr. Ayfer YILMAZ

[imza]

ÖNSÖZ

Cumhuriyet dönemi deneme yazarlarımızdan Cemil Meriç'in denemeleri üzerine yapılan bu incelemede şunlar dikkate alınmıştır: Giriş bölümünde deneme türünü hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca, deneme türünün yaygın tanımları, tarihsel gelişim süreci, Batı dünyasından hareketle ana hatlarıyla takip edilmiş, türün Türk edebiyatındaki seyri ele alınmıştır. Edebiyat sanatının düşünce ağırlıklı, öznel anlatımlı edebî türü olan deneme yazılarının genel özelliği, türün ölçütleri, Batı ve Türk edebiyatlarında nasıl algılandığı, yazarlarca hangi amaç doğrultusunda tercih edildiği hususu üzerinde durulmuştur.

Bu bakış açısıyla deneme türünün diğer edebî türlerle özellikle şiirle ilişkisine, benzer ve farklı yönlerine temas edilip özellikle Türk edebiyatında, deneme türünün ne zaman ve nasıl işlenmeye başlandığı konuları belirlenmeye çalışıldı. Bir edebî tür olarak denemenin Yeni Türk edebiyatında nasıl bir gelişim seyri izlediği ve denemenin türleşme serüveninin özellikleri, ana hatlarıyla takip edildi.

Tanzimat'la başlayan ve zamanla Batı etkisinin pek çok alanda kendini belli ettiği edebiyatımızda, yazarlarımız, deneme türünü hangi dönemlerde daha aktif kullanılmıştır ve bunun sebebi nedir? Bunlar bulmaya ve anlamaya çalışıldı.

Deneme ile ilgili araştırmalarda, deneme türüne ilgi duyan edebiyatçılarımızın genelde hangi edebî türle uğraştıklarını ve denemeyi niçin tercih ettiklerini ve bu türün, edebiyatımızda yerleşmesinde ne düzeyde katkılarının olduğunu belirlemek ayrıca önem arz etmektedir. Özellikle şairlerin türe katkılarından söz edildiğinde deneme türünün estetik donanımına ait bakış açıları gündeme gelir.

Deneme türünün düşünce ağırlıklı bir edebî tür olması ve Türkçenin düşünce dili olarak gelişim göstermesinde denemecilerimizin katkısının olduğu, duygunun yanında düşüncenin işlenmesi ile dikkatlerimizi çeker.

Edebiyatımızda deneme, gelişim gösterirken Batılı örneklerden hangi düzeyde yararlanılmıştır?

Denemenin Batı'da Montaigne ve Bacon tarzı olarak ayrıştığını görülür. Bu iki öncünün Batı edebiyatlarında takipçilerinin olduğuna tanık olunduktan sonra, bizim denemecilerimizin hangi tarzı daha çok denediklerini görmeye çalışmak araştırmacıya farklı ufuklar kazandırır.

Deneme türünün 1940'lardan sonra ciddi bir edebî tür olarak yazarlarımız ve şairlerimizce kullanılmaya başlandığı görülür; bunda zamanın şartlarının etkili olduğu dikkat çeker. Denemenin özellikle, toplumların değişim ve dönüşüm dönemlerinde aktif bir kullanım alanı bulduğu bilinmektedir. Bu özellik, aynı zamanda denemenin doğuşunda da belirleyici olmuştur. Rönesans'ın verdiği birçok imkan, Montaigne tarafından öznel, özgür ve sistemsiz bir düşünce yazısı olan denemenin oluşturulmaya başlandığını göstermektedir. Zaman içinde gelişen bilimsel bakış açıları ve değişen ekonomik, siyasi, sosyal hayat bu türün Batı'da çokça tercih edilmesine sebep olmuştur.

Türk edebiyatında kullanılmaya başlayan deneme türü Batı'daki kullanım alanına benzeyen bir gelişim göstermekle beraber tam anlamıyla bu seyri sergileyememiştir. Buna rağmen deneme edebî ürün olarak zengin bir kullanım alanı bulmuştur.

Cumhuriyet dönemi denemecilerimizden Cemil Meriç, edebî tür tercihini denemeden yana yapmış ve bu alanda ciddi eserler vermiştir. Meriç'in birikimleri deneme türüne özgü tüm zenginliklerin rahat ifade edilmesini kolaylaştırmıştır. Deneme yazarının en belirgin vasfının insanlığın üretim mahsulü olan kültürel birikimlerle zenginleşmiş olmasıdır. Meriç, bir deneme yazarı olarak hem Doğu hem Batı medeniyetlerini var eden kültürel kaynakların pek çok çeşidini izlemiş ve bunlardan bir terkip yaparak denemelerini oluşturmuştur. Denemeci tavrın bütün özellikleri, O'nun bakış açısında belirgin şekilde görülmektedir. Cemil Meriç, dil ve üslûp açısından deneme için gerekli olan söylem gücünü de yazılarında sergileyebilmiştir.

Denemenin konusunun sınırlı olmayışı, yazarına her anlamda rahat yazma imkanı vermesi, Meriç'in bu türü tercih etmesine sebep olmuştur. Meriç, yazılarında ifade açısından özgünlüğü, düşüncelerini istediği gibi aktarmak bakımından özgürlüğü, görüşlerini edindiği birikimler içinde geliştirip kendince

bir terkip haline dönüştürme konusunda özneliği yakalamış ve deneme türüne ait bu ölçütleri, başarıyla yazılarında uygulamıştır.

Bu çalışmada, Cemil Meriç'in denemelerinde pek çok özelliğin bir sentez içinde esere dönüştüğü görülür. Meriç'in denemelerine genel olarak bakıldığında denemelerin hangi düzeyde bir inşa ürünü olduğu, hangi anlamda bir farklı oluşum seyri izlediği fark edilir. Meriç'in deneme yazarlığının gelişmesine, belirmesine etki eden çeşitli faktörlerin olduğu bilinir, bu faktörlerin etkili bir şekilde ortaya çıkmasında sosyal hayatın yönlendirici bir fonksiyon gösterdiği anlaşılır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Cemil Meriç'in denemelerine genel olarak bakıldı. Yazarın yaşadığı dönem ekseninde denemelerinin nasıl bir gelişim gösterdiği, zamanında ne düzeyde etkiler meydana getirdiği ifade edildi. Deneme yazarlığının yapı ve öz bakımından dikkat çeken yanlarının neler olduğu belirlendi. Burada, Meriç'in denemeciliği üzerine söylenen sözlerle döneminde, nasıl bir yankı uyandırdığını ve bunun günümüze yansıyış şeklini anlamaya çalışmak önemli bir hedef olarak ele alındı.

Cemil Meriç'in kaç deneme kitabı olduğu, bu kitaplar hakkında kısa bilgiler vererek, deneme kitaplarında muhtevâyı belirleyen birikim kaynaklarının özüne, yönüne ulaşmaya çalışmak; birikim kaynaklarının çeşitliliğine amaç - mahiyet - fonksiyon bakımından etki eden unsurlara işaret etmek bu bölümün tali derecede hedefleri oldu.

Çalışmamızın ikinci bölümünde denemelerin muhtevâsı ele alınan konulardan hareketle çıkarıldı. Meriç'in zihniyetinin ele aldığı konulara, işlenen muhtevâyı nasıl yansıdığı belirlenirken öncelikli olarak yararlanılan "Bu Ülke" ve "Mağaradakiler" kitaplarının kavram analiz tablosu oluşturuldu. Bunların konuyu ve içeriği belirleyen anahtar kavramlar olduğu kabulünden hareketle bütün bu bilgiler ışığında Meriç'in denemelerinin genel özellikleri madde madde yazıldı.

Üçüncü bölümde denemelerin eğitime malzeme olarak nasıl aktarılabileceği hususu ele alındı, denemelerin kompozisyon dersleri açısından birikim kaynağı olarak eğitime aktarılabilmesinin mümkün olacağına dikkat çekildi. Dinleme, okuma konuşma, yazma çalışmalarında denemelerden hangi

düzeyde yararlanılabileceği araştırılmaya çalışıldı. Metin tahlili boyutunda denemelerin edebiyat tarihi açısından ve taşıdıkları estetik değer bakımından ne düzeyde eğitime malzeme olarak ele alınabilecekleri konusuna değinildi.

Cemil Meriç bir yazar olarak pek çok yönden ilgileri üzerine toplamıştır. Meriç'in kişisel hayat serüveni dramatik manada bir seyir işler; bu da toplumsal tercihlerini, hayatı algılayış biçimini şekillendirir. Kişisel özellikler ve sosyal konumlar, Meriç'in edebî yönünü belirgin ölçütlerle örер; bu ölçütler O'nun sanat hayatını da etkiler. Nedir bu ölçütler? Öz olarak şudur: Meriç'in zihniyetinin etik ve estetik özellikleri.

Bu çalışmayı konu olarak belirleyen, çalışma boyunca her türlü desteği sağlayan Hocam Doç. Dr. Mehmet Önal'a ve diğer hocalarıma çok teşekkür ederim. Bana miras olarak bıraktığı tüm Cemil Meriç kitaplarından dolayı Rahmetli babacığım Kasım Sümer'e de sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet Akif Sümer

Nisan 2010

Ankara

Kısaltmalar

age.	Adı geçen eser
agt.	Adı geçen tez
agy.	Adı geçen yazı
agm.	Adı geçen makale
c.	Cilt
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
TKBY	Türkiye Kültür Bakanlığı Yayınları
S.	Sayı
s.	Sayfa
Yay.	Yayın, yayınevi, yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	3
Kısaltmalar	7

GİRİŞ: Deneme Türü Hakkında

1. Deneme Tanımları	10
2. Denemenin Ölçütleri ve Gelişmesi.....	21
3. Türk Edebiyatında Deneme	36

BİRİNCİ BÖLÜM

Cemil Meriç'in Denemeleri

1.1. Cemil Meriç'in Denemelerine Genel Bakış.....	40
1.2. Cemil Meriç'in Deneme Kitapları.....	56
1.3. Denemelerin Birikim Kaynakları	63

İKİNCİ BÖLÜM

Cemil Meriç'in Denemelerindeki Muhtevâ

2.1. Denemelerdeki Muhtevâyâ Genel Bir Bakış	91
2.2. Denemelerin Kavram Analiz Tablosu.....	124
2.3. Denemelerin Genel Özellikleri	138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cemil Meriç'in Denemelerini Fonksiyonel Açıdan Değerlendirme

3.1. Edebiyat Eğitiminde Malzeme Olarak Kullanılması.....	148
3.2. Kompozisyon Dersinde Öğretim Açısından Öğrenci İçin Birikim Kaynağı Olarak Kullanılması.....	156
3.3. Edebî Bilgi ve Edebiyat Tarihi Açısından Kullanılması.....	172
SONUÇ VE TOPLU DEĞERLENDİRME.....	189
KAYNAKÇA.....	193
ÖZET.....	196
ABSTRACT	197

GİRİŞ

Deneme Türü Hakkında

1. DENEME TANIMLARI

Essai, deneme, edebiyat literatürüne 16. yüzyılın sonlarında Montaigne'nin "kalem tecrübeleri" olarak girmiştir. Kendini ve kendindeki insanlığı, özüyle ve tartışmaya açık şekilde, özneliğin verdiği ifade rahatlığıyla yazıya aktaran Montaigne, Essai adını verdiği yazılarıyla Deneme türünü form olarak ilk kullanan yazardır. Les Essais'i yazma amacını Montaigne, şöyle açıklar:

"Bu kitabı, yakınlarım için bir kolaylık olsun diye yazdım. İstedim ki beni kaybedecekleri zaman -ki pek yakındır- hakkımda bildikleri, daha ayrıntılı ve daha canlı olsun."¹

Bu amaç doğrultusunda oluşturulan Denemeler, Montaigne ile Essais adını alır, öznel anlatımlı bir edebî tür olarak şekillenmeye başlar; O'ndan bir asır sonra İngiltere'de Francis Bacon, Montaigne'den etkilenecek yazdığı yazılara, Essay adını verir ve bu iki öncü yazarın eserleriyle deneme, bir yazı türü olarak literatürde yerini alır.

Tarihî süreç içerisinde deneme, yazarların zihnî faaliyetlerini ortaya koydukları sanat ağırlıklı düşünce yazıları olma özelliği kazanmıştır. Denemenin bir edebî tür formatına ulaşabilmesi için biçim ve içeriğinin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği konusunda çalışmalar, araştırmalar yapıp deneme adına çeşitli tanımlamalar ileri sürülmüştür. Burada edebî tür olarak deneme tanımlarını ve deneme türünü yaklaşım biçimlerine göre inceleyip onun için, vazgeçilemez ölçütlerin ne olduğu, ne olabileceği yönündeki görüşleri ele alacağız.

Gürsel Aytaç, Deneme Üzerine Bir Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışması adlı eserinde denemenin şu şekilde tanımlandığını belirtir:

"Türün kesin bir tanımı yapılmamakla birlikte "deneme" teriminin kökeni ve özellikleri üzerine çeşitli bilgiler var. Fransızcada türün ilk

¹ MONTAIGNE, Haz., EYÜBOĞLU, Selahattin, **Denemeler**, Cem Yay., İst., 1997, s.26.

örneğini veren Montaigne'nin verdiği ad "essai", İngilizcede "essay ", "deneme", edebiyat kavramları sözlüğü "Metzler Litaratür Lexikon"da şöyle açıklanıyor: Fransızca ve İngilizcede halk Latincesindeki "exagium"dan türeme. Exagium, tartmak demek. 'Essay' tadımlık, deneme anlamında. Modern dillerde kullanılışıyla muğlak bir isim, ekseriya herhangi bir konuyu sistemsizce, görüş açısından işleyen çok kapsamlı olmayan, üslup bakımından iddialı nesir metni."²

Bu yargılar, denemeyi kelime kökeni ve yaygınlık kazanmış tanımı bakımından açıklar; Aytaç, burada deneme türünün terimsel anlamı üzerine, kelimenin kökenine dair verilen bilgilerden sonra çeşitli yazarların, araştırmacıların deneme tanımlarını verir. Bunlardan İsviçreli deneme araştırmacısı Ludwig Rohner'e göre deneme tanımını aktarır:

"Bağımsız edebî tür deneme; kısa, kapalı, nispeten gevşek kompoze edilmiş somut nesir parçasıdır ve estetik iddialı bir biçimde, bir tek benzersiz konuyu ekseriya eleştirel yorumlayarak ele alır. Bunu yaparken en çok birleştirerek, çağrışım yollu, görüş oluşturunca ilerler, hayali muhatabını düşünsel bir sohbet içinde ustaca oyalar ve onun kültürünü, birleştirici düşüncesini, hayal gücünü yaşantıya dayalı olarak devreye sokar."³

Yapılan açıklamalardan anlaşılan denemenin Montaigne'den beri en belirgin özelliğinin kısıllığı, öznelliği ve sanatsal açıdan retorik gücünün oluşu söz konusu edilmiştir. Montaigne öznel bir anlatımı benimser, Bacon ise nesnellik içeren bilimsellik içinde yazmayı tercih eder. Deneme türüyle ilgili olarak Türk denemecilerden Orhan Burian, "Deneme Üzerine" yazısında şu değerlendirmelerde bulunur:

"Deneme her ne kadar, gördüğümüz gibi, Fransa'da doğmuşsa da asıl geliştiği ve bugünkü değerini kazandığı yer İngiltere olmuştur. Bacon'ın 1517'de basılan essayleri'yle bina kurulmuş demek oluyordu; ama Bacon ve O'nun yolundan gidenler yazılarında hep kişiliklerini

² AYTAÇ, Gürsel, **Deneme Üzerine Bir Karşılaştırmalı Edebiyat çalışması**, Hece Yay.,Ank.,2007 s.11.

³ AYTAÇ, Gürsel, **age**. s.21.

silmeye, bilimsel olmaya çalışmışlar; ana akım ise Montaigne'nin 1603'te yapılan çevirileri yolundan gitmiştir.”⁴

Yunus Balcı da Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nde, Türk Edebiyatında Deneme Literatürü adlı makalesinde şu hususlara dikkat çeker:

”Montaigne ve Bacon Batı edebiyatlarında formal (resmi) ve informal (teklifsiz, senli benli) olmak üzere iki farklı denemenin de ortaya çıkmasına yol açmışlardır. ”Montaigne tarzı” olarak bilinen informal deneme okuyucu ile samimi bir hava içerir; özel konular yerine her gün olan şeyleri yazarın keşfettiği orijinal açıklamalarla rahat bir atmosfer içinde anlatmayı tercih eder. Informal deneme samimidir yumuşak bir hava taşır, konuşma diline yakın bir üslupla yazılır. ”Bacon tarzı” olarak da bilinen formal denemede ise yazar bir otorite kimliğinde konuşur ya da en azından o konuda yüksek bilgi sahibi bir insan konumunda konusunu derli toplu izah eder. Bu tür deneme dogmatik, sistematik ve açıklamacıdır. Örneklerini ise o konuda yazılmış ciddi makale ve kitaplardan seçer.”⁵

Balcı, bu türden bilgilendirmeleriyle Orhan Burian'ın ifadelerini desteklemektedir.Şu halde Montaigne ve Bacon deneme türünün iki kurucusu olarak kabul edilmektedir. Informal ve formal deneme yazım tarzının zamanla bir yaklaşım biçimi olarak deneme türünün çeşitlenmesine de katkı sağladığı görülmektedir. Deneme türü, takdim açısından Mehmet Önal'a göre şu özelliği içerir:

“Deneme, doğrudan doğruya ifade etme özelliği bakımından, ispat etmek ve tahkiyeli bir yöntem kullanmak gibi tekniklerin dışında kalmaktadır.”⁶

Anlatının takdim tarzı bakımından deneme türü, ispat amacı güden bilimsel formlarla oluşturulan makale tipi yazılardan ve hikaye etme özelliği gösteren tahkiyeli metinlerden de ayrıldığı görülmektedir. Bu edebî türün 16. yüzyıldan başlayarak zaman içinde gösterdiği nitelikler de dikkat çekmektedir.

⁴ YAĞCI, Öner, **Cumhuriyet Dönemi Denemeler Seçkisi**,TKBY, Ank., 2002, s.28.

⁵ BALCI, Yunus, “**Türk Edebiyatında Deneme Literatürü**” Türkiye Araştırmaları Literatür Der., c.4, nu.8, 2006, s. 311-330.

⁶ ÖNAL, Mehmet, **En Uzun Asrın Edebiyatına Teorik Bir Yaklaşım 2**, Akçağ Yay., Ank., 2009, s.182.

”Denemeler hayatı, insanı, insanlar arası ilişkileri, dünyayı ve dünyanın çeşitli görünümünü, kesitlerini, coğrafyaları ve tarihi, sanat eserlerini ele alabilecek bir genişliğe sahiptir.”⁷

Bu özellikler içinde çeşitlenmesi denemeyi etkin bir tür haline getirir, Batı’da bu türü kullanan yazarlar, yeni ve gelişen yaklaşım tarzlarına doğru açılmaya yönelirler, Bu durumu tarihsel pratik açısından Osman Bolulu şöyle ele alır:

”Elbet, deneme de çağına göre yeni söylem biçimi ve içerik kazanacak. Sürekli araştıran, olanın bitenin, önünü ardını yoklayan, özünü değiştirip yararımıza sunan bilim; somut gerçekliklere, düşünsel gerçeklikler ekleyerek fikir dünyamıza ufuk açan felsefe; insanın hayatına ayna tutan, insanın doğayla, insanın insanla, insanın kendisiyle ve çevresiyle çatışmalarını konu edinerek, insanın özlemlerini duyumsamalarını, tasarılarını, düşlerini dokuyarak, insanı içinden değiştirip dönüştüren, daha da insanlaştıran edebiyat da sürekli yeniyi, ileriye zorlamıştır. Edebiyat türleri içinde düşünceden düşünüş üreten, yeni düşünüş sistemleri kuran deneme de elbet çağının gereklerini ıskalamayacak, yeni söylem biçimleri ve yöntemleri kullanacak, konusunu içinde bulunduğu ortamdan alacak.”⁸

Zamanla hayatın ihtiyaçlarının artması, birçok alanda değişime ve ilerlemeye neden olmuştur. Bu durum, bilim ve sanat faaliyetlerinde kendini göstermiştir; deneme türünün aktif bir yaygınlık kazanması, yazarların çeşitli konuları işleyerek bu edebî faaliyeti sürdürmesi, denemeyi de bir sınıflama içinde el almak gereğini ortaya çıkarır.

İnsan hayatının birikimli olarak yenilik ekseninde ve değişim düzleminde ilerlemesi yukarıda da belirtildiği gibi (bilimde, felsefede, edebiyatta) tüm üretim alanlarında kendini göstermiştir. Montaigne ile başlayıp Bacon’la gelişip serpilen deneme türü de bilimin tasnifleme yöntemine göre irdelenmeye başlanmıştır:

Deneme türü genel konuların belirlendiği şu tasnife tabi tutulur:

⁷ YAĞCI, Öner, **age.**, s.3

⁸ BOLULU, Osman, **Edebiyat Yıllığı**, 2006, Deneme Özel Sayısı, s.5

“Yazarın iç dünyasını, kendi özelliklerini, huylarını, alışkanlıklarını içeren kişisel denemeler;

Yalnızca yazarın düşüncelerini ele alan öznel (sübjektif) denemeler;

Yazarın gözlemlerini ve yorumlarını içeren nesnel (objektif) denemeler

Kimi kişileri ya da toplumları ele alarak bunların özelliklerini anlatan karakter (portre) denemeleri;

Herhangi bir yeri öznel bir tutumla yansıtan betimleyici denemeler;

Edebiyat eleştirisini konu edinen eleştirel denemeler;

Felsefe, din, toplumbilim alanına giren konuları işleyen felsefi denemeler;

Bilimsel araştırmalarla, gelişmelerle, yeniliklerle ve bunların sonuçlarıyla ilgili bilimsel denemeler...

Denemelerin konularına göre irdelemek zorunluluğu çıkar. Konuların çeşitlendiği bu yaklaşımlarda türün ağır basan özelliğinin "kişisel", "öznel" ve "içtenlik" olduğu görülmektedir, bu durumu Atilla Özkırımlı şöyle değerlendirir:

"Bu belirleyicilik, deneme türünün babası sayılan Montaigne'den gelir." ⁹

Burada, denemeyle ilgili Gürsel Aytaç'ın şu açıklamaları bilgilerimizi somutlaştırmak ve özetle görmek bakımından önemlidir:

"Deneme; düşünce, kültür ve toplum hayatının bilimsel ya da güncel bir konusu üzerinde anlaşılması kolay; ama sanat ve bilgi düzeyi bakımından iddialı, fikirce olduğu kadar estetik yönden de doyurucu, bilinçli bir özellikle kaleme alınmış kısa düz yazı türüdür." ¹⁰

Bu açıklamayla denemenin sanatsal ağırlıklı düşünce yazısı olduğu hükmüne ulaştıktan sonra, ön plana çıkan deneme yaklaşımları maddelerle ele alalım:

⁹ YAĞCI, Öner *age.*,s.4

¹⁰ AYTAÇ, Gürsel, "Bir Düz Yazı Türü: Deneme", Çağdaş Eleştiri, Kasım,1994.(Öner Yağcı'nın adı geçen eserinden iktibas)

Yaklaşım Biçimine (Konularına) Göre Deneme Tanımları:

1.1. Familiar Essays (Kişisel Denemeler):

Yazarın iç dünyasını, kendi özelliklerini, huylarını, alışkanlıklarını içeren kişisel denemeler, şu özellikleri taşır.

Montaigne tarzı olarak da bilinen bu yaklaşımda, Montaigne denemelerin konusuna ve kendi yazma amacına dönük olarak şunları söyler:

“Kısacası, okuyucu kitabımın özü benim (...) Başkaları insanoğlunu yetiştiredursun ben onu anlatıyorum ve kendimde pek kötü yetişmiş bir örneğini gösteriyorum.”¹¹

Montaigne'nin bu yargılarına dayanarak ve eserin bütünündeki denemelerde görülen anlatım tutumuna bakarak, bu metinlerde informal bir biçim ve anlatımın söz konusu olduğu anlaşılır. Bu konuda Gürsel Aytaç şunları söyler:

"Montaigne'nin "Denemeler"ini inceleyen, O'nun kendi düşüncelerinin izini sürmek isteyen araştırmacıların dikkatini çeken şey, bu düşüncelerdeki değişkenlik, şüpheciliktir. Montaigne, kendisi de bu özelliğinin bilincindedir ve kendini, davranışlarını, ruh hallerini, değer yargılarını içtenlikle gözden geçirdiğinde bu gerçeği saptar, hatta bunun herkes için geçerli olduğunu belirtir.”¹²

Bu manada Sokrates'in "Kendini tanı!" uyarısı Montaigne'de "Serbest düşün, rahat söyle" ama 'bil' ve 'anlat' biçimine dönüşmüştür

1.2. Subjektive Essays (Öznel Denemeler):

Yalnızca yazarın düşüncelerini içeren öznel (subjektif) denemeler;

Bu tip denemeler öznel anlatımlıdır, yazarın alabildiğine kişisel olan iç dünyasına özgü, duygu ve düşünceleri ele alıp anlattığı denemelerdir. Ben duygusu içinde kalan anlatıcı bu yönüyle okuru da anlatımıyla sarar ve okur da kendinde var olan ama tam olarak algılayıp adlandıramadığı duygularını bu tür denemelerle yakalar.

¹¹ Montaigne, **Denemeler**, (Haz. Selahattin Eyüboğlu), Cem Yay, İst., 1997, s.28.

¹² AYTAÇ, Gürsel, **age.**, s.13.

1.3. Objektive Essays (Nesnel Denemeler):

Yazarın gözlemlerini ve yorumlarını içeren nesnel (objektif) denemeler;

İngiltere’de Francis Bacon’ın denemelerinde gösterdiği anlatım tutumu, bu yaklaşım tarzındaki denemelerin de yaygınlaşmasına katkı sağlamıştı. Montaigne’den esinlenerek yazdığı yazılara Essay (Denemeler) adını veren Bacon’ın eserlerinde, formal bir anlatım tekniğinin olduğunu Göktürk Akşit şu sözlerle açıklar:

”Montaigne’ninkine tek benzerliğin konu çeşitliği ve kısalık, ayrıldığı noktalara gelince: O’nun en kaba çizgileriyle öznellik ve şüphecilik çizgilerinden uzaklaşmıştır.”Bacon’ın denemelerinde bilgelikten çok bilgiçlik havası hissedilir, tabii bilimlere, deneylere merakı, çok yönlü bir insan oluşu onu öğüt verme hususunda cesur kılar. Ben-anlatıcı, bir iki denemesinin dışında pek görülmez.”¹³

Deneme türünün Bacon ile yeni bakış açıları içinde, anlatım tekniklerinde farklılaşmalar göstererek gelişim sürecine girdiği görülmektedir.

1.4. Character Essays (Karakter Denemeleri):

Kimi kişileri ya da toplumları ele alarak bunların özelliklerini anlatan karakter(portre) denemeleri;

Denemenin konu çeşitliliğinin zenginliği aynı zamanda, yazarların kendi sanat ve dünya görüşlerini de rahatlıkla ifade edebildikleri bir edebî tür olarak denemeyi tercih etmelerine katkı sağlamıştır. Yazarların gerçekliğe ilişkin görüşlerini ortaya koyarken denemenin anlatım imkânlarından yararlanma yoluna gittikleri görülür. Portre denemelerinde ele alınan konu, başka bir yazarın sanat anlayışına yönelik olsa da denemeyi yazan kişi ele aldığı sanatkârdan hareketle kendi sanat anlayışını ve hayat tasavvurunu açıklama gayesi içinde olur. Aslında bu durum, başkalarının fikirlerinden hareketle yazı oluşturma, deneme için her zaman ola gelmiştir. Georg von Lukacs'a göre

”Deneme yazarı hep, daha önce biçim verilmiş şeylerden ya da en iyisi bir zaman var olan şeylerden söz eder; demek ki boş bir hiçlikten

¹³ AYTAÇ, Gürsel, **age.**, s., 15.

yepyeni şeyler çıkarmamak, yalnızca herhangi bir zaman canlı olmuş şeyleri yeniden düzene sokmak, onun özelliğidir.”¹⁴

Lukacs'ın çağdaşı Alman deneme yazarlarından Rudolf Kayser de görüşleriyle Lukacs gibi düşünür, O'na göre;

“Deneme sanatı için biçimlenmiş biçimlemek diyebiliriz, deneme icat etmez, keşfetmez O, ne edebiyattır ne de araştırma. Ama kendinden önce yaşamış formları biçimler: soyut ve somut olanları hayatın ve sanatın formlarını.”¹⁵

Burada bu yaklaşım tarzına örnek olarak Yahya Kemal'in Siyasi ve Edebî Portreler kitabını ve Avusturyalı yazar Elias Canetti 'yi¹⁶ Gürsel Aytaç'ın görüşünü referans alarak gösterilebilir.

1.5. Descriptive Essays (Betimleyici Denemeler):

Herhangi bir yeri öznel bir tutumla yansıtan betimleyici denemeler;

Bu denemelerde yazar kendi üzerine etki bırakan her hangi bir nesneyi ele alıp işler. Bu nesne bir mekan veya görsellik taşıyan bir bitki, varlık ya da obje olabilir. Yazar kendi sanatkar bakışını ortaya koyar, yazarın amacı, dolaylı olarak görüş açısı geliştirmek biçiminde ortaya çıkar, görmek ve bakmak arasındaki farkı hissettirerek bunu başarmaya çalışır, hem kendi dünyasında bir bakma, görme biçimi geliştirmek ister, hem okuyucuda. Yazar bu tür deneme yazma yaklaşımında bir anlamda kendini sınar.

1.6. Critical Essays (Eleştirel Denemeler):

Edebiyat eleştirisini konu edinen eleştirel denemeler en yaygın deneme yazılarıdır, Selahattin Hilav bu konuyu şöyle ele alır:

“Edebiyat türü olarak deneme de, edebiyatın diğer türlerine felsefenin ve edebiyatın kesiştiği noktadan bakar. Bu türde, edebiyat içi konular ele alınır yani bir edebiyat türü başka bir edebî türün içine yönelerek herhangi bir yazarı ve onun eserini bir edebiyat sorunu olarak irdeler ve bu durumda deneme, edebiyat incelemesine ve eleştirisine yaklaşır; bu tür denemelerin en iyi örneklerine İngiliz ve Amerikan edebiyatlarında rastlanır. Anglo-

¹⁴ AYTAÇ, Gürsel, *age* s.,57.

¹⁵ AYTAÇ, Gürsel, *age* s., 58.

¹⁶ AYTAÇ, Gürsel, *age*.s.,172.

Saksonlar, öteki türlerden ayırmak için, edebiyatı konu alan denemelere "critical essay" eleştirel deneme adını verirler."¹⁷

Genellikle edebiyat konularının ele alındığı bu denemeler de genel geçer yaygın düşüncelerin, genel beğeni anlayışlarını sarsan, şüpheli, araştırmacı bir yaklaşımın söz konusu olduğu görülür.

1.7. Philosophical Essays (Felsefi Denemeler):

Felsefe, din, toplumbilim alanına giren konuları işleyen felsefi denemeler;

Var olanı aşmaya çalışmak, düşünce üretmek, bilgiyi örgütlü bilimle sınırlandırmanın önüne geçmek, sanatı akıldışılığın sahası saymak anlayışının pekişmesini engellemek için; deneme türünün ezeli verileri reddeden kendi kavramlarının tanımlanmasına da karşı çıkan yaklaşımı, felsefi denemelerin de yaygınlaşma zeminini kolaylaştırmıştır. Adorno'ya göre:

"Düşünceleri gidimli mantığa göre geliştirmeyen felsefi denemeler. Ne bir ilkeden çıkarsamalar yapar ne de tutarlı tekil gözlemlere dayanır. Öğelerini birbirine tabi sınıflar halinde düzenlemek yerine birbiriyle ilişkilendirir; mantıksal ölçütlerle bağdaşabilen de içeriğin sadece özüdür, biçimi değil. Tamamlanmış bir içeriğin kayıtsızca aktarıldığı biçimlere kıyasla, deneme sunulan ile sunuş arasındaki gerilim sayesinde daha dinamikdir."¹⁸

Felsefi deneme yazarı, çıkarımlar yaparak, bir önermeden ötekine mantığı yolla ilerleyerek oluşturmaz yazılarını, felsefi denemelerde sistemsizliğin meydana getirdiği retorik ifade gücü, üslup bakımından da yazarın kendini öne çıkarmasına katkı verir; sunuş konusu ve sunuş meselesi, sürekli bir tartışma zemini bulmuş ve zamanla görüş ayrılıkları da olsa felsefi denemelerin anti sistematik düşünceleri dinamik bir üslupla aktarma kolaylığı sağladığı da kabul görmüştür... Örnek olarak varoluşçu felsefenin iki önemli temsilcisi Albert Camus ve Jean Paul Sartre ve George Lukacs'ın denemeleri kabul edilebilir.

¹⁷ HİLAV, Selahattin, **Edebiyat Türü Olarak Deneme**, Milliyet Sanat Dergisi, Sayı,121, Yıl, 1975(Öner Yağcı'nın adı geçen eserinden iktibas).

¹⁸ SIMMEL, George, **Bireysellik ve Kültür**, Metis Yay., Ank., 2009, s., 18

1.8. Scientific Essays (Bilimsel Denemeler):

Bilimsel araştırmalarla, gelişmelerle, yeniliklerle ve bunların sonuçlarıyla ilgili bilimsel denemeler;

Rönesans'la bugünkü düşünceimizin temeli olan tabiat bilimleri, genel geçer yasalarla evrensel bilginin kaynağı olmuştur. Hümanizma, insanın kendine (bedensel ve öz olarak) dönmesini önermiş, tabiatı ve tabii olayları aklın süzgecinden geçirerek metafizik düşüncenin geri plana itilmesini, bilimsel gerçeğin akla ait tek yasal dayanak olmasını sağlamış ayrıca pozitif bilimlerdeki gelişmelerin genel ilkeleri ve kesinlik nitelikleri gösteren yargıları, deneysel gerçeğin inandırıcılığını perçinlemiş ve yöntemli, sistemli, belli bir amaca yönelik araştırmacı anlayışı egemen kılmıştır. Peter Sloterjik' e göre günümüzde denemenin işlevselliği hakkında şu durum ön plana çıkmıştır:

"Deneysel hareketlilik dünyasında entelektüel iletişimin temeline oturur deneme."¹⁹

Deneme türünün en belirgin özelliği, bilgiyi yaşantıya dönüştürmesidir, soyut olan bilimsel bilginin de bu yolla tartışmaya açılmasında deneme etkin rol üstlenir. Zaman içinde olumlu ve olumsuz anlamda bilimin konularını ve sorunlarını ele alma ihtiyacı içine girmiştir, Wilhelm Bolshe, bilimin gelişimi hususunda bir denemeci olarak şunu söyler:

"Gittikçe ilerleyen bilim, insanın ruh ve beden yapısının özüyle ilgili ve gün geçtikçe de artan büyük bir gereçler yığını toplamıştır. Bu gereçler insanlığın kendi tabiatı üzerine bütün eski bilgileri, yetersizliklerinden ötürü en can alacak yerlerinde bir çırpıda işe yaramaz duruma sokmuştur. Bu alanda akla gelen ilk örnek, tek yönlü olan, dogmatik tarafı tabiat bilimleriyle parçalanmış olan dindir."²⁰

Bu tip değerlendirmeler, pozitif bilimlerin gösterdiği başarının edebiyat dünyasındaki yankıya bir işarettir. Yalnız bilimsel konuları işleyen denemelerde, hepten, bilimi ve bilimselliği övücü yargılar da yoktur, mesela, Miguel De Unamuno'ya göre durum şudur:

¹⁹ AYTAÇ, Gürsel, **age.**, s., 8

²⁰. BOLSCHE, Wilhelm., **Tabiat Bilimleri ve şiir**, çev., şANBAY, Cemil Ziya, TDD, Deneme Özel Sayısı, Sayı, 118, Yıl, 1961, s., 689

”Evet evet, görüyorum: Koskoca bir toplum çalışması, güçlü bir uygarlık; çok bilim, çok sanat, bol endüstri ve bol ahlak... Sonra da dünyayı endüstrinin şaşırtıcı eserleriyle, büyük fabrikalarla, yollarla, müzelerle, kitaplıklarla doldurduk mu, bütün bunların ayakları dibine yığılıveririz. Kime kalacak bütün bunlar? İnsan mı bilim için, yoksa bilim mi insan için yaratıldı.”²¹

İnsan hayat karşısında bir denge kurma konusunda çeşitli sorunlar yaşamıştır, insan için olan pek çok şeye "bu, amaç mı, araç mı olmalı?" anlamında sorular sorulmakta ve bu tartışma hemen her konuda hala güncelliğini korumaktadır.

Denemeyi, ele aldığı konuların belirlediği yaklaşım biçimlerine göre tasnifledikten sonra Türk denemeci Nermi Uygur’un bu hususta dillendirdiği bir ifadeyi aktarmadan geçmek doğru olmaz, Uygur şunları söyler:

”Deneme’nin içine buyur etmediği bir “konu” gösterin, deneme yazmaktan vazgeçeyim. Pattadak söyledim; sindirmesi zor gelebilir. Daha iyi anlatmak amacıyla azıcık açmayı deneyeyim: belki “her şey” denemeye sığar ama, hiçbir “şeye” sığmaz deneme.”²²

Maontaigne ile anılan deneme, zaman içinde başka yazarlarca bir yazı türü olarak tercih edilir. Deneme yazarları çeşitli konuları ele alan yazılar yazarlar. Deneme tarz olarak ve ele aldığı konular bakımından yeni birikimlerle gelişir. Anlatımıyla öznel, işleyeceği konuları seçişiyle özgür olan deneme, sunduğu bütün imkanlarla yazarına da belirli bir özgünlük kazandırır. Edebiyatın düşünen yönünü gösteren ve bir edebî tür olan deneme belli ölçütler içinde oluşturulmaktadır, şimdi, denemenin ölçütlerinin ne olduğu konusunu irdeyebiliriz.

²¹ UNAMUNO, Miguel De, **İnsan, Araç Değil Amaçtır**, Çev., YETKİN, Suut Kemal,TDD, agd., 963.

²² UYGUR, Nermi, **Denemeli Denemesiz**, YKY, İST., 2006, s. 234

2) DENEMENİN ÖLÇÜTLERİ VE GELİŞİMİ

2.1. Bir Ölçüt Olarak Denemede Dil ve Üslûp

Düşüncenin yazıyla sanatsal bir eyleme dönüşmesidir deneme; üslup, ifadede bir söylem biçimi oluşturur; kelimeler, denemecinin kalemiyle cümle cümle anlamın perdelerini aralar.

Gerçek, yaşantıya nasıl dönüşür? Gerçeği bilme, tanıma, bulma mümkün müdür? Arayan, üreten ve hep anlatan insan, ispatın peşine niçin düşmüştür?

Sınırsız serüvenlerin heyecanı, duyguda-düşüncede yeni bilinmezliklerin kapısını açtıkça; merak, adımlarını sabırsızca attıkça; bilginin şimşeği, insanın karanlığına çaktıkça; yazar, kelimelerin ardına bırakır kendini; çünkü yoldaşı zamanın koynunda, deneyimin sırtında, ufkun zirvelerinde, varlığın özündeki cevherde, derinliğin kaygan zemininde, ezelle ebed arasında yaşıyordur, nihayet: “Ve meçhule tırmanan adam Kelime ol”²³ ur. Türk denemeci Nermi Uygur, bu yazma serüveninde denemeyi şu şekilde tanımlar:

”Artıkça artan isteklerle kıvam tutan merakları doyurmaya yönelik yoğun çabalarla bal tutan bir yazarlıktır deneme. Bilimce, felsefece öğrenmen gereken yerde, kafayı vurup öğreneceksin. Bilinmeyen’in çekimine kapılınca ayağını oldukça sağlam basabileceğin her yere gideceksin.”²⁴

Nermi Uygur, hem akademisyen hem sanatkâr olmanın deneyimlerini zihni çabalarla denemeye adanmış bir denemecidir, öyle ki, denemeciliğini bir tapınma eylemi olarak ifade eder:

”Herkesin bir dini var. Benim dinim: deneme. Deneme olarak dinleri de kucaklar. İlle de din, din denecekse, deneme dinindenim,- saltsız, özgür, gök-özlemsiz, cennet-kaygısız. Çevreme bakıyorum da, herkesler -ama şöyle ama böyle- öbür- dünya hazırlığında. Bense deneme deneme

²³ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Yay., İst., 2008, s., 258

²⁴ UYGUR, Nermi, **age.**, s., 47

bu -dünya ile sarmaş dolaşım. Çekişmeler içirse de, bu-dünyayla sevişmedir deneme.”²⁵

Uygur, denemeye böyle yaklaşma ihtiyacı hisseder; çünkü bir deyişle deneme, amaç olarak, gerçeği yaşantıya dönüştürme çabası taşır; denemeci Uygur da Rönesans’la doğan ve onun özüyle gelişen denemeyi dünyevileştirir. Deneme yazarlığını vurgulamak adına ki, yine, denemeciliği üzerine, Uygur şunları söyler:

”Nitekim beni, bazı denemelerim dolayısıyla, bilim adamıymışım gibi belleyenler oldu. Gerçekte, ne bilim adamı olduğum için denemeci olduğumu öne süren biriyim; ne de bilim adamından denemeci olmaz, diyenlerdenim.”²⁶

Duygu ve düşüncelerinin açıklamasını yapar ve deneme üzerine, denemenin ölçütleri, yani olmazsa olmazları hakkında da tüm, bilgi ve birikimlerini denemeleştirir. Denemenin dili hususuna değinir, deneme dili şu özellikleri taşımalıdır Uygur’a göre;

”Denemeyi deneme diye belirlemede, eşsiz bir dikkatle üzerine eğilmemiz gereken alan, denemeyi taşıyan dilidir, denemenin yayılma alanı olan dildir. Denemenin görüldüğü alandır dil. Deneme’nin var olmasında gerekli koşul dildir.”²⁷

Şiir ve düzyazı türü denemenin dil özelliği hakkında ayrılıklar, benzerlikleri ifade eden Uygur bu konuda şunları söyler:

”Düzyazının da, dolayısıyla düzyazı olarak denemenin de, şiiri hiç aratmayan bir yapısı vardır; daha doğrusu, olması gerekir. Ustasının elinden çıkan şiirin en kıyı-bucak harfine, sesine dokunmak dize bütünlüğüne özgü dengeyi nasıl bozarsa, kanımca, bir deneme yazısının da, deneme gerçekten denemeyse, küçücük bir ögesindeki değişiklik yapısal dengeyi, dolayısıyla da anlamca dengeyi altüst edebilir.”²⁸

²⁵ UYGUR, Nermi, **age.**, s.,39

²⁶ UYGUR, Nermi, **age.**, s., 31

²⁷ UYGUR, Nermi, **age.**, s., 48

²⁸ UYGUR, Nermi, **age.**, s., 55

Bu açıklamalarının şairler karşısında nasirlerin aşağılık duygusunun bir göstergesi olarak algılanabileceğine karşılık ise ‘çarpık bir değerlendirme’ olur bu, der ve ekler:

”Şiir, zaman zaman dendiği üzere, ince bir kuyumcu işleyişiyle oluşur. Deneme de, pek ayırdına varılmadığı üzere, özüne özgü; dikkat içi dikkatlerle, bilgi içi bilgilerle, görgü içi görgülerle varlık kazanır. Gerekli yaklaşımla bakınca, görmemezlik edemeyiz: deneme de, yeri gelince, en az şiir kadar çeşit çeşit yazı-kuruluş sorunlarını çözümlere ulaştırmakla karşı karşıyadır.”²⁹

Denemenin üslûbunda çeşitli özellikler belirleyicidir, düşünce sanatın gücüyle şiiriyet kazanarak kendini ortaya çıkarır, bu değerlendirmelere Mehmet Önal şu şekilde yaklaşır:

“Gerçekten de deneme için makale ve şiir (özellikle mensure) arasında bir ifade yolu ve hatta bir edebî tür demek, çok yanlış olmaz. Denemenin üslubu, bize böyle bir kıyaslama fırsatı verir. Öyle denemeler var ki, bir makale ciddiyeti içinde ve öyle denemeler vardır ki bir şiir estetiği hüviyetinde karşımıza çıkar. Montaigne, Eliot, Alain, Suut Kemal Yetkin, Nurullah Ataç, Peyami Safa, Selahattin Eyüboğlu, Cemil Meriç, Mehmet Kaplan gibi ünlü denemeciler elinde deneme türü, hem ciddi ve ilmi bir terbiye kürsüsü haline gelmiş ve hem de estetik bir yoruma ulaşmıştır.”³⁰

Denemenin ölçütlerine dair, dille ilgili örneklerin bulunduğu ortak noktaların bir benzerini de Salah Birsell belirtir; Birsell'e göre

“Gelgelelim, denemede öğretici olmak yetmez, bir de denemecilerin üslupçu olmaları, dilin bütün inceliklerini elde etmiş olmaları gerekir. Denilebilir ki, deneme şiirden sonra, daha doğrusu şiirle birlikte az sözle çok şey söyleme sanatıdır.”³¹

Denemenin (doğal olarak nesrin-düz yazının) dilin imkânlarından sorumlu bir şekilde yararlandığı gibi onun düşünce dilini oluşturma konusundaki katkılarının da görmezden gelinmemesi gerektiği bilinmelidir. Özellikle Türkçe açısından düzyazının kat ettiği mesafe önem arz etmektedir.

²⁹ UYGUR Nermi, *age.*, s., 55

³⁰ ÖNAL, Mehmet, *age.*, s., 184

³¹ YAĞCI, Öner, *age.*, s., 48

Tanzimat'tan beri süre gelen Türk dilinin anlatım gücüne ve anlaşılabilirliğine dair yapılan tartışmalar olumlu sonuçlar verir. Amaç doğal, sade yargılarla anlaşmaktır, Tanpınar'ın ifadesiyle "cümlelerin söylenmiş söz değil, yazılmış söz" kimliğine kavuşturulmasıydı önemli olan ve gösterilen çabaların neticesinde bu, gerçekleşir.

Evet, Tanzimat'la ciddice, üzerinde konuşulan ve gerçekleşmesi için uğraşılan ama zamana yayılan dilde sadeleşme fikri, ifadede bir söylem sorunun olduğunu kanıtlar; bunun için nesir dilinin nasıl olması gerektiğine dair çalışmalar yapılmaya görüşler belirtilmeye başlanır; bunlardan biri Muallim Naci'dir, O'na göre:

"Bir söz ne kadar tabii söylenir, ne kadar tabii yazılırsa o derece latif olur. Fesahat ve belagat denilen şeylerin tabilikte aranılması lazım gelir."³²

Muallim Naci'nin bu hükmü, o dönemde harcanan mesailerin yönünü bildirmesi bakımından önemlidir, ayrıca Naci'nin bu hükmü kimi yanlarıyla retorik açısından da ciddiyet arz etmektedir. Sözün özünde anlatışta düzgünlük, açıklıkla birlikte amaca uygunluk, metinde bulunması gereken bütünlük gibi özellikler olmalı; bütün bunları içeren söz, deneme için de bir ölçüt taşıyabilir. Denemeci, kalemini konunun bütün yönlerine hakim olduğunu sezdirecek biçimde kullanmalı, yapmacıktan uzak düzgün ve güçlü anlatıma sahip olmalı, kişiselliğini doğal, içten bir ifade ile dillendirebilmeli, Nermi Uygur'a göre;

"Deneme: sözü uzatan betimlemeleri sevmez; ayrıcalık gözetmeksizin herkesi aydınlatmaya yönelmiştir; halkın yadırgayacağı kelime oyunları ile oyalanmaz; saygılı bir sevgi-konuşması olarak sunar sunduğunu."³³

İster şair olsun ister nasir, Cemil Meriç'e göre

"Kelam bütünüyle haysiyettir"³⁴

Denemenin en belirgin yanlarından biri onun dille kazandığı söylem, dilin denemeye bulduğu ifade gücüdür, Nermi Uygur kullanılan dille ilgili şunları söyler:

³² NACİ, Muallim, **Mecmua-i Muallim**, 1887, s., 6

³³ UYGUR, Nermi, **age.**, s., 231

³⁴ MERİÇ, Cemil, **age.**, s., 85

”Kalkıştan varışa, dilde dolaşmaktır yazarlık. Gittiği her yere diliyle gitmiştir yazar. Parası varsa savurabilir; sağlığının içine edebilir. Kendi bileceği şey: Gelgelelim değil mi ki yazar, gerçek yazarsa, kuşkusuz, dili hor kullanamaz. Yazar, yazar olmaktan çıkar o zaman. Diliyle var yazar. Dilin konuğudur o. Yazısıyla dil’de hep yeniden doğar yazar.”³⁵

Denemede oluşturulan dilin ifade ettiği anlam, retorik açısından da değerlendirmeye tabi tutulur; denemenin kendine özgü söylemi olan bir edebiyat türü olduğu biliniyor, kimileri ise bir edebiyat türü olmanın ötesinde bir söylem biçimi olduğunu savunur; böyle düşünenlere göre denemesel söylem, dille içli dışlı olmayı gerektirir, denemecinin kelimelerin anlam dünyasına, derinliğine gitmesi ve onlara yeni boyutlar kazandırması kendi üslubunun ortaya çıkmasına da katkı sağlar.

Murat Belge, edebî tür olan denemenin bir ürün kıymetiyle edebî eser statüsünde ortaya çıkışını yani denemenin takdimindeki kendine özgülüğü, söylem biçimi olarak algılar ve denemeyi edebî tür olarak görmek istemez. Halbuki denemecinin “dille içli dışlı olma hali” takdimin unsurlarını ciddi, titiz biçimde eyleme (yazıya) dönüştürmesiyle ilgilidir; burada eylemin sağlayacağı başarı, esere edebî değer hükmü kazandıracaktır, Mehmet Önal, Belge’nin söylem biçimi olarak algıladığı durumu, edebî eserin takdim sorunu olarak ele alır ve takdimi şöyle açıklar:

“Edebî eserlerde takdim: İfade, edebî dil, üslûp, imge ve yapıdır. Hiç şüphesiz takdim tekniğinin başka alt başlıklarla incelenmesi de mümkündür.” (...) ”Muhtevâsı, takdim tarzı, şekli, üslûbu, çağrışımları, imge ve semboller dizisi, teklif ettiği kurgusu; hayâl sistemi vb. özellikleriyle sanat eserinin mâhiyeti, bir kıymetler manzûmesidir ve tıpkı öznel bir evren plânı gibi, yeni bir kainat ve yeni bir yapı sunar. Okuyucu, onun fonksiyonlarını araştırdıkça kâinatın genişlediğini görür.”³⁶

Bir edebî tür olarak denemenin amaç, mahiyet, fonksiyon özelliklerinin terkibine yönelik bu açıklamalardan sonra, Murat Belge’nin denemenin ölçütü nedir biçimindeki değerlendirmesini görelim, Belge’ye göre deneme;

³⁵ UYGUR, Nermi, *age.*, s., 57-58

³⁶ ÖNAL, Mehmet, *age.*, s.,242

"Bence deneme bir edebiyat türü olarak değil, bir söylem biçimi olarak tanımlanmalı (bir "discourse" olarak). Bilimsel bir söylem, felsefi bir söylem gibi deneme dediğimiz bir söylem de var ve yapısı, biçimi, öbür söylem biçimleri gibi, ele aldığı gerçekliğin niteliği tarafından belirleniyor.(...)Bilimsel yazı, bütünüyle, dışsal, nesnel gerçekliğin araştırılmasına adanmıştır (...) Denemenin bilimsel yazıdan farkı, onun böyle dışsal ve nesnel bir gerçeklik alanına yönelmekten kaçınması değildir, Deneme de böyle alanlara sık sık yönelir. Şu halde bilimsel yazıdan farkı, hangi gerçekliği ele aldığına değil, gerçekliği nasıl ele aldığına yatıyor. Deneme her türlü gerçekliği, en dışsal gerçekliği bile, içsel değer perspektifi içinde ele alan bir yazı türüdür. Bu gerçekliğin, kişi açısından temsil ettiği değere yönelir son kertede (...) Felsefeden de ayrılır deneme. Kavramlarla konuşan bilimden ne kadar uzaksa, kategorilerle konuşan felsefeden de aynı oranda uzaktır. Felsefi söylem son analizde gene bireyüstü, nesnel kategorilerle örülür. Deneme ise gene bu genel anlamın kişisel hayat çerçevesinde değerini araştırmaya yönelir. Dolayısıyla denemede üslup vardır. Bilimsel ve felsefi söylemler, karşıladıkları gerçekliğin niteliği gereği bir kişiliksizliğe, üslupsuzluğa erişmeye çalışırken, genel anlamla bireyselleşmiş değer bağlantısı üzerine kurulu olan deneme, üsluptan ayrılmaz."³⁷

Bir edebî tür olan denemenin dil ve üslûp bakımından kendine özgü bir iddiasının olduğu dikkat çekmektedir. Denemede dilin şiiriyet taşıyacak durumda işlenmiş olması gerekmekte, açık ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır. Türkçe açısından düşünce dillinin oluşup gelişmesinde deneme etkili bir rol oynamıştır. Üslûp, yazarın kendine özgü bir dili olduğunu yansıtacak kadar şahsî olmalıdır. Özne ifadelerden oluşan üslûp, anlatım bakımından güçlüdür. Denemenin taşıdığı fikrî havayı okunur hale getiren, yazarın sanatsal bir üslûp kullanmasıdır. Deneme türünün edebî anlamda, en belirgin ölçütünün dil ve üslûbu olduğunu söylemek yerinde olur.

³⁷ BELGE, Murat, **Deneme**, Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı, 1978, s.,84

2.2. Denemede Fikrî Derinlik

Edebiyat ürünleri içerisinde düşüncenin ön planda olması bakımında deneme türünün yeri farklıdır. Sanatla düşünceyi birleştirebilen ve bu yönüyle dikkat çeken bir yazı türüdür deneme. Yazarlar, genel olarak hayat hakkında, üzerine düşündükleri herhangi bir durum hakkında, görüşlerini, düşüncelerini aktarmak istediklerinde deneme türünü tercih ederler. Deneme için edebiyat sanatının felsefe alanıdır demek yanlış olmaz. Batı edebiyatında denemenin, özellikle Bacon tarzının gelişmesiyle, düşünce ağırlıklı edebî metinler içinde deneme tercih edilen tür olmuştur. Türk edebiyatında ise belli bir dönem için Gürsel Aytaç, denemenin fikri boyutunun bizde ihmal edildiğinden söz eder, nazım geleneğiyle sağlam bir üslup bilincinin zaten var olduğunu, içeriği oluşturan düşüncelerinse Batı kaynaklı olduğunu söyler. Denemenin yapısını oluşturan unsurlara da değinir. O'na göre

“Deneme, bireysel ve öznel düşüncelerin edebî ifadesi ise de alıntılardan ve araştırmalardan da yararlanıyor. Dipnot ya da kaynakça, bilimsel yazılardan beklenirken deneme bu bakımdan oldukça özgür. (Yazarca) alıntı ya da anırtıma genellikle kendi düşüncesi açısından destekleyici ya da çürütülecek bir görüş için yapılıyor.”³⁸

Yine denemenin yapısal özelliklerini belirleyen ölçütlerle ilgili olarak, Alman denemeci Paul Baldegger de şunları söyler:

“Deneme nedir? Mesafeli, estetik özellikli bir edebî biçim...” genel tanımını yaptıktan sonra: “Düşünsel gaye, form kültürüyle kararsız bir denge halinde bulunur denemede, değişen görüş açılarının serbestçe sıralanışı ve düşünülmüş formüle edilmişler bu türün başlıca özellikleridir... Denemenin bir başka özelliği, problemin mantıksal gidimli gelişmeyip öznel bir yaşantı olarak sunulmasıdır. Yöntem analitikten ziyade sezgiseldir. Yazar bilgilendirmek ya da konuyu sonuçlandırmak veya bir fikri sonuna kadar izlemek değil, heveslendirmek ve ruhsal güçleri harekete geçirmek ister, kişisel tutum içindedir, metod ve konu mükemmelliği içinde durmaz. (...) Denemede bakış her yana doğru açıktır; her an sürpriz, yeni bakış

³⁸ AYTAÇ, Gürsel, **age.**, s.,171

açıların doğması hoştur. Aslında hedeften ziyade yolu önemseyen, düşüncelere dalmış bir gezgindir denemeci.”³⁹

Doğrudan doğruya ifadenin değerlendirme işlevi yüklenen düzyazılar grubu içinde yer alan denemenin, bir gerçeklik yazısı olduğu ve kişiselilik içermesi bakımından da yazarına geniş edebiyat imkânlarından yararlanma fırsatı sağladığı görülmektedir. Ama hem yazarı için hem okuru için ciddi donanımlar gerektirdiği de bilinmektedir, denemenin.

“Deneme, kurmaca dışı ama biçim disiplini gerektiren, başka deyişle güzellik iddiasından da ödün vermeyen, öznel, fikir ağırlıklı oluşuyla “soyut”a eğilimli bir tür. Bunun doğal sonucu olarak da hem yazar hem okur düzleminde, entelektüel, seçkin bir hedef kitlesi var ve belirli bir kültürel birikimi gerektiriyor.”⁴⁰

Soyut düşüncenin sanat formu içinde biçimlenmesi denemenin fikri tarafını gösterir. Bu durum, hem yazar için hem okur için denemeye ciddiyet gerektiren bir gayretle eğilmek şartını gündeme getirir.

“Çok okuyup çok yazmayan, olaylar ve eşyaların hakikatini düşünerek tefekkürü bir zevk haline getirmeyenler için deneme türü hakkında söylenecek sözler çok azdır. Ancak, gerçek okuyan ve okuduklarını var oluşun doğal yapısı içinde yorumlamayı başarmış insanlar için deneme, bütün ifade çeşitlerini içine alabilecek bir deryadır.”⁴¹

“İlim kendini bilmektir” yargısının, denemenin form olarak, ilk oluşturucusu Montaigne’nin de yazılarında güttüğü amaç olduğu bilinmektedir. Kendini tanıyıp bilmenin “tek bir insanda bütün insanlığı anlatmanın”⁴² çabası, Montaigne için kendi kültürel birikimi ve zihniyeti içinde evrensele ulaşabildiği boyutta önem taşımaktadır.

“Okudum bildim deme” ifadesindeki uyarıcı söylemin de kesinlikten ve genel hükümler vermekten kaçınan, sürekli bir arayışın doğru olacağına vurgu yapan deneme türünde ölçüt olma özelliği vardır.

³⁹ AYTAC, Gürsel, *age.*, s., 59 60

⁴⁰ AYTAC, Gürsel *age.*, s., 170-171

⁴¹ ÖNAL, Mehmet *age.*, s., 185

⁴² MONTAİGNE, *Denemeler*, (Haz. Selahattin Eyüboğlu), Cem Yay, İst., 1997, s.33

“Yirmi sekiz hece / Okunur uçtan uca”... sözlerine benzer, heyecanlı okuma eylemleri, denemenin işlevsel olarak gösterdiği en önemli özelliklerin başında gelmektedir, özgür merakın ardına takılan birey, kendi düşüncesini başkalarının düşünceleriyle zenginleştirme yoluna gider denemede; okur, okuma eyleminde doğal olarak başkalarının düşünceleriyle meşgul olmakta ve denemelerle de “derelerin ırmakta, çiçeklerin balda erimesine benzer bir düşünce kaynaşması, yoğrulması”⁴³ içine girmektedir.

Okumanın manası ne demektir?

Okumaktan maksat ilkin, öğrenmek “öğrenimden kazancımız daha iyi ve akıllı olmak” ise Epiharmus’un görüşü dikkate alınarak:

“İnsan düşünce ile görür ve duyar; her şeyden yararlanan her şeyi düzene sokan, başa geçip yöneten düşüncedir.”⁴⁴ anlayışı hayatın kılavuzu yapılmalı ve kişiöğlü “Bundan başka nedir ki...?” deneme okur yazarlığı diyebilmelidir?

Okuma, bilme, ilim, mana... Ne demektir?

Yunus Emre’nin bu dizeleri denemenin derinlik perspektifi içinde değerlendirebilir. Nermi Uygur’un denemeye has, okuma ve yazma eyleminde ciddi bir sorumluluk bilincini karşılayan yargısını da bu aşamada diğer hükümleri tamamlaması bakımından aktarmak yerinde olur:

“Deneme okumak da, deneme yazmak da sürekli bir donatım, sürekli bakım ister. Bilgice birikim kadar esin açıklığına da; tutku ateşi kadar mantık keskinliğine de ihtiyaç vardır denemecilikte.”⁴⁵ fonksiyonel açıdan denemenin oluşmasını sağlayan ölçütlerden birkaçını daha görmekte yarar var:

Heinrich Homberger’e göre

“Deneme disiplinli bilimin izin vermediği bir oyun alanı ister, hiçbir sorunu sonuçlandırmak istemez; zekâları açmak ister; o, bilim konusunu akıcı hayata dönüştürmek arzusundadır; ne ders vermek ne de yetiştirmek...”⁴⁶ denemeye özgü bir hedef değildir.

⁴³ MONTAİGNE Denemeler , **age.**, s., 13

⁴⁴ MOTAİGNe, Denemeler, **age.**, s., 42

⁴⁵ UYGUR, Nermi, **age.**, s., 232

⁴⁶ AYTAÇ, Gürsel **age.**, s., 61

Emin Özdemir'e göre;

“Gerçeği, bilgiyi yaşantıya dönüştürmesi bir zorunluluktur denemeci için.”⁴⁷

“Denemeci, öğrenilmiş bilgileri yaşanmış tecrübeleriyle özgün bir senteze ulaştırabilen kişidir. O halde, kitabî ya da gözleme dayalı biçimde edindiği bilgilerini yalnız oldukları gibi sunmak yerine onları kendi yaşantısına dönüştürmüş olarak aktarır, bunu yaparken de yazısına ana dilinin edebî ve kültürel anlamda tüm zenginliklerini, şahsî kültürel birikimini ve sorgulayıcı eleştirel yaklaşımını yansıtabilen kişi olma özelliğini gösterir. Denemeci, ele aldığı konuyla ilgili olarak eleştirme, tartma, ölçüp biçme, yargılama, değişik yönleri yoklama, değerlendirme faaliyetlerinde bulunur. Denemenin doğası ve biçimi üzerine yoğunlaşan ve çalışmalarında: “Denemeci, her şeyden önce, bir eleştircidir: Sanatçı yazar, imajlar yaratırken denemeci yaratılmış imajlara, yani var olan şeylere anlam kazandırır, onları yeniden bir düzene sokar” diyen Lukacs ‘ın denemede işlev misyonunu da yerine getirmiş olur deneme yazarı. Lukacs’a göre: “Deneme bir mahkemedir, ama önemli olan, yön veren şey yargı değil, yargılama sürecinin kendisidir.”⁴⁸

Bilgi ve birikimin yaşantı içerisinde, aktif hale getirilmesinde denemenin çeşitli yönleri kendini gösterir. Toplumun hayatını yönlendiren ve şekillendiren durumlar denemecinin dikkatinden kaçmaz. Zihinsel üretimin ürünlerini ve bunların toplum tarafından algılanış biçimlerini deneme yazarı, yeni bir bakış açısıyla ele alır. Denemeci üzerinde düşünülmesi gereken bu sanatsal, bilimsel ürünleri taşıdığı anlama, verdiği mesaja bakarak eleştirel ve yargılayıcı bakış açısıyla gündeme getirir ve bu ürünleri yeni bir imajla donatır.

⁴⁷ YAĞCI, Öner age., s., 46

⁴⁸ AYTAÇ Gürsel, **Bir Düz Yazı Türü: Deneme**, Çağdaş Eleştiri, Kasım, 1984.(Öner Yağcı'nın Denemeler Seçkisi'den alıntı)

2.3. Denemede İroni

Deneme biçim verilmiş, meydana getirilmiş olanı hareket noktası görür, bunlar üzerinden kendi söyleyeceğini söyler. Deneme yazarı değişim ve dönüşüm dönemlerinde gündeme gelen tercihlere, takip edilen yollara ve bunların kaynaklarına özenle eğilir. Tavrını iyiden, doğrudan güzelden yana koyarken konulara kinayeli yaklaşma gereği de hisseder. Kinayeli bakış, onun birikiminin çok yönlü zenginliğini gösterir. Denemecinin kinayeli söyleyişini Gürsel Aytaç, şöyle ele alır:

“Gerçekten de deneme türü, genellikle eleştirinin yaygınlaştığı akılcı dönemlerde öne çıkmıştır. Bu dönemlerin gözde tutumlarından şüphe, ironi, karikatürize etme ve mizah da bir bakıma denemenin akrabalarındandır.”⁴⁹

Yaşanılanların karikatürize edilmesi, onların gerçekliğini geri palana itmez, bilakis gülme ve düşünme eylemi içinde yeniden yorumlanma durumunu ortaya çıkarır. Salah Birsal'e göre

“Denemelerin bir özelliği de güler yüzlü olmalarıdır. Ama bu güler yüzlülüğü, bu yaşama sevincini herkeste bulamazsınız. Herkeste bulunmayan bir başka özellik de Frenklerin humour kelimesiyle karşıladıkları ince alaydır. (Deneme yazarları) öğretecekleri şeyin hafızalarda daha iyi kalması için alaya da el atarlar.”⁵⁰

“Zarif eleştiri-koyu ironi” de deneme türünde; zengin bir edebiyat birikiminin gerekliliğini, dilin imkânlarının yerinde kullanılmasının sorumluluğunu ve zorunluluğunu beraberinde getirmiştir.

Thomas Mann' a göre ironi;

“İroni, sofraya konanları yenecek hale getiren bir tutam tuzdur. Bende, düşüncenin hayat uğruna kendini feda etmesi ironi olmuştur.”⁵¹

Deneme için sürekli söylenen bir gerçek: düşüncüyü, bilimi yaşantıya dönüştürüp hayata akıtmak olarak biliniyorsa, alay ve ironi de bir anlatım tutumu olarak denemelerde tercih edilecektir, Gürsel Aytaç'a göre

⁴⁹ AYTAÇ, Gürsel, *age.*, s., 20

⁵⁰ YAĞCI, Öner, *age.*, s., 48

⁵¹ AYTAÇ, Gürsel, *age.*, s., 40

“Sanatın görevi hayatla ve salt düşünceyle hem tutucu hem radikal olacak şekilde aynı derecede iyi ilişkiler kurmak. Sanat ortada oluşu ve aracı durumu sayesinde düşünceyle hayat arasında yer alır. İşte ironinin kaynağı da budur.”⁵²

Denemenin değerlendirme ağırlığı taşıyan eleştirel yargılaması hicivci değil; sevgiye, sempatiye dayanan ironik bir bakış açısıdır. Bu, ironi konusuna Ahmet Turan Alkan şöyle yaklaşır:

“İroni, dolaylı ve alaylı anlatım, mizah, bir düşünce eylemi olarak, trajik çözümsüzlüğe karşı ruhun dalgalandırdığı bir isyan sancağı, bir grev pankartıdır, ortaya çıkan latife unsuru ise gerçeği tahrip etmeden, bir başka açıdan tariftir aslında.”⁵³

Deneme yazarları yazılarında, mizah, ironi, humour, gülen düşünce gibi anlamsal çağrışımlara eş değerlik içeren anlatım tutumlarına başvurur. Bunu yaparken gayelerini; ciddiyetten uzak, sıradan basit üretim metodunu benimsemiş, yüzeysel sanat ürünlerine, basite indirgenmiş hayat algısına, insanca yaşamının insanoğlu için olmazsa olmaz oluşuna yüz çevirmelere, ciddiyetle yaklaşmak yerine onlara hak ettikleri kadar ciddiyet sunarak, bu şekilde yaklaşarak, özenle ürettikleri kendi düşünce ve eylemlerini kuvvetlendirmeye, bir yandan da denemenin yargılama, eleştirme, değerlendirme fonksiyonlarını zarif bir üslupla ve fikri hamlelerle meydana getirmeye çalışmışlardır.

Denemenin Les Essais adıyla Montaigne ile başlayıp Bacon’la devam eden, gün geçtikçe kıvama eren türleşme serüveni, zamanla denemeyi düşünce merkezli sanat yazılarının vazgeçilmez bir formu haline getirmiştir; öznel yargıların fikri derinlikle zengin ve tartışmaya açık bir ifadeye büründüğü bu yazılarda, denemeci yine ve yeniden bakılmasını ister ‘hayatın şeylerine’; bu arada özgün üslûbunu edebî dille bir ifadeye kavuşturmakla kalmayıp kendine mahsus imgelerle süsleyip metni kendileştirmekte ve denemenin öznel olma özelliğini ortaya çıkarmaktadır.

Özetle deneme;

⁵² AYTAÇ, Gürsel **age.**, s., 43

⁵³ ALKAN, Ahmet Turan, **Üç Noktanın Söylediği**, İst., Ötüken Yay., 2004, s., 159.

“Yazarın orijinal fikirlerini ve yorumlarını ihtiva eder. Konu yazarın tercih ettiği bir derinlik ve ciddiyet içinde işlenir. Deneme yazarı geniş bir bilgiye ve genel kültüre sahip olmalıdır. Okuyucuların konu ve kavramlar üzerinde farklı yönlerde düşünme sürecine girmesi, yazara bağlı veya ondan bağımsız fikir üretmesi (imal-i fikir), denemenin teknik yapısı ve anlaşılması için çok önemlidir. İddialar, yazarın bilgisini, kişiliğini, tecrübelerini öne çıkarır. Bu iddiaların ortaya atılma tercihi, vazgeçilemez bir mecburiyettir, ama bunların ispatlanması, her zaman mümkün olmaz. Yazar isterse, iddialarına veri ve delil arar. İstemezse ispata girişmez. Denemede, kesin hüküm verilmesi yazarın tercihinin kalmıştır. Bununla birlikte deneme, o konu ve konuya bağlı bilgiler hakkında açıklama, mukayese, murakabe, tahlil, sentez, yorum, transfer, yönlendirme vb. teknikler kullanılarak okuyucuyu düşündürür.”⁵⁴

Edebiyat, kelimelerle yapılan bir güzel sanattır; edebiyatın sözlü veya yazılı birçok edebî türden meydana geldiği bilinmektedir. Toplumu ve insanı gerçek dünyada gözleyip kurgusal âlemde ele alır. Kendine özgü gerçeklik anlayışıyla anlatır anlatacaklarını. Edebiyat sanatında, insanın duygu ve düşünceleri derinlik içinde, orijinallik içeren değişik biçimlerde ortaya çıkar.

2.4.Denemenin Gelişimi

Deneme bir edebî tür olarak 16. asırda Essai, deneme, adıyla edebiyat literatürüne girmiştir. Muhtevâ ve şekil olarak Montaigne'nin belirlediği formda biçimlenmiştir. Montaigne kendini ve kendindeki insanlığı, özüyle ve tartışmaya açık şekilde, özneliğin verdiği ifade rahatlığıyla yazıya aktarır. Essai adını verdiği yazılarıyla deneme türünü ilk kez kullanır. Rönesans'ın oluşturduğu atmosfer bunda etkili olmuştur.

“Denemenin edebî bir tür olarak Dünya edebiyatında öncülüğünü Fransız yazar Michel de Montaigne (1533-1592) yapmıştır. Onun *Essais* (Kalem Denemeleri ya da Denemeler) adlı eseri, bu türün ilk örneği olarak kabul edilmektedir(...)Montaigne'in denemeleri kilisenin yanlış bir uygulamayla belirli sınırlar içinde izin verdiği düşünce, bilgi, sanat üretimi

⁵⁴ ÖNAL, Mehmet, *age.*, s., 184

anlayışına karşı bir tepki hareketi olarak doğar. Onun denemelerinin, herhangi bir dine, kitaba, kanuna, toplum kurallarına, geleneğe bağlı olmayan serbest düşünce temrinleri ”⁵⁵ olduğu bilinmektedir.

Kendine dönük gözlemleri, cana yakınlığı, merakı ve kuşkuculuğuyla Montaigne, Rönesans düşüncesinin savunmasını yapmış ve bu düşüncenin yerleşmesine katkı sağlamıştır. Yeni toplumsal hayatın, getirdiği değişime Rönesans düşüncesiyle ulaşıldığı bilinmektedir. Montaigne de Antik Yunan ve Latin edebiyatlarından edindiği bilgi ve birikimleri Rönesans'ın sağladığı fikri atmosferle kaynaştırıp özgür ve öznel düşüncenin temsilcisi aynı zamanda deneme türünün öncüsü olmuştur. Yunus Balcı'ya göre deneme

"Bir konuyu tartışan, tanıtan, o konu hakkında belli bir bakış açısından insanları ikna etmeye çalışan bir nesir türü, yazarın herhangi bir konuyu tartışmaya açtığı veya okuyucuyu belli bir bakış açısından ikna etmeye çalıştığı kısa edebiyat türüdür.”⁵⁶

Bu tanım ve kanaat, deneme için edebiyat literatürüne yerleşmiştir, bununla birlikte şöyle düşünenler de vardır:

"Fransız yazar Montaigne'nin, 1580'de *Les Essais* ile ilk kez bu türün adını koymadan önce, Greklerde Theophrastus ve Plutarch, Romalılarda Marcus Aurelius, Çiçero ve Seneca denemeye benzer yazılar yazmışlardı.”⁵⁷

Aslında;

"Deneme benzeri nesir yazılarına bütün dünya edebiyatlarında rastlanmaktadır. Bazı araştırmacılar bu türün Avrupa edebiyatlarında ortaya çıkmasından çok önce Çin ve Hindistan gibi Doğu ülkelerinde var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Essay/deneme, kelime anlamı itibariyle "denemek, girişmek, teşebbüs etmek, kalkışmak" anlamlarına geliyordu ve bilimsel ve teknik yazıların tersine Montaigne'in tartışmalarının sistematik olmayan yapısını ifade ediyordu.1597'de Bacon bu terimi "Hakikat Üzerine", "Evlilik ve Bekar Hayatı Üzerine" gibi bazı konularda

⁵⁵ ÇETİN, Nurullah, **Türk Edebiyatı'nda Deneme**, Millî Eğitim, Kış, 2005, sayı 165, s.,25

⁵⁶ BALCI, Yunus, **agy.**, s.,312

⁵⁷ BALCI, Yunus, **agy.**, s., 312

kurnazca yorumlarını içeren kendi *Essays'ının* adı olarak kullanıp Onu İngiltere'ye taşıdı. Bacon deneme türüne şekil, üslup ve içerik bakımından yeni bir çehre kazandı. Fakat bizzat Bacon'un kendisi denemenin çok daha önceki bazı yazı tecrübelerine dayandığını ifade etmekteydi.

Daha sonra Alexander Pope bu terimi Eleştiri Üzerine Deneme, İnsan Üzerine Deneme. adlı eserlerinde kendisinin manzum açıklamalarını ifade için kullandı. Fakat XVIII. yüzyıldan sonra manzum deneme pek az rağbet gördü. Kendilerinden sonra gelen pek çoğuyla birlikte Addison ve Steele'in Tatler ve Spectatoru nesir denemesine modern şeklini verdi ve deneme XIX. yüzyılın başlarında edebiyat dergilerinin önemli bir türü haline geldi. Bu yüzyılda deneme sanat ve edebiyat konularına yönelik tenkit içeren bir tür haline gelir.”⁵⁸

“Montaigne ve Bacon Batı edebiyatlarında formal (resmi) ve informal (teklifsiz, senli benli) olmak üzere iki farklı denemenin de ortaya çıkmasına yol açmışlardır. "Montaigne tarzı" olarak bilinen informal deneme okuyucu ile samimi bir hava içerir; özel konular yerine her gün olan şeyleri yazarın keşfettiği orijinal açıklamalarla rahat bir atmosfer içinde anlatmayı tercih eder. Informal deneme samimidir, yumuşak bir hava taşır, konuşma diline yakın bir üslupla yazılır. Bu tarz denemenin tanınmış isimleri ise Jonathan Swift, J. H. Newrnan, Mark Tain, Charles Lamb, William Hazlitt, Thomas De Quincey, James Thumber, E.B.White, George Orwell, E. M. Forster gibi isimlerdir.”⁵⁹

“Bacon tarzı olarak da bilinen formal denemede ise yazar bir otorite kimliğinde konuşur ya da en azından o konuda yüksek bilgi sahibi bir insan konumunda konusunu derli toplu izah eder. Bu türün örneklerini ise Joseph Addison, Samuel Johnson , Matthew Arnold, John Stuart Mill, J.H.Newman, Walter Peter; Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau'dur.”⁶⁰ Varoluşçu yazar Albert Camus (1913-1960), *Denemeler* (Çev: Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Say K. Paz., Ist., 1983)'inde çağdaş ve evrensel sorunları kendine özgü yorumlarıyla ortaya

⁵⁸ BALCI, Yunus, *agy.*, s., 312

⁵⁹ ÇETİN, Nurullah. *agy.* 2005, s., 27

⁶⁰ YUNUS, Balci, *agy.*, s., 31

koymaktadır. Ayrıca Fransa'da: Voltaire (1694-1778), Julien Benda (1867-1956), Paul Claudel (1868-1955), Paul Valéry (1871-1945), Simone de Beauvoir (1908-), Julien Benda (1867-1956), Maurice Blanchot (1907-). Almanya'da 18. yüzyılda *Moralische Wochenschriften* ve *Teutscher Merkur* gibi yayın organlarında deneme metinleri yayımlanmıştır. Rabener, Sturz, Lessing, Wieland, Herder, Lichtenberg, Schiller, Goethe, Möser, Kleist, Schlegel Kardeşler, Novalis, Tieck, Hermann Bahr (1863-1934), Wilhelm Bölsche (1861-1939), Gottfried Benn (1886-1956), Albrecht Goes (1980-) gibi bazı deneme yazarlarından söz edilebilir. Hilaire Belloc (1870-1953), William Hazlitt (1778-1930), Charles Lamb (1775-1834), Charles Morgan (1894-1958), Joseph Addison (1672-1719), Bertrand Russell (1872-1970), D. Herbert Lawrence (1885-1930), Aldous Huxley (1894-1963), Charles Morgan (1894-1958).⁶¹

Deneme türü, edebiyatın düşünce yönünü gösterir. İnsanlığın etkilendiği tüm sosyal, siyasi durumlar yazarlarca ciddi olarak işlenir. 20. asırdaki iki dünya savaşı toplumları pek çok yönden sarsar ve bu dönem deneme türüne de farklı bir amaç yükler. Batı edebiyatında ve Türk edebiyatında bu husus, belirgin şekilde kendini gösterir. Sanat, düşüncenin ve sevginin terkihiyle yeniden kurulup güçlenir.

3)TÜRK EDEBİYATINDA DENEME

Tanzimat döneminde ortaya çıkan özgürlük atmosferinin sağladığı hava, yeni bir insan tipinin ortaya çıkmasını sağlamıştır; bürokrat, sanatçı, şair kimlikleriyle bilinen şahıslar, münevver statüsüyle tarih sahnesinde yer almaya başlar. Zamanın kendilerine yüklediği misyonu idrak edip faaliyete geçerler: aydınlatacaklardır.

“ Bir zelzelenin içindeydik. Ne kanun- u kadim kalmıştı, ne deb-i dirin (eski töreler). Köprüler atılmıştı, geriye dönülemezdi artık. Yaşamak için yenileşmek lazımdı. Nereden ve nasıl başlayacaktık?

Çağ bir arayış humması içindedir... kâh bedbin, kâh ümit dolu ilk defa olarak, sınıf-ı ulema parçalanıyor, çevresine yeni teklifler sunan bir

⁶¹ ÇETİN, Nurullah, *agy.*, 2005 s.,28

intelijansiya doğuyordu. Genç Osmanlılar bu şaşkın kafilenin en tanınmış temsilcileri.”⁶²

Bu dönemde aydınlar, toplumsal sorunlara eğilme konusunda cesaretlenirler ve süreç, Tercüman-ı Ahval gazetesinin yayın hayatına girmesiyle yeni bir boyut kazanır.

19. yy.’ de Osmanlı Devleti’nde yapısal anlamda birçok yeniliğin değişim amaçlı denendiği bilinmektedir.

Tanzimat Fermanı’yla Osmanlı Devleti politik anlamda, çağdaş dünyayı kabullenir ve kendi nizamında modern düzenlemeler yapar. Bu düzenlemeler sonunda etkileri günümüze kadar sürüp gelen olaylar ve olgular literatürü, sonuç olarak karşımıza çıkar. En basit anlamıyla şöyle bir soru- özellikle üniversitelerimizin sosyal bilim dallarında – gündeme gelebilir:

Tanzimat ne getirdi, ne götürdü? Bu iki fiilin bir soru cümlesi olarak, bulacağı anlam (ya da arayacağı cevap) çok çeşitli bilim dallarına ait, pek zengin bir bibliyografyanın küçük bir coğrafyaya sıkışması olacaktır (kütüphanelerdeki kitaplıklara). Çünkü Türk tarihi açısından büyük bir kırılmanın başlangıcıdır 1839 yılı. Bugün pek çok alanda Tanzimat fermanı, ülkemizdeki tüm sosyal bilimler için bir milât olma özelliği anlamı taşımaktadır, bunun sebebi şudur:

Birçok alandaki sonuçların önemli bir nedenidir;

- Peki, “bu neden”, niçin önemlidir’ in cevabı ise
- “Zihniyet değişim”ini başlattığı için olacaktır.

Bu süreçte, zihniyet değişiminin etkisiyle; siyasî, idarî, iktisadî, içtimaî, dinî, edebî, ilmî... alanlarda bir “mefhumlar cangılı” kendini gösterir. Bu kargaşanın mâsum olmayan gürültüsüne zemin oluşturarak ortaya çıkan yeni kavramlar, daima kendini güncelleyebilen bir sorunlar yumağı senaryosunun ‘arkası yarın’ını düşündürür. Mehmet Önal'a göre

“Zihniyet değişimi ve sosyal hayatın formlarını değiştirmesi, inancımızı ve hayat algımızı değiştirdiği gibi hayal sistemimizi ve sanat algılayışımızı da değiştirdi.”⁶³

⁶² MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Yay., İst., 2008, s., 133.

Zihniyet değişiminin sosyal ve kültürel hayata yansıması çeşitli sorunlar meydana getirmeye başlar: 19. ve 20. yüzyıl boyunca Türk milletinin hep hassas dönemleri olur, içinden geçilen bu kritik dönemler muhakkak dile getirilir ve hala da güncelliğini koruyarak sorumlu mercilerce:

“Türkiye hassas bir dönemden geçiyor!”

Yargısıyla ifade edilen bu söz; ‘tarihî bir epizot, efsanevî bir mit’ olma anlamı kazanmaya devam etmektedir.

Denemelerini ele alıp incelediğimiz Cemil Meriç su hassas dönemlerin kaynağını şu sözleriyle betimler:

“Tanzimat sonrası Türk aydınına en çok yakışan sıfat müstağrip. Edebiyatımız bir gölge-edebiyat; düşüncemiz bir gölge-düşünce(...) Genç Batı’nın her nazına, her cilvesine katlanan birer aşık olduk.”⁶⁴ Önceleri “Zirvelerden bakar diyâr-ı küfre. Avrupa maddedir, kendisi ruh. Bu tanımadığı dünyanın kesif ve müselsel taarruzları karşısında kuvvetinden şüphe etmeye başlar. Hayret yerini hayranlığa bırakır, hayranlık teslimiyete.”⁶⁵

“Aydın, batan bir gemidedir. Ufukta rüyaların en muhteşemi: Avrupa... Servetin, şöhretin, şehvetin daveti... Azgın iştihaları vardı intelijansiyanın ve bu masal hazineleri kendisini bekliyordu. Avrupalı dostları lütufkârdılar. Karşılık olarak biraz “ihanet” istiyorlardı sadece.”⁶⁶

Tanzimat’la yeni hayatın kapıları açılır, kapıdan içeri girilir ve zifiri bir karanlık... Hala, düşünce dünyamızda; terimleşemeyen kavramlar, kavramlaşamayan kelimeler; birçok adı olan terim anlamlı kelimeler, sözlük anlamının manası yayın evlerinin dünya görüşüyle tanımlanan kelimeler, sözcükler... Pek az noktada buluşulan asgari müşterekler, ortak paydalar...

Türk milleti için on dokuzuncu yüz yıl, Osmanlı Devleti’nin Payitahtı İstanbul’da bir avuç yönetici, bürokrat ile aydının, isabetsiz duygu ve düşünceleri yüzünden kimi ağır bedellerin peşin olarak yaşandığı bir dönemdir. Abartılı bir hayretin, şuursuz bir hayranlığa dönüştüğü asırdır: 19 yy.

⁶³ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2009, s., 208.

⁶⁴ MERİÇ, Cemil, **age.**, s., 139.

⁶⁵ MERİÇ, Cemil, **age.**, s., 135.

⁶⁶ MERİÇ, Cemil, **age.**, s., 138

Sadullah Paşa,1878 Paris Sergisi yazısında, Paris'i tasvir ederken şunlara dikkat çeker:

“Merkezi kapının önünde bir hürriyet heykeliyle karşılaşılır; elinde bir asa vardır ve bir koltuğa oturmuştur. Görünüşü ve tavrıyla seyircilere şunu demek ister: Ey değerli ziyaretçiler! İnsan gelişmesinin bu büyüleyici sergisine bakarken bütün bunların hürriyetin eseri olduğunu unutmayın. Halklar ve milletler mutluluğa hürriyetin himayesi altında erişirler. Hürriyetsiz güvenlik, güvenliksiz gayret, gayretsiz refah, refahsız mutluluk olmaz.”⁶⁷

Bernard Levis Modern Türkiye'nin Doğuşu adlı eserinin “Devrim Tohumları” başlığını verdi 5. bölüme yukarıdaki epigrafla başlar.1839 Tanzimat Ferman'ın açtığı özgürlük ortamının süreli yayın olan gazetelerle nasıl, dalga dalga Osmanlı topraklarında yayıldığını anlatır.

Osmanlı devleti yaşadığı çağın icaplarına ayak uydurmak zorundadır, devletin ve milletin bekası buna bağlıdır. 18.yy.dan itibaren uygulanmaya başlayan çeşitli sahalardaki (askeri, ekonomik, eğitim, yönetim) ıslah çalışmaları zamanla bir fikri, Avrupa karşısında geri kalmışlığı,1839'da devlet düzeyinde itirafa dönüşünce, Tanzimat ve Islahat fermanlarında dillendirilen ifadeler bir kurtuluş reçetesi olarak algılanır. 1789 Fransız İhtilal'i'nin sonrasında meydana gelen siyasî, sosyal gelişmeler ve fikri değişimler Osmanlı devletinde de yankı bulmuş İhtilalin kavramları mezkur fermanlarla devlet politikasına dönüşmüştür, bu, az da olsa sosyal hayata akseder.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki zihniyet değişiminin sanat ve fikir alanındaki etkisini, Bernard Levis, yine aynı bölümün (Devrim Tohumları) ”Edebî Hareket” alt başlığı içinde;

“Yüzyılın ortalarından itibaren Türkler arasında Batılı fikirlerin yayılmaya başladığını ve Batılı toplumsal ve siyasi durum alışların yer ettiğini, hem şekil hem muhtevâ bakımından klasik Osmanlı edebiyatından yeni bir Türk edebiyatının yükselmesiyle bu fikirlerin büyük ölçüde hızlandığını ayrıca bu edebiyatta Fransız edebiyatının, esinlenme kaynağı

⁶⁷ LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Bsmv., Ank., 1998, s.,129

ve taklit örneği olarak işlendiğini, Avrupai edebiyatın İran klasiklerinin yerine geçmeye başladığını,”⁶⁸ söyler.

Her biri aynı zamanda devlet adamı olan aydınlar, bir arayış içindedir; imparatorluk yaşamalı muassır medeniyetlerin safında kendine yer bulmalıdır ve Namık Kemal teşhisini koyar:

“Madem ki Avrupa bu hale topu topu iki asır içinde gelmiş ve madem ki esbabı terakkice onlar mucit olmuş, biz o vesaiti hazır bulacağız... Hiç olmazsa iki asır içinde olsun biz de en mütemeddin memleketlerden sayılacak bir hale gelebileceğimizde hiç iştibah var mıdır?”⁶⁹

“Tedaviye geçebilmek için yeni haberleşme aracı basından yararlanılacaktır; fakat Namık Kemal ve arkadaşlarının, bu arada yerinde sayacağı kabul edilen Avrupa’ya yetişmek için iki yüz yıl beklemeye niyetleri yoktur. Tasarıları daha kesin bir modernleşme ile sosyal ve siyasal reform programını gerektiriyordu; bunların güçlüklerini acıklı şekilde küçümsüyorlardı. İlerleme hür kurumlara dayanıyor, hür kurumları da kamuoyu ayakta tutuyordu. Bu nedenle Osmanlı hürriyetçileri, bir kamuoyu yaratmak ve onu eğitmek işine koyuldular; bu kamuoyunun Paris ve Londra’daki benzerleri gibi Türkiye’de de aynı rolü oynayacağını umuyorlardı. Bu işte baş araçları, önemini Batı dünyasında çabucak kavradıkları basındı.”⁷⁰

Basının misyonu Osmanlı’da birçok alanda milat olmuştur. Edebiyat sahasında ise tüm edebî nevilerin kamuoyuna ilk ulaştığı yer Tecüman-ı Ahval’in sayfa ve sütunlarıdır.

“Türk kültüründeki Batı’ya akış, edebiyatımızda da öncelikle, zihniyet değişikliğinde; yeni tür ve şekillerde; mazmundan kavramlara doğru uzanışta ve bir “gazeteci lisani”nın doğmasında aranmalıdır.”⁷¹

İletişimin etkili aracı gazeteyle, aydınlanma ve aydınlatma gayesini basın, her şeye rağmen, yerine getirmiş; bu gayretlerin sonucunda ortaya çıkan “gazeteci lisani” düşüncenin düzyazı olarak biçimlenmesine katkı sağlamıştır.

⁶⁸ LEWIS, Bernard, *age.*, s., 136

⁶⁹ LEWIS, Bernard, *age.*, s.,145

⁷⁰ LEWIS, Bernard, *age.*, s.,145.

⁷¹ ÖNAL, Mehmet, *En Uzun Asrın Hikayesi*, 2008, s.,174

Tanzimat aydını sosyal konuları, bilinçli bir kamuoyu oluşturmak için roman, hikâye, tiyatro, makale, deneme (kalem tecrübeleri) gibi edebî türleri kotararak halkın dikkatine sunuyordu. Neticelerini de alıyorlardı, gerekirse bedeller de ödeniyordu.

“Türk edebiyatında deneme konusuna geldiğimizde ise durumun biraz daha karışık olduğunu görürüz. Batılı edebiyat türlerinin hemen hepsi içerik ve şekil özellikleriyle XIX. yüzyılda edebiyatımıza girmişken denemenin *essay*’ın karşılığı olan *deneme* adıyla ve bunun ifade ettiği şekil ve içerik bilinciyle edebiyatımıza girişi daha geç olmuştur. Aslında bunda Batı edebiyatlarında da denemenin tam olarak sınırlarının belli olmamasının etkisi bulunmakla birlikte bir roman, hikâye, tiyatro, gazete kadar öncelikli bulunmamasının da etkisi vardır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki aşağıda dile getireceğimiz üzere adına deneme denmemiş olsa da aslında edebiyatımızda Tanzimat sonrasında deneme benzeri yazılar yazıla gelmiştir. Bunu ifade ederken Batılı bir bilinçle işlenmiş *essay* tarzı yazıları kastetmekteyiz. Aslında Eski edebiyatımız içerisinde bir bütün halinde olmasa da tarz açısından Batı edebiyatlarındaki denemeye benzeyen yazılar bulmak mümkündür. Bilhassa nesir yazılarını içeren münşeatlarda, tezkire mecmualarında, siyasetnamelerde, kıyafetnamelerde, şehrengizlerde denemeye yaklaşan kısımlar bulabiliriz. Mesela, Beyanî 'nin tezkiresinin başında tezkiresini nasıl düzenlediğini anlatırken kullandığı üslup, Montaigne'in denemelerini tanıtırken gösterdiği samimiyetten pek de uzak değildir:

(...) ceste ceste şuaranun meşhur olanlarını ve şiirlerinün elsine-i nasda şöhrat bulanlarını yazup gayrısın tay itmekle ve vasıfların telhis itmekle güya bir kitapdan bir risale ahz eyledüm. Bunu halk görüp pesend ü tahsin itsün diyü itmedüm. Belki kendüm ahyanen okuyup kesb-i safa ve ashabına dua itmek için eyledüm.

Ancak tabii ki bu tür yazıların birer deneme kabul edilebilmesi için bunlar yeterli değildir. Çünkü burada asıl dikkat edilmesi gereken, Batılı bir bilinç, insan, hayat ve edebiyat görüşüyle şekillenmiş bir formdur. Bu bakımdan deneme konusunda bakışımızı otomatik olarak edebiyatımızın yenileşme sürecine yöneltmemiz gerekmektedir. Çünkü Tanpınar'ın

ifadesiyle (...) eski nesir bir çeşit rahat ve dağınık konuşmada kalmıştır. (...)Türkçe de nesrin teşekkülü için insanın ve cemiyet müesseselerinin değişmesi, tahsil sisteminin Türkçeye dönmesi lazımdı. İşte Tanzimat bunu yaptı.”⁷²

Tanzimat edebiyatının temsilcisi olan yazarların dil anlayışında halkın rahatça okuyup anlayacağı dilin kurulması ideali vardı; fakat bu dilde sadeleşme fikrinin gerçekleşmesi, dilin nesir düzeyinde de işlenip gelişmesine ve dolayısıyla zamana ihtiyacın olduğunu gösterdi. Nazım geleneğinin dil ve üslûp hâkimiyeti kolayca kırılmadı ama çabalar nesrin yaygın bir yazı türü olabileceği inancını beraberinde getirdi.

Roman, hikâye gibi anlatmaya bağlı tahkiye ağırlıklı metinler ve tiyatro gibi göstermeye bağlı metinlerle heyecan ve coşku ekseninde oluşturulan şiirler, ciddi anlamda kendini geliştirip yeniledi.

Modern anlamda deneme türü, Türk edebiyatında gazete ile birlikte ortaya çıkan edebî türlerdendir; ilk özel gazete Tercümân-ı Ahvâl (1860)'in yayın hayatına başlamasından itibaren gazetelerde çıkan değişik yazılar, o yazarların geliştirdiği dil,

“Zamanla ayrı bir tür olan deneme için dil, anlatım ve yaklaşım bakımından zemin oluşturmuşlardır.”⁷³

Deneme türü ile ilgili bu süreci Yunus Balcı şöyle açıklar:

“Tanzimat'ın ilk edebî neslini oluşturan Şinasi-Namık Kemal-Ziya Paşa mektebinde çeşitli nesir örnekleri bulunmakla birlikte Batılı anlamda deneme bilinciyle yazılmış bir nesre rastlayamıyoruz. Fakat bilhassa gazete gibi önemli bir iletişim vasıtasının toplum hayatımıza girmiş olması, halkı aydınlatma ihtiyacı ve benzeri sebepler dolayısıyla nesir de kültür hayatımızın önlerinde yer almaya başlar. Şinasi'nin Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr'da çıkan ve "makale" diye adlandırılan yazılarının ne derece gerçek makaleyle örtüştüğü de tartışılır bir noktadır. Çünkü bir düşünce vasıtası olarak edebiyatımızda yer etmeye başlayan nesrin türler bakımından henüz tam olarak birbirinden ayrılmadığı bir gerçektir. Bu

⁷² BALCI, Yunus, **agy.**, s., 313

⁷³ ÇETİN, Nurullah, **agy.**, 2005,s., 27

yüzden bu tipteki yazıları makalenin olduğu kadar deneme, sohbet ve tenkit türünün de ilk örnekleri arasında saymak gerekmektedir. Gerek Şinasi'nin ve gerek Namık Kemal'in bu tipteki yazılarında kimi zaman bu türlerin özelliklerini bir arada görebilmek mümkündür. Çok bilinen metinler olması dolayısıyla Şinasi'nin "Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi", Ziya Paşa'nın "Şiir ve İnşa" adlı yazısı bahsini ettiğimiz şekilde daha sonraki yıllarda ayrışacak olan pek çok nesir türünün bir örneği sayılabilirler.

Mesela Namık Kemal'in "Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara" başlıklı yazısı bu türlerin hepsine bir basamak kabul edilebilecek bir özelliği barındırmaktadır:

"...Tiyatroyu ne kadar sevdiğimi ve ona dair olan asar ile ne kadar tegavvül ettiğimi tarif iktiza etmez. Binaenaleyh müsaadenizle ben de bahse karışmak istiyorum. (...)Fikrimce tiyatro esasen öyle marifet veya ahlak mektebi değil, adeta bir eğlencedir. Hatta birtakım hazin hazin facialar da tiyatroları eğlencelikten çıkarmaz."⁷⁴

Şinasi 'den sonra gelen yazar ve şairlerin edebiyat ile şiir konusunda düşüncelerini ortaya koydukları yazılarını bir çeşit deneme sayabileceğimiz, yine Tanpınar'ın teşhisi, Gürsel Aytaç'ın yorumu şöyledir:

"Bu tür yazıların genellikle beyanname mahiyetindeki mukaddimelerde yer aldığını Tanpınar'dan öğreniyoruz: Namık Kemal'i bu çeşit yazıları olanlar arasında öncelikle anıyor. O'nun Tasvir'de yayımlanmış "Edebiyat Hakkında Bazı Mülahazalar" ını ve diğer yazılarını, mesela "Hadika" daki (az önce yukarıdaki alıntısını yaptığımız) yazısını, "Celal Mukaddimesi"ni, "Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazatı Şamildir" yazısını Tanpınar, edebiyatımız hakkında, yazarların öznel görüşlerini ifade ettiklerini hem kendi yargılarını hem de önerilerini ortaya koyduklarını bunun da, deneme özelliği gösterdiğini aktarmaktadır.⁷⁵ Yine Ziya Paşa'nın "Muhtıra" anlamındaki yedi yazıdan oluşan " Hatıra" dizisini Tanpınar: "(Tanzimat) devrine ait hiçbir şahadet,

⁷⁴ BALCI, Yunus, **agy.**, s., 314

⁷⁵ AYTAÇ, Gürsel, **age.**, s., 158- 159

bu küçük deneme kadar bize 1839'dan 1870'e kadarki otuz senenin macerasını bu kadar müşahhas misallerle vermez.' der.⁷⁶

Yunus Balcı:

"Tanzimat'ın ikinci neslinde ise birey ve sanat merkezli bir anlayışın oturmaya başlamasının denemenin ruhuna uygun bir zemin hazırladığını, şahsi bakışın değer kazanmasının, acemi de olsa birey merkezli bir tenkit anlayışının oluşmaya başlamasına katkı sağladığını; Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit, Muallim Naci gibi yazarların kendi dönemlerinin şiirlerini eleştirel gözle değerlendirdiklerini, sanatlar arasındaki ilişkiye dikkat çeken yazılar kaleme aldıklarını, bunların da deneme kategorisine koyulabilecek"⁷⁷ nesir türlerinin örnekleri olduğunu söyler.

Osman Bolulu:

"Edebiyat tarihçilerinin ve bazı yazarların Tanzimat dönemindeki kalem denemelerini bizde denemeye geçişin kanat çırpınışları olarak saysa da Tanzimat'ta deneme yoktur." der.

Bolulu'ya göre;

"Yazılı düşüncesün, bireyin kendisine, çağına, toplumuna, dünyaya eleştirel bakışın, arayışın, yenilenişin manivelası olan kuşkucu düşüncesün olmadığı yerde deneme türünün gelişmesi, yerleşmesi mümkün değildir."⁷⁸ Özellikle istibdat adı verilen dönemde denemeyi hiç yazılmamış olarak kabul eder.

Osman Bolulu gibi düşünen Kemalist aydınlar az değildir, birçok şeyin Cumhuriyet'le başladığını ifade edip deneme türünün bu zamanda yaygınlaşmasının gerekçelerini ve Kemalist devrimlerin gayelerini sıralarlar:

- Tanrısal devletten dünya devletine;
- Ümmet inancından yurttaşlık bilincine;
- Çağın bireyini yetiştirmeye;

⁷⁶ AYTAÇ, Gürsel, **age.**, s., 159

⁷⁷ BALCI, Yunus, **agy.**, s., 314

⁷⁸ BOLULU, Osman **Edebiyat Yılığ**, 2006, s.,5

- Kültür  evremizi değiştirip  ağdaş kültürle ulusal kültürü emiştirip ulusal düşünsel kimliğimizi yüceltmeye;
- Eleştiriye kapalı topluma, eleştirel düşünüş kazandırmaya;
- İlkel tarımdan usa dayanan üretime geçmeye;
- Sanayi devrimini gerçekleştirerek, demokrasinin itici gücünü yaratmaya;
- Ondan sonra oligarşik düzeni açıp eksiksiz demokratik düzeni kurmaya yönelik olan bu devrimler sayesinde düşünce atmosferi oluşmaya başlar. Deneme türünde yazılar da ancak böyle bir toplumsal ortamda yazılabilir”⁷⁹

Ama bilimsel gerçekliğin önemini, tarihi duyarlılıktan daha gerekli gören aydınlar ve araştırmacılar da yok değildir; bu aydınlar, kılı kırk yararcasına araştırmalarını yenileşme dönemi edebiyatı diye bilinen zamanların tüm ürünlerini inceleyerek, somut örnekler üzerinden değerlendirmeler yaparak, eldeki verilere göre yargılarda bulunma gerekliliğine inanarak ,s rd r rl r. Bu biliminsanlarından biri G rsel Aytaç’tır; O’nun Deneme  zerine Bir Karşılaştırılmal  Edebiyat  alışması bu alanda önemli bir eserdir. Bu eserinde Aytaç, Türk edebiyatı’nda deneme konusuna bilimsel anlamda, bilimin metoduyla yaklaşır. Deneme türü konusunda doğru bir değerlendirmede bulunabilmenin gereğine şu şekilde yaklaşır: Modernleşme dönemi edebiyatımızın önde gelen isimlerinin pek azı Latin harflerine geçirilmiştir, bunun için bu dönemin tam anlamıyla değerlendirilip bir yargıya varılabilmesinin zor olacağı bilinmelidir. Atilla  zkırmılı, “Edebiyat İncelemeleri” adlı eserinde yenileşme dönemi sanatçılarının, yeni tanıştıkları Batı kültürüyle zihinsel anlamda bir kafa karışıklığı içine girdiklerini, yapacak işlerinin çok zamanlarının dar olması nedeniyle, kendilerini her konuda yazmak zorunluluğu içinde hissettiklerine, bildikleri kadar Fransızcayla çokça okuduklarına, temellendirilmemiş bir yığın düşünceyi benimsediklerine değinir deneme türünün öncülerinin hangi dönem sanatçıları ve kimler olduğu veya olabileceği üzerine kafa yorar.

⁷⁹ BOLULU, Osman agy., 6

“Servet-i Fünun döneminde Batılı anlamda tüm edebî türlerde başarı sağlandığı, türlerin yerleşmesi ve ayrışması bakımından bir dönüm noktasına gelindiği bilinmektedir. Bu dönemde de bir nesir türü olarak denemeye rastlanmaz fakat gazete ve dergilerin sayılarının çoğalması edebiyat, sanat, kültür ve toplumla ilgili meselelerin batılı bir anlayışla ele alınmaya başlanması, bu konular üzerinde tartışılır hale gelmesi, düzyazının gittikçe geniş bir soluk kazanması dolayısıyla ortaya çıkan bu perspektif içerisinde denemeye daha çok yaklaşan yazıların varlığından söz edilebilir.”⁸⁰ biçiminde bir yargıya varılabilir.

Tanzimat’ la başlayan süreçte gazete ve dergilerde “musâhabe” üst başlığı altında deneme benzeri yazıların kaleme alındığı bilinmektedir. Musahabe başlıklı yazıların Servet-i Fünûn döneminde artması ve buna bağlı olarak eleştirinin Batılı yaklaşım tarzıyla yapılmaya başlaması, tecrübe-i kalemiyye veya kalem tecrübesi anlayışıyla yazılan yazıları artırmıştır. Tevfik Fikret, Ahmet Hikmet, Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit, Celal Sahir, Halit Ziya gibi dönem sanatçıları deneme özelliği gösteren yazılar yazmıştır; çünkü denemenin temel motiflerinden bireycilik Edebiyat-ı Cedide sanatçılarında kişilik haline gelmiştir. Ayrıca herhangi bir edebî gruba dahil olmayan;

“Ahmet Rasim ‘in Şehir Mektupları, Tarih ve Muharrir, Eşkâl-i Zaman, Muharrir Bu Ya adlı eserlerinde de fıkra, makale, sohbet havasıyla karışık denemeler bulmak mümkündür. II. Meşrutiyet’in ilanı, siyasal ve sosyal hayatın gelişerek değişen yönleri; özgür ortamların yazısı olarak bilinen deneme türü için 1910 ‘lu yıllardan itibaren, Batılı hüviyette yazılmaya başlanmıştır denilebilir; Essay kelimesini ilk kez Ömer Seyfettin, işlevsel yönü bakımından değil de sadece bir yazısında “Spencer ‘in Essais Politiques”adlı eseri var şeklinde değinmiştir.”⁸¹

20. yüzyıl, siyasi ve sosyal değişimlerin etkisinin bu topraklarda ciddi ve hızla yaşandığı dönem olma özelliğini gösterir:

II. Meşrutiyet ilanı, çok partili hayata geçiş çabaları, sosyal hayatta kamplaşmalar, ordu içindeki siyasi çekişmeler, Bab-ı Ali Baskını, 31 Mart Vakası, I. ve II. Balkan savaşları, Osmanlı toplumunda giderek büyüyen travma

⁸⁰ BALCI, Yunus, **agy.**, s., 315

⁸¹ BALCI, Yunus, **agy.**, s., 315

halinin I. Dünya Savaşıyla son raddeye ulaşması, kaybedilen savaşların ardından artık bağımsızlık anlamında, var olma manasında yeni bir sürece girilmesi... 1908 ve 1923 yılları arasında yaşanan tarihi olayların özelliği, nesiller boyu devam edecek sosyolojik, coğrafi, ekonomik kaderlerin çizildiği dönem olur.

Mehmet Akif, Tevfik Fikret, Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Yakup Kadri, Halide Edip Adıvar, Refik Halit, Reşat Nuri, Falih Rıfkı, Peyami Safa, Nurullah Ataç... Birçok yazar, bir millet ve Mustafa Kemal Atatürk... 20. yy.'nin önemli zamanlarının tanıklarındır. Dönemem ait birçok olay ve durum onların kalemlerinden ebediyete ulaşır.

Aziz İstanbul, Eğil Dağlar ve Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım; Yahya Kemal'in yaşadığı zamanın sosyal, siyasi, edebî meselelerini zevkli bir tahattur gibi anlatsa da, sıralayıp sayılan eserleri, hatırat havasını taşısa da bu eserlerde, Batılı bir terbiyeden geçmiş bir zekanın deneme türüne ait özelliklerden yararlandığı görülür.

Şair Ahmet Haşim şiirlerinde manayı musikinin tınlarına emanet etmiş, şair tarafının özelliklerini Piyale kitabında açıklamış, şiirlerinde hakikat habercisi olamayacağını açık yüreklilikle dillendirmiş, şiirlerindeki susan yanını düzyazılarında terk etmiştir. Deneme olduğu kabul edilen Bize Göre, Gurabahane-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi adlı eserlerinde; deneme özelliği gösteren sanat, edebiyat, kültür, tarih içerikli yazılar kaleme aldığı ve bu yazılarında gündelik konulara, şahsi ve siyasi meselelere temas ettiği bu gibi konuların duygu-düşünce dünyasında uyandırdığı manaları içten, sıcak bir üslupla anlattığı görülür. Yunus Balcı;

“Yahya Kemal'in Aziz İstanbul'da Bacon tarzı yaklaşımla formal bir deneme kaleme aldığını, Ahmet Haşim de ise Montaigne tarzı informal bir yaklaşımın söz konusu olduğunu ifade eder.”⁸²

Deneme türünün Essay/Deneme adıyla Cumhuriyet'ten önce edebiyatımızda yer etmediği görülmekte; adına deneme denmese de bu edebî türün, “Musahabe-i Edebiye” başlığı altında deneme özelliğini taşıyan bir içerik ve üslupla yazılmaya başlandığı bilinmektedir. “Kültür Haftası dergisinde

⁸² BALCI, Yunus, *agy.*, s., 316

Peyami Safa 'Musahabe Edebiyatı' başlıklı yazısında bu türü metotsuz, üslûpsuz bulur; metot ve üslûp noksanı olan kişilerin bu türü kullandığını ve bir lafazanlık sanatı yaptıklarını iddia eder."⁸³ belki de bu yazılar denemeye yol alışın emarelerini taşıyordu.

Türk edebiyatında Batılı anlamda deneme Cumhuriyet döneminde görülür. Deneme ismini İlk Nurullah Ataç kullanır.

"6 Kasım 1944'te Ulus gazetesinde çıkan bir yazısında ise essai kelimesinin yanında denemeye de yer verir."⁸⁴

Bu dönemde Batı edebiyatından yapılan çevirilerle dene türü bilinçli olarak tercih edilmeye başlanır. Bu dönem yazarları Refik Halit Karay, Sabahattin Eyüboğlu, Suut Kemal Yetkin, Mehmet Kaplan, Nurettin Topçu, Bedri Rahmi, Salah Bırsel, Cemil Meriç gibi yazarlardır.

Cumhuriyet döneminde, Türk denemeciliği dönemin genel özelliklerine uygun bir gelişme gösterir. Genel edebiyat konuları denemelerde de muhtevâyı belirler. Bu dönemde daha yetkin ve elverişli bir düzey alan deneme türü, yazarlarımızca tercih edilen bir tür olmaya devam eder.

⁸³ BALCI, Yunus, **agy.**, s., 317

⁸⁴ BALCI, Yunus, **agy.**, s., 319

BİRİNCİ BÖLÜM

Cemil Meriç'in Denemeleri

1.1. CEMİL MERİÇ'İN DENEMELERİNE GENEL BAKIŞ

Cemil Meriç, denemelerini engin bir kültürel birikim ile estetik takdim tarzının terkihiyle yazar. O'nun denemelerinde görülen ve kendi zihnî derinliğini yansıtan düşünceleri, özgün üslûbu içinde bir değer kazanır. Düşünce ile sanatın sentezi olan bu üslûp, çok farklı ve sürükleyici bir özellik arz eder. Meriç, yazılarını ansiklopedi ağırlığındaki bilgilerle, bir şiir gibi heyecan dozu yüksek ifadelerle düzenler, bu da Meriç'in denemelerinin üslûbuna has bir orijinalliktir. Cemil Meriç:

“Üzerinde rahatça kalem oynatabileceğim tek saha: deneme. Denemenin belli bir muhtevâsı yok. Her edebî nevi kucaklayacak kadar geniş, rahat ve seyyal, kalıplaşmamış olduğu için çekici...”⁸⁵

diyerek denemeye gönül verir, yazı hayatında edebî tür tercihi denemeden yana kullanır. Yazma serüvenin çeşitli evreleri olan Meriç, ilk ciddi yazı deneyimlerinde tenkit, tercüme çalışmaları ile meşgul olur, Meriç'in denemeye geçmeden önce, ilk yazı deneyimlerini tenkit ve tercümelerle ortaya koyar. Edebî tenkitler yapar, ses getirir, dikkat çeker; O'na göre tenkit düşüncenin varlık alanıdır ve bu konuda şöyle der:

“ Tenkitsiz tefekkür olmaz. Tek adım atamazsın tenkitsiz...”⁸⁶

Cemil Meriç, edebî tenkit yazılarına tercüme eleştirileriyle başlar, o günlerle başlayan yazma serüvenin amaç ve öz olarak, zaman içinde değişikliğe uğramadığını kendisi şu sözlerle açıklar:

“İstanbul'da çıkan ilk yazıları (40-41-42 yıllarında), Tercüme Bürosu'nun kepezeliklerini teşhir eder. Ben edebiyata sürünerek girmedim, prens olarak girdim, şövalye olarak girdim. Palas Athena gibi zırhlarımla doğdum. İlk yazımla

⁸⁵ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, Ötüken Neş., İst, 1978, s., 450

⁸⁶ AÇIKGÖZ, Halil, **Cemil, Meriç İle Sohbetler**, Seyran Yay., İst, 1993, s.,341

son yazım arasında büyük bir fark olacağını sanmıyorum. Ağaç dal budak salmış, büyümüş o kadar.”⁸⁷

Meriç, zamanla Millî Eğitim ve Kültür Bakanlıklarının yürüttüğü tercüme faaliyetlerine ciddiyle eğilir ve dünya klasiklerinden yapılan çevirileri sıkı takibe alır:

“Ben edebiyata tenkitle başladım. 1940’larda geniş tercüme faaliyetine girişilmişti. Neşriyatın temelini tercümeler teşkil ediyordu. 12 tane tercüme tenkidi yaptım. Bu tenkitler bana sadece düşman kazandırdı.”⁸⁸

Halbuki, Meriç’in hakikati ifade etmek, tenkitle geçerli ve manalı bir iletişim sürecine girmekten başka amacı yoktur, bunu şöyle belirtir:

“Tenkit, güzele, doğruya davettir (...) ülkemizde ölçü buhranı var: yapılan her şey karanlıkta birbirine gülümsemekten ibaret.”⁸⁹

Bu tespitin doğruluğunu zaman göstermiştir, bu ülke, zihinsel ikiliklerin, toplumsal anlaşmazlıkların vatanı olmaktan kurtulma konusunda hala sıkıntı yaşamaktadır, ölçü buhranı içinde yaşayan insanların, karanlıkta birbirine gülümsemesi sosyal hayatın birlikte yaşama, duygu ve anlayışına da sekte vuracağı bir başka hakikattir. Cemil Meriç tercüme tenkitlerinin gerekçesini şöyle açıklar:

“İstediğimiz şaheserlerin kazanç hırsına kurban verilmemesi, yani mabedin bezirgândan temizlenmesidir. İstediğimiz, otoritelerini münekkidin sükûtuna borçlu olan kalem erbabının, cihan edebiyatının, buutları sayısız asırları kucaklayan Pantheon’una doludizgin dalıp ebediyetin önlerinde secde ettiği şahikalara saygısızca saldırmamasıdır.”⁹⁰

Bu açıklama, eleştirmen Meriç’e ait hassasiyetinin derecesini göstermesi bakımından önemlidir ve edebî tür olan tenkitle ilgili olarak hem teorik hem de pratik düşünceleri vardır, O’na göre:

“Tenkit, bütün nevileri kucaklar. Münekkidin bütün nevileri bilmesi lazım”dır, eleştiri türüyle ilgili yaptıklarını “Tenkitle edebiyat tarihi arasında münasebetler kurdum. Tenkidin teorisini kuracaktım. Teorik tenkide girecektim olmadı.”⁹¹

⁸⁷ MERİÇ, Cemil, **Jurnal II**, İst.,2008 s.,130

⁸⁸ AÇIKGÖZ, Halil, **Cemil Meriç İle Sohbetler**, Seyran Yay.,İst.,1993, s., 16

⁸⁹ AÇIKGÖZ, Halil, **age.**,s.,16

⁹⁰ MERİÇ Cemil, **Vadideki Zambak**, Yücel, Haz. 1940.(Dücan Cündioğlu’nun Bir Mabet Savaşçısı Cemil Meriç adlı eserinden iktibas,s.109,)

⁹¹ AÇIKGÖZ, Halil, **age.**,s.,16

Cemil Meriç hakikatin değişik veçhelerinin olabileceğini, bunun görülüp tartışılabilmesi için ve milleti adına gerekli olanı bulabilmek, daha iyiye ulaşabilmek amacıyla 19 tane bilimsel ve edebî tenkit yazısı kaleme almıştır.

O, eleştiri türünde yazılarıyla bazen ilgi görmüş, kimi zaman tepkiler almış olmasına rağmen münekkit sıfatını eylemleriyle destekleyip sürdürmüştür.

Eleştiri yapmanın kolay ama üretmenin zor olduğu şeklindeki yaklaşımlara da Batı edebiyatından çevirdiği manzum ve nesir tarzındaki -beğeni toplayan- tercümeleriyle cevap vermiştir. Meriç için tercüme bir kültür aktarımıdır; O, evrensel boyutta etki oluşturmuş ve insanlığın irfan haznesine damla damla birikmiş tüm eserlere umut ve heyecanla eğilmiş, istifade etmiş, bunları paylaşma gereği duymuştur.

Cemil Meriç, zihnindeki ana problemlerden olan Doğu Batı meselesini kendi yaptığı tercümelerle aydınlatmaya çalışır, zihni dağınıklığını ve dağınıklığımızı şu sözlerle belirtir:

“Asırların efsanesi, Hernani, Marion de Lorme... Yarım kalmış bir Kral Eğleniyor... Ve başlanıp bırakılan bir Sefiller çevirisi. Tek kelimeyle düşmanın çizmelerini yalayan bir tecessüs; adi ve ahmak. Dilini öğrenerek içinde eridiğim Fransız kültürünü Türkiye’ye taşımak istiyordum; Bab-ı âli boyuna tercüme istiyordu. Ama çevrilmesi teklif edilen kitaplar hiçbir sanat değeri taşııymıyordu. O dönemlerde şöhret ve haysiyet, bir başkası olmaktan ibaretti. Hem de kendimizden çok daha sığ, çok daha tatsız bir başkası. Türkiye’ye, daha doğrusu Tanzimat’tan beri Batı ile zehirlenmiş bir zümreye”.⁹²

Cemil Meriç, öğrenip bilme arzusunun, özgür merakının peşinde, birikimlerini artırırken 19. yy Avrupa’sının, Hint kültüründen esinlenip yeni bir aydınlanma içine girdiğini fark eder. Meriç, Olempe’den Himalaya’ ya geçer, Hint edebiyatını da Fransız yazarların eserlerinden takip eden (Anguetil, Romain Rolland) Meriç, Fransız dilinden ulaştığı kadarıyla Hint mitolojisi, efsanesi ve çağdaş edebî ürünlerinden çeviriler yaparak bu ürünlerin bazılarını Türkçe’ye kazandırır. İlmin, irfanın kaynağını aramakla ömrünü geçiren Meriç; bakışını Doğudan Batıya çevirdiği anda yine aynı sesler yankılanır kulaklarında, Hint edebiyatına yoğunlaştığı günlerde kendisine yapılan eleştirileri şöyle değerlendirir:

⁹² MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, s., 448

“Bir tarih hocasının Hint’le uğraştığım için beni nasıl ayıpladığını çok güç unutabileceğim.” der ve yakın dönem Türk düşünce tarihine kısacık bir tenkitte bulunur: “Eskiden Batı aforoz edilirdi, şimdi Doğu aforoz ediliyor. Daima aforoz, daima duvar, daima husumet. Bu lanet çemberini nasıl kıracağız bilmiyorum.”⁹³

Bu sözlerle sitemini belirtir ama azmini yitirmeden çalışmalarını sürdürür. Münekkit sıfatının yanı sıra mütercim Cemil Meriç olarak bilinmeye de başlar yine ses getirir; ilk çevirisi bir Balzac romanıdır ve ilgiyle karşılanır, çalışmaları yankı bulur, çalışmaları hakkında yazılanlardan Mansur Tekin’in yorumu şudur:

“Bibliyografya mecmuasında tercüme tenkitlerini okuduğumuz Cemil Meriç, kendisi de bir tercüme vermek suretiyle tenkidin kolay, bizzat başarmanın güç olduğu iddiasına cevap vermiş oluyor.”⁹⁴

Tercümesi beğenilen Meriç’e “Fikir Başakları Arasında” adlı yazısıyla Refik Halit Karay da olumlu yaklaşır, şu değerlendirmede bulunur:

Balzac’ ı bu derece tanıyarak seven bir fikir adamı, elbette tercümeyi de tam yapmış, yapmak için candan çalışmıştır. Onun içindir ki Cemil Meriç’ten aynı vukufu yapılmış etütler ve tercümeler bekleriz.”⁹⁵

Cemil Meriç’in çalışması olumlu sözlerle taltif edilmiştir emeğe ve başarıya dikkat çeken bu yaklaşımlar Meriç’in dikkatle izlendiğini de gösterir. Tercümelere devam eden Meriç’in dilimize kazandırdığı eserler:

1. Altın Gözlü Kız	Balzac	1943
2. Otuzundaki Kadın	Balzac	1945
3. Onüçlerin Romanı	Balzac	1945
4. Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti	Balzac	1946
5. Hernani	V. Hugo	1956
6. Marion De Lorme	V. Hugo	1966

⁹³ MERİÇ, Cemil, **jurnal I**, İletişim Yay., İst., 1992 s.,164

⁹⁴ TEKİN, Mansur, **Altın Gözlü Kız**, Ayın Bibliyografyası, Şubat 1943 s., 14

⁹⁵ KARAY, Refik Halit, **Fikir Başakları Arasında**, Tan: 19 Mayıs 1943(Dücan Cündioğlu, age., iktibas)

7. Köprüden Düşenler	T. VVildon	1981
8. Batıyı Büyüleyen İslâm	M. Radinson	1983

Meriç, yazı hayatının bu döneminde yaptığı eleştirilerle, meydana getirdiği çevirilerle hayata ve insana bakışın farklı zenginlikler içerebileceğini göstermiştir. O, Türk insanın millî değerlerini idrak edip evrensel değerlerle zenginleşmesi gereğine inanmış bu yolda mesai harcamıştır. Mahmut Ali Meriç'e göre

“Gerçek entelektüel, dürüst olacak, çok okuyacak, çok düşünecek ve ortaya çıkardığına inandığı hakikatleri, vardığı terkipleri korkusuzca yazacak, yayımlayacak. Cemil Meriç denemelere başvurur bunun için.”⁹⁶

Cemil Meriç, Türk düşünce dünyasının şekillenmesinde hep, “hür tecessüs”, “hür tefekkür” ifadelerini dile getirir ve hakikati düşünüp yazarak eserlerinde tecelli ettirmeye çalışır; edebiyatı, zihni faaliyetin kutsal bir aracı gören Meriç, edebiyat kavramı üzerine söylediği düşünceleriyle de dikkat çeker, Âlim Gür bu hususu şu şekilde açıklar:

“O, önemini idrak ettiği için edebiyata geniş yer ayırır ve ciddiyetle üzerinde durur edebiyatın; gerek Doğu, gerek Batı'daki köklerine kadar iner, çeşitli nesne, kurum, kuruluşlarla ilişkisini belirler.”⁹⁷

Cemil Meriç'e göre edebiyatın geniş ve dar olmak üzere iki anlamı vardır, bunlar:

“Geniş anlam, dil vasıtasıyla insandan insana, nesilden nesle aktarılan her beşeri ifade edebiyattır; dar anlamda güzel yazılar: belli bir biçim içinde ifade bulan, istenilen konuya uygun bir biçimi olan, uyandırmak istediği etkiyi, vermek istediği coşkuyu, hayranlığı, inandırarak sunmaya çalışan bedii ifade, yani edebiyatın bir de sanat yönü var”⁹⁸

Cemil Meriç, görüldüğü üzere hazırlıkları olan insandır ne anlatacaksa, onunla nasıl meşgul olmak gerekiyorsa öyle meşgul olur. Ciddi etütler yapar; ele aldığı konuyu, işleyeceği kelime ve kavramı ulaşabildiği tüm kaynaklardan irdeler. Özünü eserlerine alır, kendi intibalarını aktarmakta ve ulaştığı terkibi okuyucuyla

⁹⁶ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Yay., İst.,2008, s., 19

⁹⁷ GÜR, Âlim, **Cemil Meriç'in Sanat, Edebiyat ve Dil Görüşleri**, TED, Ağustos,1987 s.,35

⁹⁸ MERİÇ Cemil, **Kırk Ambar**, Ötüken Neş., İst.1980, s.,16-17

paylaşmakta hiç tereddüde düşmez. Meriç, düşünce adamı tarafını sanatkâr yönüyle hemhal edip amacını kendi duyduğu heyecanın coşkunu içinde haykırmaktan çekinmez. Deneme yazma gayesini Cemil Meriç şöyle ifade eder:

“Muhteşem bir maziye daha muhteşem bir istikbale bağlayan bir köprü olmak isterdim, kelimedem, sevgiden bir köprü”(…) ve “Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmak”(…) sonra “Ülkemin haklarını düşman bir dünyaya haykırmak”(…) yani “Ülkemin bütününü bütün ülkelere karşı müdafaa etmek(…)”⁹⁹

Bu amaçlara uygun hareket eder Meriç ve O’nun bu ideallerini bilmek, zihniyetini öğrenmek, mensubu olduğu millete mazi ve istikbal kavramları içinde nasıl “büyük” bir bağlılık gösterdiğini anlamak bakımından önemlidir; ayrıca Meriç’in edebî kimliğini oluşturan, geliştiren sürecin yukarıda belirtilen anlayış üzerine inşa edildiği iddia edilirse hata edilmemiş olunur. Edebî türlere bakışı, kendi tür tercihini yapışı, şahsi de olsa planlıdır, bir sohbetinde şunları söyler:

“Son devri şöyle tasnif edebiliriz: Nazım Hikmet: Şiir, Kemal Tahir: Roman, Cemil Meriç: Fikir...”¹⁰⁰

Bu satırlardaki şiir, roman, fikir... sıralaması, onun edebî türlere yaklaşımını sübjektif olarak ifade eder, bu yaklaşım belki edebiyat tarihi açısından da tartışılabilir.

Dücan Cündioğlu’na göre:

“Meriç, (...) hem sıkı bir okur hem de güçlü bir mütercim ve münekkî olarak hayatı boyunca şiir ve romanla-inceleme ve çeviri düzeyinde- meşgul...” olmuştur, deneme türünü tercih edişindeki sebep, fikri tarafı olan yazılara ağırlık vermek istemesidir.”¹⁰¹

Yine, Meriç bir başka sohbetinde şöyle der:

“Beni kimse bir bütün olarak ele alıp yazmadı. Her halde kendim yazmam gerek.” der ve ekler: Cemil Meriç; A) Üslupta, B) Tercümede, C) Fikirde... Ne getirdi? Kısaca yapıda ve özde ne getirdi? Türk fikriyatında (edebiyatında) bunun cevabı araştırılmalı.”¹⁰²

⁹⁹ MERİÇ, Cemil **Mağaradakiler**, 1978, s., 452

¹⁰⁰ AÇIKGÖZ, Halil, **age.**, 1993, s.,165

¹⁰¹ CÜNDİOĞLU, Dücan, **Bir Mabet Bekçisi Cemil Meriç**, Etkileşim Yay., İst., 2006 s.,192

¹⁰² AÇIKGÖZ, Halil, **age.**, s., 117

Bu diyalogun üzerinden otuz küsür yıl geçmiştir. Düccane Cündioğlu tarafından 2006 yılında yayımlanmaya başlayan Cemil Meriç'in başlıca üç yönünün (mütercim, münekkit, mütefekkir) "tahlil, tasvir ve tenkidi" suretiyle inşa edilen bu üçlemenin önsözlerinde, Cündioğlu, Meriç hakkında ciddi tespitlerde bulunur:

"Kimdir Cemil Meriç?" der ve zihinlerde bunun nasıl bilindiğine dair genel kanaatleri belirtir, bu tanıyırları –haklı ya da haksız- ciddiyetten uzak bulur ve sonra: " Âlim, İlim adamı, Bilim adamı, Fikir adamı, Sosyolog, Sanatkâr, Felsefeci, Edebiyatçı..."¹⁰³

Meriç'e ait sıfatları sayar ve Cündioğlu, hem latife hem de ironi babında Meriç'e atfedilen nitelemeleri sıralar:

"Cemil Meriç mi? Haa, bakınız O benim entelektüel babamdı... aynı zamanda bulutları delen bir kartaldı... ayrıca düşünceinin gökkuşaağı idi... üstelik mütecessis ve münzevi bir fikir işçisiydi... hem de kendi semasında tek yıldızdı... ufukların muhasibiydi... yanı sıra araftaki kahindi... kim ne derse desin çuvala sığmayan mızrakı... bir yandan kavramlar cangılının bilgesiidi... öte yandan mağara içindeki tecessüstü... o sadece tefekkürün hasbi kalemi değil; aynı zamanda sözün sultanıydı... kelime avcısıydı... avcı da neymiş O bir kelime imparatoruydu... niye unutam ki henüz yeni öğrenmiş bulunuyoruz: O bir mabet bekçisi, işçisi ve savaşçısıydı..."¹⁰⁴

Buna benzer bir eleştiriyi 90'lı yıllarda Ahmet Turan Alkan da yapar, şu tespitlere dikkat çeker:

"Cemil Meriç hakkında, O'nun Türk fikir hayatına getirdiği katkılara ciddiyetle değinilmeksizin övücü ifadeler çokça kullanılmıştır."¹⁰⁵

Mesela:

"Cemil Meriç, geniş kültürü, bitmek tükenmez bilme öğrenme ve öğretme arzusıyla uzun yıllardan beri sanat, dil ve edebiyat ile düşünce dünyamıza büyük katkılarda bulunmuştur. Bu itibarla O'nun, sanat ve edebiyat hayatımızda, özellikle de denemecilerimiz içerisinde ayrı ve önemli bir yeri vardır."¹⁰⁶

¹⁰³ CÜNDİOĞLU, Düccane, **Bir Mabed İşçisi Cemil Meriç**, Etkileşim Yay., İst., 2006,s., 11

¹⁰⁴ CÜNDİOĞLU, Düccane, **Bir Mabed İşçisi Cemil Meriç**, Etkileşim Yay., İst., 2006,s., 11

¹⁰⁵ ALKAN, Ahmet Turan, **Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç**, Akçağ Yay.,Ank., 1993, s., 27

¹⁰⁶ GÜR, Âlim, **Cemil Meriç'in Sanat Hayatı Üzerine Notlar**, Türk Dili, 406. sayı: 1985 s.,175

“Dikkatleri, tenkitleri, teklifleriyle bir olaydır kültür hayatımızda.”¹⁰⁷

“Bilgiyi düşünce içinde yoğurarak veya bilgi ile düşünceyi hal hamur ederek veren bir mizaçtır.”¹⁰⁸

“Tanzimat’tan bu yana içinde cebelleşip durduğumuz fasit daireyi göstermekte... Batının ve Doğunun aydınlık ter kibini gözler önüne sermektedir.”¹⁰⁹

Alkan, tespitlerini şöyle sürdürür:

”Buna rağmen olgun değerlendirmeler yapan birkaç istisna da vardır.”¹¹⁰

Alkan ve Cündioğlu’na göre “hakkında sıklıkla tekrarlanan bu süslü tanımların” bilimsel ölçütlerin metoduyla tartılma zamanının gelip geçtiğidir ki Meriç de otuz yıl önce bu durumdan yakınmıştır.

Cündioğlu, üç telif eseriyle yaptığı Cemil Meriç incelemesinde bir teklif yapma gereği de duyar, O’na göre

“Cemil Meriç’in kapsamlı bir biyografisi yazılmadan, hem kitaplarının, hem de kitaplarında yer almayan tüm makaleler ile çevirilerinin ciddi bir tenkidli neşri (edition critique) gerçekleştirmeden, kendisini ve düşüncelerini bir bütün olarak değerlendirmeye kalkışmak, hiç kuşkusuz ki pek safdilane bir hayalin peşinden koşmak anlamına gelecektir.”¹¹¹

Böylece konuyu ele aldıktan sonra, tenkitli neşrin hazırlanmasını O da gelecek nesillere havale eder.

Bu Ülke; Devleti Âliyye’nin Nizam-ı Alem İlayı Kelimetullah idealinden ayrılışının, Türkiye Cumhuriyeti’nin Yurtta Sulh, Cihanda Sulh anlayışına doğru bükülüş ve büzülüşünün, geçirilen toplumsal cinnetlerin yeniden doğuşun sancısı olarak algılandığı toprakların hikayesidir...

Bu Ülke, Cemil Meriç’in ifadesiyle :

¹⁰⁷ MİYASOĞLU, Mustafa, **Cemil Meriç Olayı**, Yeni Sanat, Mayıs 1975,

¹⁰⁸ KABAKLI, Ahmet, **Ustayı Anmak**, TED, Nisan, 1984, s.,4

¹⁰⁹ GÜLERYÜZ, Dursun Selim, **Cemil Meriçli Günler**, Boğaziçi Yay., Kasım 1985, s., 41

¹¹⁰ ALKAN, Ahmet Turan, **age.**, 1993, s., 27

¹¹¹ CÜNDİOĞLU, Düccane, **Bir Mabed Savaşçısı Cemil Meriç**, Etkileşim Yay. Şubat 2007, s.,19

“Yarım asırlık bir tettebbuun, ‘bir sanatçı mizacından’ süzülen usaresi. Bir mesaj, daha doğrusu bir çılgılık... Kesif, dertli, derbeder...”¹¹²

Başka bir değerlendirmesinde şunları dikkatlere sunar:

“Bu sayfalarda hayatımın bütün, yani bütün sevgilerim, bütün kinlerim bütün tecrübelerim var. Bana öyle geliyor ki, hayat denen mülakata bu kitabı yazmak için geldim: etimin eti, kemiğimin kemiği.”¹¹³

Cemil Meriç için bu böyledir, tüm içtenliğiyle konuşan Meriç için ya başkaları ne der? “Bu ülke” için beyni ve bedeniyle çalışan aydınlardan biri olan Erol Güngör, samimi bir itirafında düşüncelerini şu şekilde aktarır:

“Aziz Cemil Meriç, Bu Ülkeyi ben yazmak isterdim. Yazamayacağımı da biliyorum; ancak bu ülkede ders veren bir hoca olarak şu satırları yazmış olsaydım (...) kendimle bir ömür gurur duyardım...”¹¹⁴

Meriç’in “Bu Ülke” si hem bir kitap ismi olarak gönülleri okşadı, zihinlerde mıntıka temizliği yaptı hem de Türk’ün ebedi vatani olarak kalmalı diye nice güneşleri bağrına yasladı, bir sıfat (bu) ve isimden (ülke) öteydi kitap, bu ülkenin düşünen insanları için.

Bir mabet inşasında kullanılan malzemelerin çeşitliliğiyle, farklı ustaların özverili işçiliğiyle zenginleşen eser ve O mabedin estetik hüviyetine hoş bir siluet kazandırmak için üflenen ruh ile Bu Ülke’nin satırları, aynı iklimden derlenmiş çiçeklerin süslediği bir vazodur. Ümit Meriç, Bu Ülke’nin yayımlandığı o günleri şöyle anlatır:

“Bu Ülke, 70-80 Türkiye’sinin en çok sevilen ve okunan kitaplarından biridir. Kördöğüşüne dalan delikanlılar, bu âmâ kâhinin sesi ile büyülenecekler, bir an duraklayıp, ne yaptıklarını düşüneceklerdir. Bu delikanlılardan biri olan Beşir Ayvazoğlu da dönemin yatağını arayan sularındandır ve: “Bu Ülke’den sonra, Bu Ülke değil, dünyalar benim olmuştu der.”¹¹⁵

¹¹² MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, Ötüken Yay. İst. 1980, s., 452

¹¹³ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Yay. İst. 2008, s.,58

¹¹⁴ GÜNGÖR, Erol, **Uygarlık Çıkmazı ve Cemil Meriç**, TED, Ağs. 1974, S.,32, s., 22

¹¹⁵ MERİÇ Ümit, **Babam Cemil Meriç**, İletişim Yay. İst. 2007, s., 117

Ayvazoğlu, duygularının devamında ise Cemil Meriç'in kendi ruh ve dimağında yaptığı güçlü tesirin sebeplerini eğitim sistemimizin yetersizliğinde görmekte, şunları aktarmaktadır:

“Dünya hakkında siyasi, ekonomik, kültürel manada’ “hiçbir şey bize öğretildiği gibi değildi, hiçbir şey... ” demek, yeni ufuklara ulaşabilmek için önümüzde yükselen dağları “nasıl aşacağız?” diye de sorma gereği duymaktaydı ¹¹⁶

O'nun çağdaşlarından Mustafa Armağan da benzer duygu ve düşünceler içinde zihninde ve ruhunda akisler uyandıran ışığın etkisinin birikim kaynaklarını ve ilham alanlarını anlamaya çalışacaktır. O'na göre

“Bu ülke, bana ilk bakışta o devirde oldukça yaygın olan birtakım sloganları hatırlatmıştı nedense (...) sloganlar için canların feda edildiği bir dönemde, bu, ilk defa karşılaştığım yazarda ilkin sloganvari cümleleri fark etmem kadar tabii bir şey olamazdı.” ¹¹⁷

Dönemin gençleri gibi Armağan da Meriç'in Mağaranın dışında olup bitenlerle ilgili verdiği, vereceği bilgilere tüm duyu ve duygularını açar; Çünkü Cemil Meriç, çok aldandım ama hiç aldatmadım diyerek başka türlü bir itimat alanı yakalar, kendini bir sıfatla tanımlamak ihtiyacı hissettiğinde ise şunları söyler:

“Ne romancıyım, ne şair, ne tarihçi... Sadece dürüstüm, çok okudum, çok düşündüm. Beşeri ihtiraslardan da uzaklaşmışım: bütün bu vasıflar bir düşünce adamının hamurunu yapar...”¹¹⁸

tevekkül ve gururun ifadesidir bu sözler.

Mustafa Miyasoğlu'na göre Cemil Meriç, bir fert değil bir vakıdır:

“Bir şahsiyeti değil, bir olayı anlatmayı (...) istedim. Yalnız benim için değil, bir nesil için bile sınırlanamayacak bir kültür olayıdır Cemil Meriç'in yazıları. Bütün dünyayı dolaşan hür tecessüs, ‘bir çağın vicdanı olmak’ yolunda, kendi mazisine sahip çıkıyor, Osmanlı olduğunu söylüyor ve ‘mazlum bir medeniyetin

¹¹⁶ MERİÇ, Ümit, *age.*, 2007, s., 117

¹¹⁷ ARMAĞAN, Mustafa, *Düşüncenin Gökkuşağı*, Etkileşim Yay., İst., 2006, s., 13

¹¹⁸ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, 2008, s., 60

sesi olmak isterdim', diyor ve ekliyor: yazarı okuyucudan ayıran bütün duvarları yıkmak, sesimi bütün hiziplere duyurmak..."¹¹⁹

Cemil Meriç'in heyecanının coşkuya döndüğüne şahit olmak büyülüydü belki de nesilleri, işte tam burada Meriç'in Nakş-ı Ber Ab denemesinde sanatçı-yazar kişinin eylemleri neticeye ulaşacaksa, yapılan işte bir mana aranacaksa gerekli olan şey nedir? sorusuna verdiği cevabı dikkate almak gerekiyor, O'na göre:

"Yazarın kalabalıkla haşır-u neşr olmadığı bir dünyada hepimiz suya nakışlar çizen bir çılgın değil miyiz?"¹²⁰

Evet, bu dikkatin gereğini yerine getirdiği için Meriç 70'li ve 80'li yılların kozmosa dönüşemeyen kaos ortamında; dengesini yitirmiş akl-ı selime jeneratör, genç şuurlara sokak lambası, olgun dimağlara masa lambası olmuştur; yine bir denemesinde şunları ifade eder:

"İnsan, kucağında yaşadığı toplumdan sıyrılmaz, sıyrılırsa okunmaz ve anlaşılmaz; fikir adamının vazifesi kucağında yaşadığı toplumu yanlışlarından kurtarmaktır..."¹²¹

Meriç'in Bu Ülke'deki yargıları: keskin, etkileyici, estetik, veciz ve aforizma özelliği göstermesi bakımından dönemin yansımasını gösterir: Meriç'e göre "Her eser kendi diliyle doğar." Ve " Edebiyat kendi cemiyetinin kucağından beslenir."¹²²Birikimini özgün üslûbuyla taçlandıran Meriç çağına ve çağlara seslenir:

"Şuurun sesi çığlık değildir"¹²³... "İnsanlar sloganla güdülmez..."¹²⁴

"Karanlık kinlerin birbirine saldırttığı çılgın sürülerin savaş çığlığıdır, slogan. İlkelin, budalanın, papağanın ideolojisidir."¹²⁵

Dönemin sosyal meselelerine değinen ve ciddi bir okuyucu kitlesine ulaşan Meriç'in fikirleri üzerine değişik yorumlar yapılır ve yazıklarından istifade edilir; Miyasoğlu görüşlerini şöyle sürdürür:

¹¹⁹ MİYASOĞLU, Mustafa, **agy**, s., 13

¹²⁰ MERİÇ, Cemil, **age**, İletişim Yay. İst. s., 166

¹²¹ MERİÇ, Cemil, **age**, s., 165

¹²² MİYASOĞLU, Mustafa, **agy**, s., 13

¹²³ MERİÇ, Cemil, **age**, 2008, s., 95

¹²⁴ MERİÇ, Cemil, **age**, 2008 s., 120

¹²⁵ MERİÇ, Cemil, **age**, 2008 s., 95

“Cemil Meriç dikkatlerini daha çok şu dört konu üzerinde yoğunlaştırır: dil, tarih, kültür, medeniyet. Yazılarına üslubunun coşkunu ve biraz da seyyaleti göz önüne alınarak, kendisinin de benimsediği deneme adını vermek yerinde olacaktır; kitaplar, olaylar, kişiler ve yoğun bir tefekkür, en coşkun ifadesini deneme türünün imkanlarıyla yakalardı ve Cemil Meriç deneme türünün bu, aktif misyonunu, coşkun bir aksiyona büründürmüştür.”¹²⁶

O'nun denemelerinde dil, tarih, kültür, medeniyet...gibi öne çıkan bu kavramlar aforizma hüviyeti kazanmış, genel kabul görmüştür; Meriç'in denemelerine yansıyan bu konularla ilgili hükümler oldukça fazladır, bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Türk diliyle ilgili görüşleri şöyledir:

“Sanat adamının ilk vazifesi dili kurtarmak. İdrak kendiliğinden canlanır. Dil, milletin kendisi, bütün mefahiri, bütün mazisi, bütün istikbali.”¹²⁷

“Dilimiz Penelop'un örgüsü, yirmi dört saatte bir sökülüp örülüyor.”¹²⁸

“Türk düşüncesinin en büyük düşmanı dildeki istikrarsızlıktır.”¹²⁹

“Dilde ırkçılık yapmağa kalkışmak çılgınlıktır.”¹³⁰

“Dilini kaybeden millet, yaşamak hakkını çoktan kaybetmiştir.”¹³¹

Genel anlamda tarih kavramını ifade ettiği yargılar:

“Mazinin ihtişamı gözlerimizi kamaştırmamalı, bizi daha büyük bir cehde, daha hür bir tecessüse ve insan düşüncesini bütünüyle fethe yöneltmelidir.”¹³²

“Tarih millî birliğin ve millî şuurun biricik mimarı.(...) Ama “Geçmiş, hiçbir zaman olduğu yerde durup yeniden keşfedilmeyi, aynıyla, olduğu gibi tanınmayı beklemes. Tarih her zaman belli bir şimdi'yle onun geçmişi arasındaki ilişkiyi kurar...”¹³³

¹²⁶ MİYASOĞLU, Mustafa, *agy.* s.,13

¹²⁷ MERİÇ, Cemil, *age* 2008 s., 57

¹²⁸ MERİÇ, Cemil, *age* 2008 s.,89

¹²⁹ MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, Ötüken Neş. İst. 1978, s.,23

¹³⁰ MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, Ötüken Neş. İst. 1978, s.,23

¹³¹ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, İletişim Yay. İst.1993, s.,181

¹³² MERİÇ, Cemil, *Kültürden İrfana*, İnsan Yay., İst., 1986 s.,398

¹³³ ÖZ, Asım, *Bir Birikimin ve Konulaşın Denemelerinde Görme Biçimleri*, Hece Dergisi. Ank.:2010, s., 349

“Hiçbir tarihçi devrinin peşin hükümlerinden büsbütün kurtulamaz.”¹³⁴

Bu ve buna benzer yargılarla karşılaşan insan, tarihselliğin kendine yüklediği misyonu idrak ederken özne ismi ve sıfatıyla kendi algılama, yorumlama yeteneğini de zamanın içinde arar, bulur Cemil Meriç gibi;

Meriç ‘in denemelerinde kültürün ifadesi olan yargılar:

“Kültür, Batı’nın düşünce sefaletini belgeleyen kelimelerden biridir.”¹³⁵

“Kültür, kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyaletiyle Avrupa’dır.”¹³⁶

“Gerçek kültür, insanı insan yapan değerlerin bütünüdür.”¹³⁷

“Kendimizi tanımak irfanın varabileceği en büyük merhaledir.”¹³⁸

“İrfan, kemale açılan kapı, amelle taçlanan ilimdir.”¹³⁹

“İrfan, bir tanrı vergisi, cehitle gelişen bir mevhibedir.”¹⁴⁰

“Her kültür, ferdin geçirdiği merhalelerden geçer: çocukluk, gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık... Amacına ulaştıktan, ideasını gerçekleştirdikten sonra katılaştır, yaratıcı gücünü kaybeder, medeniyet olur.”¹⁴¹

Denemelerde medeniyet kavramını ele alan hükümler:

“Her medeniyet çöküş sebeplerini kendi içinde taşır.”¹⁴²

“Tanzimat’tan beri hazır elbiseye meraklıyız, hazır elbise ve medeniyete...”¹⁴³

“Medeniyetler tek çizgi istikametinde gelişmez. Her medeniyet kendine has değerleri gerçekleştirerek insanlığın ortak hazinesini zenginleştirir.”¹⁴⁴

“Bir medeniyet başka bir medeniyetten ancak malzeme alır. Bu malzeme bütün insanlığın ortak malıdır.”¹⁴⁵

¹³⁴ MERİÇ, Cemil, **Bir Faciannın Hikâyesi**, Umran Yay. 1981, s., 115

¹³⁵ MERİÇ, Cemil, **Kültürden İrfana**, 1986, s.,9

¹³⁶ MERİÇ, Cemil, **age.**, 1986 s., 15

¹³⁷ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, s.,15

¹³⁸ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s.,21

¹³⁹ MERİÇ, Cemil, **age**, 2008,s.,75

¹⁴⁰ MERİÇ, Cemil, **Kültürden İrfana**,1986 s.,11

¹⁴¹ MERİÇ, Cemil, **Umrandan Uygarlığa**. 1979, s.,111

¹⁴² MERİÇ, Cemil, **age.** . 1979, s.,110

¹⁴³ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008 s., 55

¹⁴⁴ MERİÇ, Cemil, **Umrandan Uygarlığa**, 1979,s.,109

¹⁴⁵ MERİÇ, Cemil, **Kültürden İrfana**, 1986, s.,391

“Üç kıtaya hakim olmuş bir medeniyetin dünyaya adalet ve kardeşlik dağıtmış bir ülkenin çocukları hiçbir zıppıktı ‘uygarlığı’ taklide ihtiyacı yoktur.”¹⁴⁶

Cemil Meriç’in düşünce dünyası Türk okurunun malumudur: O, sıkıntısı olan bir insandır, kendini şöyle ifade eder:

“Yıllardan beri karşıma çıkan meseleler üzerinde düşünmeye çalışıyorum. Düşüncelerimi fırsat buldukça aktarıyorum çağdaşlarıma (...) Benim bütün kuvvetim mümkün olduğu kadar tarafsız oluşumdan geliyor. Yani hükümlerimi tayin eden ihtiraslarım değil, belki tek kurtuluş imkânım: vuzuhu fethetmek.”¹⁴⁷

Kendi kurtuluşunu vuzuh yani açıklık, apaçık görünen hakikat, şüphesiz, dosdoğrusu bu diyebilmek olarak gören Cemil Meriç aslında kendi adına ve milleti için -var olduğunu düşündüğü o “lanet çemberinin” dışına çıkmak için yapmaya çalıştığı şudur:

“Kelimelerin arkasında yiten gerçeği aramak.”¹⁴⁸

O’nun için bu arayış kutsal bir gayedir; tüm kuvvet ve kudretiyle gönlünün kalemtıraşıyla açar zihnin fikir kalemlerini Meriç’e göre

“Karanlıkları devirmek ve aydınlık bir çağın kapılarını açmak için en mükemmel silah: kalem. Sözle, yazıyla kazanılamayacak savaş yok...”¹⁴⁹

Bu görüşlerini şu sözleriyle destekler:

“Bugün, bütün nass’ların peçesini sıyırmış, bütün hakikatleri tenkit süzgecinden geçirmiş, hakikatten başka yaşayış sebebi kalmamış bir insanım.”¹⁵⁰

Meriç’in denemelerinde genel olarak ifade edilen bu görüş ve düşünceler, yaşadığı zamanın sorunlarına yakın plandan bakıştır, Nihal Kilci bu duruma şu hükümlerle değinir:

Cemil Meriç, “Düşünce hayatımızın birer slogan olmaktan öte değer taşımayan, dahası – genelde toplumun belli bir kesimi kast edilip - bir idam

¹⁴⁶ MERİÇ, Cemil, *age*, 1986, s.,392

¹⁴⁷ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, 2008, s.,202

¹⁴⁸ KILCI, Nihal, *Cemil Meriç’in Bu Ülke Adlı Eseri Üzerine Üslup İncelemesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü.2003, s.,94

¹⁴⁹ MERİÇ, Cemil, *Kültürden İrfana*, 1986, s., 454

¹⁵⁰ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, 2008, s., 60

yaftası olarak kullanılan “kötüleyen, karalayan, hedef saptıran kelimeleri, kavramları – gerici – yobaz gibi yerli yerine oturtmaya çalışır.”¹⁵¹

Bu Ülke, Umrandan Uygarlığa, Mağaradakiler, Kültürden İrfana, Bir facianın Hikâyesi, Işık Doğudan Gelir... adlı deneme kitaplarında Cemil Meriç “kopan bir telle ebediyen bozulduğu, bozulacağı sanılan ahengin” yankılanan son tınılarını yakalamak ister adeta; Kuğunun son şarkısını dinlemiş, kendinden geçmiş, bir yazar olarak tüm hafızasını bu son şarkının manasını anlamak ve anlatmak için sözün ve yazının emrine verir ve etkiler çağının kimi insanlarını, Miyasoğlu bunu şöyle belirtir:

“Şarkılarını başkalarına dinletmek ister sanatkar, sonra bu şarkılar hayatın kendisi olur.”¹⁵²

Bu şarkılar çoğu zaman hüznü terennüm eder, bazense neşeyi Meriç’in bu durumları içine alan yargıları denemelerin özünde şöyle şekillenir:

“Kendini yığın haline getiren bir milletin payidar olamayacağını, milletin ana vasfının devamlılık olduğunu, bu devamlılığın dilde, terbiyede, gelenekte” muhakkak olması gerektiğini ısrarla vurgular. Kendini bir başkası sanma hastalığına yakalanan dili ve tarihi unutturulan halk bunlara bağlı olarak başka bir kültürle donatılmak istenmiştir. Hâlbuki “kültür bütün bir tarihin eseri” dir, kişiliğimizdir. “Bir iman ve aksiyon medeniyeti yaratan millet” Batı’nın yeniçerileri olan aydınlar eliyle; maddeci kültüre dayanan, gücü ve küstahlığı gençliğinden gelen ve tarih boyunca Türk-İslam medeniyetinin alternatifi olan Batı medeniyetine peşkeş çekilir (...) Böylece bir millet, irfandan kültüre; umrandan uygarlığa sürülmüş olur.”¹⁵³

Cemil Meriç, denemelerinde ısrarla, aydınlarımız aracılığıyla, Türk milletinin kendi varlığına ve her türlü birikimine sahip çıkması gerektiğini vurgular, aydınların ele aldıkları konulara ciddiyetle tarih, ilim şuuru içinde eğilmelerini hatırlatır:

“Tanzimat’tan bu yana Türk aydınının alın yazısı iki kelimedede düğümlenir: aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlar aydınlar sadece birer oyuncudur.”¹⁵⁴

¹⁵¹ KİLCİ, Nihal, **agt.** 2003, s.,94

¹⁵² MİYASOĞLU, Mustafa, **agy.** s.,13

¹⁵³ MİYASOĞLU, Mustafa, **agy.**, 13

¹⁵⁴ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, s., 53

Bu durumda, Cemil Meriç'in denemeleri, okuyucuya ait bakış açılarının zenginlik içermesini de zorunlu kılar, pek çok olay ve olguya değişik veçhelerden bakılması durumu kendiliğinden belirir, çünkü Meriç'in ele aldığı konular birikimli bir zihnin ürünleridir ve O:

"Eski, yeni, bütün dünya, siyaset, dinler, kültür, sanat eserlerine yeni bir gözle, yeni bir anlayış ve değer ölçüleriyle bakılmasını ister..."¹⁵⁵

Bu, her şeye yeni bir gözle bakma ihtiyacı hakikatin bin bir veçheli yönünün olduğu söylemine dikkat çekiş ve denemeleriyle işaret ettiği hususlar ayrıca bu yöndeki mesailer O'nu öncü yapmıştır, Bu konuda İsmet Özel şunları söyler:

"Cemil Meriç'in öncü vasfı bu topraklarda yaşayan insanın keşfi yolunda çok önemli ipuçlarına cesaret ve olgunlukla eğilmiş olmasındadır. Bu yüzden, bu topraklarda yaşayan ve mücadelesini bu topraklarda vermeye niyetli veya kararlı herkes için (zıt düşünceler ve hedefler taşıyabilir bile) O'nun öncü vasfını tanımak ve kabul etmek gerekir."¹⁵⁶

İsmet Özel gibi düşünenler az değildir; Meriç'in denemeleri yaşadığı çağın sorunlarını teşhis eder; okurlar, adeta, O'nu hakikat habercisi olarak görür; Meriç, aydın sorumluluğunu yerine getiren bir yazar olarak dikkat çeker; bu yönünü vurgulamak adına yaşadığı dönemin aydınlarından Muhittin Nalbantoğlu, belki latife olarak kabul görecektir ama bir önemi ifade etmesi bakımından, Cemil Meriç' in denemelerinin aydın kesimine cebren okutulması teklifini yapar:

"Bazen öyle eserler vardır ki onları her Türk aydınına adeta okutmak mecburiyeti konmalıdır. Meriç'in eserleri de bunların başında gelir."¹⁵⁷

Cemil Meriç'in açtığı yola girilmiş ve işaret ettiği ufuk görülmüş ve bunlar Türk milleti tarafından dikkate alınmıştır (aksini iddia edenler olsa bile).

"Meriç denemelerinde, modern zamanlardaki kimi kişiler, kimi kavramlar ve kimi süreçlerin anlamı üzerine bitmez tükenmez tartışmalara yönelir; eserlerinde "şeylerin bizzat kökenine" gitme iradesini deneme üslubu içinde ortaya koyarken

¹⁵⁵ ÖZ,Asım, **Bir Birikimin Ve Konumlanışın Denemelerinde Görme Biçimleri**, Hece Dergisi, Ank. 2010,s.,349,

¹⁵⁶ ÖZEL, İsmet, **TED**, Nisan 1984, s., 21

¹⁵⁷ NALBANTOĞLU, Muhittin, **TED**, Nisan 1984, s., 21

şaşırtıcı derecede yorum, tartışma ve entelektüel müdahale ile yazılarını oluşturur”¹⁵⁸

Meriç düşüncelerini, edebiyat sanatının verdiği imkânlarla deneme türünün işlevsel tarafını eyleme dönüştürerek ortaya çıkarır. Deneme, özgür ve öznel düşüncenin sanatla donatılarak oluşturulan edebî ürünüdür. Türk edebiyatı dergisi Meriç’in vefatı sonrası çıkardığı özel sayının sunuş bölümünde, O’nun deneme türünü tercih edişine şu şekilde temas eder:

“Cemil Meriç’in denemeyi seçişi de bunun en güzel örneği değil midir?”¹⁵⁹

Deneme, edebî tür olarak yazarına sanatsal ağırlıklı fikri yazılar kotarabilme fırsatı verir, insana ve hayata dair hiçbir konu sınırlaması yapmaması Meriç’in mizacına da uygundur; Meriç’te doymak bilmeyen bir tecessüs ve yanı düzeyde çalışma iştahı vardır. Ahmet Kabaklı Bu özelliğine şu şekilde işaret eder:

“Cemil Meriç’in kitapları okunurken sadece yazarının düşüncelerini değil, çağlar boyunca Yunan, Hint, Arap, Doğu ve Batı düşünürlerinin bakış tarzlarını da beraber öğrenme imkânı yakalar okuyucu; Meriç’in zengin birikimi çalışma disipliniyle bütünleşmiştir herhangi bir hususta karşılaşılan bir sorunun kendisine aktarılması halinde- üzerinde en çok durduğu vuzuh yani açıklık, belirlilik, kesinlik konusundaki zihinsel disiplin ve ahlaki tutum prensipleri gereğince- insanlık, düşünce, felsefe, edebiyat, iktisat ve ilimler tarihinin bitip tükenmez yapraklarını, kamusları, ansiklopedileri, arşivleri, önünüze açmağa üşenmez...”¹⁶⁰

Meriç’in denemelerinin fonksiyonel tarafını da bu aşamada bilmek ve değerlendirmek gerekir yani: Bu ülkede aydınların ‘Ben Kimim ve Misyonumla Neyim?’ sorusuna cevap ararken tereddüt etmeden, endişe duymadan bir ifade yakalamasına Cemil Meriç’in denemelerinin ciddi bir referans olacağını söyleyebiliriz.

¹⁵⁸ ÖZ, Asım, **agy.** S., 351

¹⁵⁹ Türk Edebiyatı Dergisi, **Cemil Meriç’in ardından**, Ağustos 1987, s., 3

¹⁶⁰ KABAKLI, Ahmet, **TED**, Nisan 1984, s., 10

1.2. CEMİL MERİÇ'İN DENEME KİTAPLARI

“Her eser kendi diliyle doğar.”

Cemil Meriç'in deneme kitapları kronolojik olarak şu listede takip edilebilir:

1. Bu Ülke, Ötüken Neş., 1974
2. Umrandan Uygarlığa, Ötüken Neş., 1974
3. Mağaradakiler, Ötüken Neş., 1978
4. Kırk Ambar, Ötüken Neş., 1980
5. Bir Facianın Hikayesi, Umran Yay., 1981 Ank.
6. Işık Doğudan Gelir, Pınar Yay., 1984
7. Kültürden İrfana, İnsan yay., 1986

1.2.1.Bu Ülke

1974 yılında okuyucusuyla buluşan bu eser beş ana bölümden oluşmaktadır. 'Bu Ülke', Cemil Meriç'in tüm birikimlerinin özüdür.

"Kitaptan bir cümle: Her kitap tılsımlı bir saray... Kapıları ilk gelene açılmaz büyükler de kıskanç, tanrılar gibi. "¹⁶¹

Bu Ülke'den alınan yukarıdaki uyarıyı dikkate alıp eser hakkında bir değerlendirme yapmanın gerekliliğine işaret ederek incelememizi sürdüreceğiz. Burada 30. baskı 2008 basımı dikkate alınacaktır. Eserin 9. ve 63. sayfaları Entelektüel Bir otobiyografi ve Cemil Meriç Kronolojisi içermektedir, bu bölüm, kitaba sonradan ilave edilmiştir.

Bu Ülke, beş bölümden oluşmaktadır.

1.Bölüm Siham-ı Kazâ: Bu bölüm iki kısma ayrılmıştır:

- a) Babil ,
- b) Mustagripler ...

¹⁶¹ MERİÇ,Cemil, **Bu Ülke**, 2008 s.,262

Babil ve Müstagripler kısımları, epigraflarla başlar:

Burada kullanan epigraflar, bölüm içindeki yazıların gelişimi ve içeriği hakkında ipucu veya sezgisel bir bilgilendirme amacı taşımaktadır. Babil kısmının epigrafi Tevrat'tan alınmıştır ve bu kısımdaki tüm denemelere hem atıf özelliği taşımakta hem de bu denemelerin her biri okunduğunda hemen her yazıda Babil'e bir telmih olduğu görülmektedir:

"Ve Yehova "Bunların hepsi tek kavim" dedi. Konuştukları dil aynı, giriştikleri işi yarıda bırakacağı benzemiyorlar. Gelin de toprağa inelim dillerini ayıralım şunların: Birbirlerini anlayamaz olsunlar." Ve Ademoğulları kentlerini kuramadılar. Oraya Babil dendi. Babil, yani karışıklık."¹⁶²

1839 Gülhane-i Hattı Hümayun'un devlet politikası olarak belirlenmesi ile Batılılaşma maceramız resmi anlamda başlar, bu süreç ortadan kalkın 600 yıllık bir devlet ve O'nun son 60 yılındaki iç burkan sekarât hali yani imparatorluğun en uzun asrı... Yeni Türk devleti... Gelişen ve değişen dünyaya alışma çabası şeklinde devam eder...Okyanusta bir kayık, yalpalanmalar ve sallanmalar eşliğinde kendini inşa süreci ya da inkâr... Dilemma mı muamma mı olduğuna karar verilemeyen bir var oluş çabası... Batılı ülkelerin süreklileşen bazı tavsiye ve çeşitli telkinleri: "Sen Bir Az Gelişmişsin" fısıltısı Fareli Köyün Kavalcısının tilsimini yayar Bu Ülke'ye... Ümit; acaba su, iyice bulanmadan pınar durulmayacak mı?

Müstağripler:

İkinci Kısım da bir Epigraflar başlar. Ahmet Mithat Efendi 'den alınır.¹¹ denemeden oluşur.

"Müsteşrik doğu irfanı ile uğraşan Avrupalıların kendilerine verdikleri isim. Aynı mevzu üzerinde çalışan bir Osmanlı ya bu ismin verilmesi caiz değildir. Biz Son devir muharrirleri. Maarif-i garbiyeyi şarka ithale çalışan birer müstağribiz."¹⁶³

Yahya Kemal'e ait şiirin ismine telmihle başlar bu kısım: Mehlika Sultana Aşık Yedi Genç, Nakş-ı Ber Ab suya yazılan yazıyla müstağriplerin "efsane söyleyip susmalarıyla" tamamlanır.

¹⁶² MERİÇ, Cemil, **age**, 2008, s.,77

¹⁶³ MERİÇ, Cemil, **age**, 2008????????????????

İkinci Bölüm: Biz ve Onlar, bölüm başında bir epigraflık daha vardır. Uzun ve uyarıcı...

"Bu sayfalarda hayatımın bütünü, yani bütün sevgilerim, bütün kinlerim, bütün tecrübelerim var. Bana öyle geliyor ki, hayat denen mülâkâta bu kitabı yazmak için geldim: etimin eti, kemiğimin kemiği." ¹⁶⁴

"Sonra 'Bu Ülke'... ve yuvaya dönen yolcu. Öfkeleri, acıları, inkisarlarıyla Cemil Meriç. Önce mefhumları aydınlatmaya çalıştım: Sağ-sol, ilerici-gerici. Sonra, felâketlerimizin kaynağına eğildim: uydurma dil. Batı'nın ve Batıcıların can evine atılan kaza okları Bu Ülke yarım asırlık tettebbuun bir sanatçı mizacından süzülen usaresidir. Bir mesaj, daha doğrusu bir çılgılık... Kesif, dertli, derbeder." ¹⁶⁵

1.2.2.Umrandan Uygarlığa

Zengin bir birikimin eseri olan denemelerden oluşan 'Umrandan Uygarlığa', 'Bu Ülke'nin devamıdır ve onunla aynı yıl yayımlanır. Eser, beş bölümden oluşmaktadır. Kitap hakkında Meriç şunları söylemektedir:

"Zamanla çiçekleşen tomurcuk düşünceler. Kavga hep aynı kavga, yalnız belgeler daha bol, şahitler daha kalabalık. Değer hükmü: yazar, biraz fazla ukalâ, kitap biraz fazla dağınık." ¹⁶⁶

Cemil Meriç, kaleme aldığı bu eseriyle, bu günler için de hâlâ güncelliğini koruyan "batılılaşma-çağdaşlaşma-uygarlık" tartışmalarına, 1970'li yıllarda ifade etmeye çalıştığı satırlarla açıklık getirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu eser, çağdaş uygarlık düzeyinden medeniyetlerin ölümüne, Osmanlı devlet adamlarından büyük siyasi eserlere kanat açan geniş soluklu ve güncel bir yapıttır.

"Zirvelerle uçurumlar arasında bir diyalog. Büyük acıların ve büyük ümitlerin kitabı... Bir devrin, daha doğrusu bir medeniyetin muhakemesi, Asya'nın Avrupa ile hesaplaşması... Göz karartan bir düşüşün grafiği." ¹⁶⁷

¹⁶⁴ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008 s., 56

¹⁶⁵ MERİÇ, Cemil, **age.**, 2008 s.65

¹⁶⁶ MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, 1980 s., 452

1.2.3.Mağaradakiler

1978'de yayımlanan ve iki ana bölümden oluşan bu eser, bir aydının monografisi ve bir devrin muhasebesi niteliğindedir; aynı zamanda o, kendimizi ve içinde bulunduğumuz toplumu tanıma açısından büyük önem arz etmektedir.

"Milletimiz hakkındaki gerçekliği tüm çıplaklığı ile öğrenmek ve daha sonra da çözüm yolları aramak gerekmektedir. Binâenaleyh, kendisini ve ülkesinin gerçeklerini tanımayan hiçbir aydının, kendi toplumuna yön vermesi de mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan 'Mağaradakiler' bir çağın muhasebesi, bir nevi özeleştiri. Başka bir deyişle aydın denen mahlûkun monografisi. Zaman zaman insafsız, fakat daima samimi." ¹⁶⁸

'Mağaradakiler', çarpık, güdük ve yerine oturmamış düşüncemizin kurşunkalemle çizilmiş bir taslağı... belki sevimli değil ama dürüst bir kitap."¹⁶⁹

"Mağaranın içi, mağaranın dışı, insanlık aynı sefil putlara tapan bir şaşkınlar kafilesi. Hakikatte mağaranın içi de dışı da bir. Yüz elli yıldır gölgeler âleminde yaşıyoruz. Kitap, kendi insanından kopan aydının trajedisidir. Amacı, bu yer altı mağarasına bir parça aydınlık getirmek."¹⁷⁰

"Mağaradakiler'de mağaradakilerden pek azı var. Latinler, 'birini tanımak hepsini tanımaktır.' dememişler mi? Önce kişiler, sonra mefhumlar, sonra fotoğrafların asılları... Yaşadığımız bir dramın hikâyesi."¹⁷¹ Şöyle diyor Cemil Meriç: Arkamda kilometre taşları ve yaprak yaprak dökülen rüyalar. Yeni bir kitabı bitirmek üzereyim: 'Mağaradakiler'. Eflatun'un mağarası bu. İçinde bizler varız. Beşir Fuat'lar, Ali Suavi'ler, Hilmi Ziya'lar... Türk aydınının yüz elli yıllık dramı. Sonra da genel olarak Batı aydını ve Rus İntelijansiyası."¹⁷²

Kısaca 'Mağaradakiler', Türk aydınının ve genel olarak aydının dramını sergilemektedir. Bu sahnede dünle yarın, kavramlarla insanlar yan yana kullanılmıştır. Meriç'in zengin birikimi dikkatlerden kaçmaz.

¹⁶⁷ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008 s., 56

¹⁶⁸ MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, s., 452

¹⁶⁹ MERİÇ, Cemil, **age.**, s., 452

¹⁷⁰ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, arka kapak yazısı,

¹⁷¹ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke** s., 56

¹⁷² MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, s., 285.

1.2.4.Kırk Ambar

Cemil Meriç'in en hacimli eseridir Kırk Ambar, eser Ahmet Mithat'ın aynı adlı kitabına çağdaş bir nazire gibi görülebilir. " Ne ararsan bulunur derde devadan gayrı." iddiasıyla hoş bir çağrı ile okuru, zengin bir içeriğe davet eder, Kırk Ambar.

"Kırk Ambar, Meriç'in ifadesiyle; bir mefhumlar kamûsu, derbeder ve dağınık bir ansiklopedi. Başka bir deyişle, onun kurmak istediği büyük âbidenin birkaç sütunuyla birkaç odası."¹⁷³

Bu kitabıyla ilgili sitemli konuşur Cemil Meriç:

"Kırk Ambar, bataklığa fırlatılan bir kaya parçası, kurbağaların bile barınmadığı bu ölü sulardan en küçük bir ses çıkmadı."¹⁷⁴

Ama, "Aslında Cemil Meriç yanılmaktadır."¹⁷⁵ yayımlandığı yıl, 1980'de Türkiye Millî Kültür Vakfı'nca Fikir Dalı Ödülüne lâyık görülmüştür. 'Kırk Ambar'da edebiyattan felsefeye, ideolojilerden sömürgeciliğe kadar birçok konunun ele alındığı dikkati çekmektedir. Kırk Ambar, Rümûzu'1-Edeb ve Lehçetü'l-Hakayık isimli iki bağımsız bölümle meydana getirilmiştir.

1.2.5.Bir Facianın Hikâyesi

1981'de yayımlanan 'Bir Facianın Hikâyesi'nde Tanzimat'tan beri Osmanlı'nın çöküşü anlatılmaktadır. Birinci bölümde Anarşi-Terör-Anomi başlığı altında terörizm ve anarşizm gibi şiddet doktrinlerinin otopsisı yapılmakta, ikinci bölümde ise kapitülasyonlardan başlayarak Osmanlı Devleti'nin geçirdiği safhalar aydın çerçevesi içinde değerlendirilmekte ve bu tarihlerde Türk aydınının tavrı eleştiri konusu yapılmaktadır.

Meriç'in ifadesiyle; 'Bir Facianın Hikâyesi' zifiri karanlıkta çakılan bir kibrit, kuledeki nöbetçi feryadıdır."¹⁷⁶

¹⁷³ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke 2008** s., 57

¹⁷⁴ MERİÇ, Cemil, **Jurnal II**, s., 265

¹⁷⁵ MERİÇ, Ümit, **age.**, 123

¹⁷⁶ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, s., 57

"Toplum zıvanadan çıkmış. Cinayet cinayeti kovalıyor. Akıl susmuş ve mefhumlar cehennemi bir raks içinde tepinip duruyor. Sloganlar yönetiyor insanları. İdeolojiler yol gösteren birer harita değil, idrake giydirilen deli gömlekleri. Aydın, dilini yutmuş, namlular konuşuyor. Bir kıyametin arefesinde miyiz acaba? Dünyayı şeytan mı yönetiyor? Düzeni büyücüler mi bozdu? Bu kördüğümü çözecek İskender nerede? Tarihlerin tanımadığı bir tahrip cinneti karşısındayız. Sosyal bir kuduz veya kanser."¹⁷⁷

Münzevi, muzdarip Meriç tarafından bu duygularla yazılmıştır, 'Bir Facianın Hikâyesi.

1.2.6. Işık Doğudan Gelir

1984'de yayımlanan eserde Cemil Meriç, medeniyetlerin defter-i amâli olan ansiklopedileri incelemektedir. Batı'nın ve Doğu'nun ansiklopedilerini ve aynı zamanda kutsal kitaplarını tetkik eden Meriç, daha sonra hermenotik düşünceyi ve İslâm'ın tercüme bakışını araştırmaktadır. Kısaca, 'Işık Doğudan Gelir' büyük abideye birkaç sütun, birkaç oda daha eklemektedir."¹⁷⁸

1.2.7. Kültürden İrfana

Bu eser, Meriç'in "kültür"ü genişçe tartıştığı kitabıdır. İlk bölümü tamamen "kültür" konusuna ayrılan ve sekiz bölümden oluşan 'Kültürden İrfana' 1985'de düşünce hayatımıza kazandırılmıştır. Eserinde "kültür"ün yanında başka birçok konuya da değinen Cemil Meriç, Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, Celal Nuri, Edvard Said, Garaudy, Hammer, Rıza Tevfik ve benzerleri bağlamında; şarkiyatçılıktan ateizme, dil akademisinden Genç Osmanlılar'a ve irfan fîkrine varıncaya kadar birçok meseleyi sayfalarına aktarmış ve okuyucusunu bilgilendirmeye çalışmıştır.

¹⁷⁷ MERİÇ, Cemil, **Bir Facianın Hikayesi**, s., 1

¹⁷⁸ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, s., 57

1.3. DENEMELERİN BİRİKİM KAYNAKLARI

Birikim kaynakları, bir yazar veya sanatçıya ait eserin incelenmesi ile ortaya çıkan, eyleme dönüşmüş bilgi ve beceri türünün yapı taşlarıdır. Cemil Meriç'in eserlerinin, birikim kaynağı çeşitli coğrafyaların zengin kültürel unsurları ile doludur; Meriç, iradesi ve zihni melekeleriyle bu birikimleri sürekli işleme gereği duyar ve bunlardan bir terkibe ulaşır; ayrıca Meriç'in birikiminin çeşitliliği dikkat çekicidir. Bugün için Türkiye'de hem düşünce, sanat ve edebiyat çevresinde hem de akademik ortamda eserlerinden hareketle yapılan çalışmalar bunun belirgin bir örneğidir.

Akademik ortamda, Cemil Meriç'in üzerinde durduğu konular, değişik anabilim dallarında, şimdilik, birçok master tezine konu olmuştur; bu da O'nun birikiminin bilimsel bir ispatıdır. Bu manada, Cemil Meriç'in anlaşılmasında yapılan araştırmalar devam etmektedir, O'nun Bu Ülke'yle bu toprakların insanlarına söyleyeceği çok şey vardır; fakat denemelerden yararlanmak için belli bir birikime sahip olmak gerekmektedir, Harun Şahin' e göre denemelerde:

"Orta seviyede bir okur için bile çeşitli dillere ait sözlüklere ayrıca farklı bilim ve sanat dallarına özgü ansiklopedilere ihtiyaç duyulmaktadır."¹⁷⁹

Çünkü Meriç'in duygu ve düşünce dünyasına ait birikim kaynakları, hem tarihi çeşitlilik içinde bir zenginlik göstermekte hem de geniş coğrafyaların ürünü olan kültürel birikimlerden derlenmiş fikirler taşımaktadır. Bunun doğal sonucu olarak, denemelerin okunma aşamasında, Doğu ve Batı medeniyetlerini oluşturan birçok maddi ve manevi unsurun da en azından adını, tanımını bilmek gerekmektedir. Meriç'in kitaplarında Harun Şahin' e göre :

"Özel İsimler ve Özel Anlam Yüklenmiş Kelimeler'in sayısı binlercedir."¹⁸⁰

Meriç'in denemelerine ait birikimin ifadesi olan özel isimler ve özel çağrışımlar yüklenmiş kelime ve kavramların bu kadar çok olması Meriç'in doğrudan veya dolaylı olarak beslendiği kaynakların birçok açıdan çeşitlendiğini gösterir. Bunun bilimsel bir çalışmada konu edilmesi, bir anlamda Cemil Meriç'in birikiminin çeşitliliğine ve zenginliğine dikkat çekmek ve bu çeşitlilik içeren zenginliği ispatlamaya çalışmak birçok bakımdan önemlidir. Harun Şahin çalışmasında şu bilgilere ulaşmıştır:

¹⁷⁹ ŞAHİN, Harun, **Cemil Meriç'in eserlerinde Özel İsimler ve Özel Anlam Yüklenmiş Kelimeler**, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006, s., 4-5

¹⁸⁰ ŞAHİN, Harun, **agt.** S., 7

“Çalışmamız neticesinde, çeşitli milletlere mensup özel isim, çeşitli bilim dallarına ve çeşitli kültürlere ait 7300 kelime tespit ederek bunların açıklamasını yapmış bulunmaktayız.”¹⁸¹

Bu tespitle anlaşılan şudur: Meriç’in birikiminin eserlerinde oluşturduğu zenginlik ve derinlik sadece kavramlar açısından bile dikkat çekicidir, bu zengin birikim kaynağının Meriç’in özgün üslubuyla taçlanması mevcut içeriğin işlevsellik kazanmasını da sağlar.

Ömrünü Türk irfanına adayan Meriç’in birikim kaynaklarının çeşitliliği ve zenginliği, O’nun malumatfuruş bir kitap kurdu olduğu biçiminde algılanmamalıdır, bu hususa dair Alev Alatlî şunları söyler:

“Cemil Meriç’i anlayabilmek ve anlatabilmek için çağdaş bir sosyo-psikoloji teriminden yararlanmamız gerektiğini düşünüyorum: biyofiliya. Biyofiliya, hayata ve yaşayan her şeye duyulan şiddetli aşktır; ister bir insan, ister bir bitki, ister bir düşünce, ister bir sosyal grup olsun; yaşayana, yaşayanın inkişafına katkıda bulunmak tutkusudur. Biyofilik kişi, sahip olduğu şeyleri kendisine saklamaktansa, başkalarının kullanımına açmayı, inşa etmeyi yeğler, yani hoca olur, Cemil Meriç gibi.”¹⁸²

Alev Alatlî’nin biyofilik kişilik vurgusuna, Cemil Meriç’in kendine özgü, hayat ve sanat karşısındaki tavrını belirten şu açıklamasını destekleyici bir bilgi olarak ekleyebiliriz :

“Gördüklerimi çağdaşlarımla görüşmek ve tattığım zevkleri onlara da tattırmak başlıca emelimdir. Hayatımı iki kelime hülasa eder: öğrenmek ve öğretmek.”¹⁸³

Atlî’nin tespitinden ve Cemil Meriç’in sözlerinden şu anlaşılır: Meriç’in, Mağaradakiler kitabının girişine aldığı Eflatun’un Mağara Alegorisi ve Bu Ülke adlı eserinin Siham-ı Kaza bölümüne koyduğu Daniel Defoe’ye ait epigraf O’nun “biyofilik kişilik” sıfatına haiz bir insan olduğunu ispatlar; bu epigraflar, hakikati aramak ve paylaşmak isteyen insanın arzusu ve cesaretinin işaretidir. Bunun yanı sıra Cemil Meriç kendi düşüncesini şu cümlelerle anlatır:

¹⁸¹ ŞAHİN, Harun, **agt**, s., 7

¹⁸² ALATLI, Alev, **Cemil Meriç’i Anlayabilmek**, TED, Ağustos1987, s., 21

¹⁸³ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 62

“Ömrünü düşünceye adayan, Eflatun’dan Marks’a kadar, her düşünce adamını saygı ve sevgi ile selamlayan, bütün dinlere, bütün mezheplere saygılı bir kimsenin herhangi bir kilisede barınabileceği nasıl düşünülür.”¹⁸⁴

Bu ifadelerle kendini vasıflandıran ve hep, vuzuhun peşinde iz sürüp cefa çeken Meriç; binbir cepheli, binbir görünüşlü hakikatin ardında ve aydını yapan, yaşatan uyanık bir şuur, tetikte bir dikkatle hakikatin bütününü yakalamaya çalışan hür tecessüs” ün maliki olarak da adlandırılmayı hak etmektedir. Cemil Meriç, kendi duygu ve düşünce dünyasının gelişim ve çeşitleniş seyrini şu yargılarla somutlaştırır:

“Bir kanat darbesiyle Olempe, bir kanat darbesiyle Himalaya... Hint meçhule açılan kapıydı, meçhule, yani insana. Dört yıl Ganj kıyılarında vecitle dolaştım... Saint - Simon’la uğraştım iki yıl, çağımız O’nunla başlıyordu... Hint’i yazarken tek amacım vardı. Asya’nın büyüklüğünü haykırmak, yani bir vehmi devirmek, bir iftirayı yok etmek. Saint Simon ’u putları yıkmak için kale almıştım.”¹⁸⁵

Avrupa düşüncesinden Asya’ya açılan bir zekânın itiraf ve iddiası bu sözler, yeni ufuklar için fırsat çıkarır Türk insanın önüne. Bunun yanı sıra, Cemil Meriç denemelerinde, kelimeleri ve kavramları doğru ve yerinde kullanmak gerektiğine inanır, bu inancını da titiz, ciddi çalışmalarla ortaya koyar.

Meriç’in denemelerinde öne çıkan kavramlar pek çoktur; O, üzerine düşündüğü kavramları bir terkiple, diyalektik düşüncenin sağladığı bakış açısıyla irdeler. Neredeyse tüm sosyal bilimlere hakimdir: sanattan siyasete, felsefeden dine, psikolojiden sosyolojiye, edebiyattan tarihe tüm bu alanlardan terim ve kavramlar denemelerinde yer edinir -büyük bir şehri aydınlatan ışıklar gibi- okuyucunun dimağını aydınlatır, okuru düşünceye sevk eder ve yazarla beraber okuyan da vuzuhun izini sürer. Meriç’in düşüncesinde kodlamalar vardır, O, açıklığa kavuşturmaya çalıştığı kavramı o alanın literatüründen yararlanarak irdeler, bunu yaparken Şaban Sağlık’ a göre şu metodu uygular:

“Cemil Meriç, özellikle tarih, kültür, medeniyet kavramları -ki Meriç’te bunlar ana kavramlardır- üzerine görüşler ileri sürer ve her bir görüşünü,

¹⁸⁴ MERİÇ, Cemil, **age.**, 2008, s., 62

¹⁸⁵ MERİÇ, Cemil, **age.**, 2008, s., 56

hakkında fikir yürüttüğü alanın sembolleri üzerinden dile getirir, yani O'nun düşünce tarzında 'sembollerin' büyük yeri vardır."¹⁸⁶

Cemil Meriç'in entelektüel birikiminin kaynakları Batı ve Doğu medeniyetlerinin çeşitli kültürel katmanlarından edinilen bilgilerden meydana gelmektedir; bu birikim kaynaklarının özü nedir, hangi amaçla oluşturulmuştur? Bu sorulara cevap ararken Mehmet Önal'ın sanatçının birikim kaynaklarını anlamaya ve bulmaya çalışmak için ortaya koyduğu şu fayda prensibini dikkate alınabilir.

"Bize lazım olan şey, bu birikimlerin kaynaklarını araştırırken bu kaynakların herhangi bir bilgi veya tecrübeyle bize ulaştığını anlamak ve bize yansıdığı merkezlerle, bu birikimlerin zeminlerinde somut bir objenin -edebî eserin kendisinin - olduğunu bilmektir. Işık bir bilgi ise ışığın geldiği yer (ateş, lamba, ayna...) bizim için bir birikim kaynağıdır."¹⁸⁷

Meriç'in denemeleri, zihni birikim ve entelektüel terkip yeteneğinin söyleme dönüştüğü yerdir ve ayrıca edebî bir tür olan bu denemler, 'şiiyet fonksiyonu gösteren' metin düzeyinde bir insanın eseridir. Şerif Aktaş'a göre metin ifadesi şudur:

"Metin; söylem, anlatı ve bunlar arasındaki ilişkilerin meydana getirdiği bir bütüne verilen addır ve metnin iletişim vasıtası olduğu gerçeği hiçbir zaman gözden uzak tutulmadan; onun varlık sebebine, mahiyetine, görünüşüne dikkatlerin yönelmesi gerekir."¹⁸⁸

Burada denemelerin varlık sebebi, mahiyeti ve fonksiyonuna dair düşünme zarureti ortaya çıkmaktadır. Şimdi Meriç'in denemelerinden hareketle birikim kavramını inceleyelim, Mehmet Önal'a göre birikim kavramı şöyle anlaşılır:

"Müessir, kişisel birikimiyle, her insanda bulunan özelliklerden başka olan yeteneğini edebî eserle koyar; bunu yaparken metin aracılığıyla kendi birikimini, sanatkâr mizacının etkisiyle eyleme döküp 'edebî değer' kategorisine yükseltir ve bu birikiminin ürünlerini edebî eserde sergiler; O'nun başarısı da mesleğine ait özel ilgi, bilgi, yetenek, tercih, merak, mesai gibi unsurların terkiбинin iyi yapılmasında aranmalıdır. Sanatkarın mizacı, muhitinden aldığı

¹⁸⁶ SAĞLIK, Şaban, **Cemil Meriç Düşüncesinin Anahtar Kavramları**, Hece Dergisi, Ankara, 2010, s.,257

¹⁸⁷ ÖNAL,Mehmet, **age.**, 2009, s.,145

¹⁸⁸ AKTAŞ, Şerif, **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri**, Açağ Yay., Ank.,1998, s., 46

içtimai veya mesleki özellikler, terkip kabiliyeti, analiz yeteneği ve benzeri durumları onun birikimini oluşturur.”¹⁸⁹

Cemil Meriç’in denemelerini incelerken Önal’ın teklifi dikkate alınarak, birikim kaynaklarına dair inceleme, amaç- mahiyet- fonksiyon kavramları paralelinde yapılacaktır, Mehmet Önal, bu kavramların edebî eserin anlaşılmasındaki etki ve okura yapacağı katkıyı şöyle açıklar:

“Bir edebî eseri amaç, mahiyet, fonksiyon çerçevesiyle anlamaya çalışmak; araştırmacı ve okuyucuya hem yazarı, hem eserin türünü, hem de yazarın bağlı bulunduğu kültür dairesi ile alakalı bütün birikimleri fark etme imkânı verecektir ve ilgili kişiler, güçleri nispetinde bunları yorumlayabilme fırsatı yakalayacaktır. Bu mânâda birikim, hem ilk bakışta görünen hem de geri planda olan faktörleri kapsayacak çok geniş bilgiler ve tecrübeler bütünüdür. Bir diğer söyleyişle birikim; edebî eseri anlamak için bize gerekli olan bilgi seviyesi, tecrübe durumu, donanım sayısı, algılama yeteneği... gibi kazanımları içine alan bir kavramdır.”¹⁹⁰

Cemil Meriç, edebî faaliyetini geliştirirken tercüme, tenkit çalışmalarıyla meşgul olmuştur, Deneme türünü bilinçli bir tercihle kullanmaya başlamıştır. Birikiminin birçok yönünü, deneme türünün fonksiyonel özelliğiyle eserlere dönüştürmüştür. Meriç’in yazarlık sürecindeki birikimini anlamak ve buna ulaşmak için şu yol izlenebilir:

“Gerek birikimleri davranış ve tercih bazında genel olarak düşünebilmek; gerek, kişisel birikimlerin hayat içindeki yerine bakabilmek ve gerekse edebî eserdeki birikimleri çıkarabilmek için bize lazım olan şey birikim kaynaklarını araştırmaktır. Birikim kaynağı, herhangi bir bilgi veya tecrübenin bize ulaştığı merkezler; bize yansıdığı zeminlerdir.”¹⁹¹

O halde nedir birikim kaynağı? Bir sanatçının eserinden bu birikim kaynaklarına nasıl ulaşırız ve bunları niçin anlamaya çalışırız? Bu soruları edebî metnin ilkelerinden olan-yukarıda da işaret ettiğimiz gibi- amaç, mahiyet, fonksiyon kavramları ile ele almaya çalışalım.

¹⁸⁹ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2009 s., 142

¹⁹⁰ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2009 s., 143

¹⁹¹ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2009 s., 144

1.3.1.Cemil Meriç'in Denemelerinde Amaç;

Edebî eser, birçok özelliğin bir araya getirdiği terkiplerle meydana gelir. Edebî metnin sanatsal bir iletişim vasıtası olduğu bilinir. Yazar metni oluşturma sürecinde ne tür varlık şartlarından etkilenmiş, neyi amaçlamış ve hedeflemiştir?

“Bir edebî eser hangi amaçla söylenir / yazılır?” sorusu, insanoğlunu asırlarca meşgul eden “Edebî eser nedir?” sorusunun bir başka versiyonudur. Bir edebî eserin niçin yazıldığını anlatmaya çalışanlar; akımları, edebî ekolleri, edebiyat kuramlarını, edebî grupları bu sorunun cevaplanması sırasında kullanmışlar; buna muvâfık sorular geliştirmişler. Eser yazma amacı; “niçin yazılır” sorusu ile sebebe; “hangi hedefe ulaşmak için yazılır” sorusu ile sonuca bağlanabilir. Sanatçının amacını düşündüğümüzde kendimizce iyi tanıdığımız insanın birçok sırrına şahit oluruz.”¹⁹²

Amaç-sonuç, sebep-sonuç ilişkileri çeşitli şart – sonuç ilişkileri de doğurur. Cemil Meriç'in dillere destan olmuş, kendisince de ifadelendirilmiş, bilenen birçok amacı vardır ve aslında bu amaçlar Türk'ün uyuşan ve hatta buz tutmuş şuuruna, ayrıca küllenmeye yüz tutmuş kendini gerçekleştirme ideali ve iradesine isabet ettirilmeye çalışılan alevden bir mızraktır ve O'nun tarihi amacı şudur:

“Muhteşem bir maziye daha muhteşem bir istikbale bağlayan köprü olmak isterdim.”¹⁹³

Hani, belki, Bilge Kağan'ın “Ey Türk! Titre ve kendine gel !” haykırışını Meriç, yukarıdaki ifadesiyle kendi milleti için, özgüven perspektifinde, yeniden, farklı bir boyutta dillendirmiştir. Hatta ömrü boyunca “Sen bir az gelişmişsin.” yaftasını milletin hafızasından, iradesinden, gönlünden, ruhundan hasılı tüm varlığından yırtıp, söküp atmak için amacını satır, satır sayfalara; sayfa, sayfa kitaplara doldurmuş, bu kutsal çabasını yüklediği misyonun büyüklüğünce şöyle idealleştirmiştir:

“ Amacım: Yazarı okuyucudan ayıran bütün engelleri yıkmak, sesimi bütün hiziplere duyurmak. Şuurun, tarihin, ilmin sesini... Öyle bir ifade yaratmak

¹⁹² ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2009, s., 45

¹⁹³ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, 451

istiyorum ki Türk insanın uyuşan şuuruna bir alev mızrak gibi saplansın. İsrail' in Sur'u kadar heybetli bir dil. Sanatla düşüncüyü kaynaştırmak.¹⁹⁴

Cemil Meriç, yazar okur ilişkisine yönelik gayesini, toplumun tüm kesimlerine ulaşmak amacını, sanatla düşüncüyü kaynaştırmak gibi hedef ve arzularını gayretli çalışmalarla eserlere dönüştürmüştür; eğer bu “millet ilelebet payidar ol”acaksa tarihin kendi aleyhine tekerrür etmemesi için en üst düzey devlet adamı, bürokrat, sanatçı, hoca, halk... toplumun tüm katmanları anlamsız korkular üretmeden, yersiz kaygılara gark olmadan “şuurun, tarihin ve ilmin sesine” tüm varlığıyla katılma hassasiyeti taşımalı; çünkü bu tip teklifler tarih boyunca tüm Bilge Kağanlarca dillendirildi, Cemil Meriç de bunlardan biriydi yalnızca; hamasi naraların ateşi değildir attığı mızraklardaki alev. Eserlerinin mahiyetinde, hece hece, kelime kelime, satır satır, sayfa sayfa, cilt cilt meydana getirdiği kitaplarıyla bu, gayrete dönüşmüş gayeler görülecektir. Cemil Meriç'in deneme türünü seçmesindeki amaç da bu idealin sonucu değil mi? Cemil Meriç denemeyi tercih etti çünkü:

“Fikirlerini en açık, en bağlantısız başka hangi yazı türüyle yansıtabilirdi.”¹⁹⁵

Bu edebî tür, sanatla düşüncenin, objektif bakışla sübjektif yaklaşımın birlikteliğine uygun bir mahiyet içermektedir:

“Saf hakikate bağlılığı olsun, peşin hüküm ve bilgilerden çok şüphesine güvenmesi olsun Cemil Meriç, araştırması gereken bir konu önünde ilmin metodunu kullandığını göstermektedir. Hâlbuki fikirlerini ifade etmek için (amacıyla) kullandığı, işlediği edebî tür: denemedir ve deneme, yazara hiçbir ispat mükellefiyeti yüklemeksizin geniş hareket imkânı veren bir türdür.”¹⁹⁶

Cemil Meriç, ne istediğini ve yaptığını bilen bir yazardır; çünkü kendini tanı, bil... fiil emirlerini idrak etmiştir; O, yalnız kendini değil yaşadığı dünyayı, içinde bulunduğu ortamın tüm veçhelerini anlamak ister bilmeye çalışır. Edebiyatı çevirmenlik ve eleştirmenlik ötesinde devam ettirmek istediğinde ne yapacağına şu hükümlerle karar verir:

¹⁹⁴ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, s.,451

¹⁹⁵ Türk Edebiyatı Dergisi, **Cemil Meriç'in Ardından**, Haziran 1987,s., 3

¹⁹⁶ ALKAN, Ahmet Turan, **age**. s.,19

“Üzerinde rahatça kalem oynatabileceğim tek saha: deneme: Denemenin belli muhtevâsı yok, her edebî nevi kucaklayacak kadar geniş, rahat ve seyyal kalıplaşmamış olduğu için çekici.”¹⁹⁷

Tespit ve yaklaşımıyla tür tercihindeki amacını belirtir yine bir özel sohbetinde 20. yüzyıldaki Türkiye'nin edebiyat faaliyeti anlamında son devrini kendince şu şekilde tahlil, tasvir, tasnif eder:

“Nazım Hikmet: Şiir; Kemal Tahir: Roman; Cemil Meriç: Fikir”¹⁹⁸

Edebî türlere ve sanatkârlara bakıp yine kendini ve haddini bilmenin verdiği özgüvenle deneme türü için olmazsa olmaz ölçüt olan fikir kavramını öne çıkarmıştır. Böylece, Meriç'in deneme türüne dikkatleri farklı boyutta çektiğini iddia etmek hiç de yabana atılacak bir hüküm olmaz.

Bugün bilinen on iki (12) telif eserinden yedi (7) tanesinin deneme türünün örneklerini içermesi bunu gösterir. Cemil Meriç'in başka bir yerde yaptığı ve amacını yansıtan açıklamaları şunlardır:

“Monografi, tenkit, edebiyat tarihi imzama taşıyan her yazıda ben yaşıyorum. Bütün bu nevilere kendimi anlatmak için bir vesile. Bir Balzac'ın, bir İbni Haldun'un bir Makyavel'in arkasına gizleniyorum, kendimi yaşıyorum onlarda... Kendi öfkelerimi, kendi ümitlerimi, kendi ümitsizliklerimi işlediğim türe insanı getirdim, yaralı bir çağın insanını... Sanat tefekkürün emrinde bir vasıta, tahassüsle kaynaşan bir tefekkür... Sanat tefekkürün; Tefekkür mukaddeslerin emrinde olmalıdır. Hakikat, mukaddeslerin mukaddesi... Hakikat ve sevgi...”¹⁹⁹

Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere, aynı zamanda Meriç, deneme türüne ait, bilinen özellikleri sıralar: düşünenler üzerinden düşünmek, kendini anlatmak duyguyla düşünceyi kaynaştırmak... gibi ayrıca Meriç'in ifadelerinde, denemeye fonksiyonel bir misyon yükleme cehdi veyahut amacı da görülmektedir; Meriç, denemelerinin içeriğini belirleyen şartları şöyle belirtir:

¹⁹⁷ MERİÇ, Cemil, Mağaradakiler, 1978, s.,450

¹⁹⁸ AÇIKGÖZ, Halil, age 1993, s., 96

¹⁹⁹ TEKİN, Mehmet, **Cemil Meriç ile Söyleşiler**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, TED 74

“Yazılarımın muhtevâsını, hissi tercihlerden çok içtimai talepler tayin etti.”²⁰⁰

Hüseyin Cemil Meriç’in, sanatkâr sorumluluğuna eren şuurunun işaretidir bu açıklama. Ayrıca O, daha “Meriç” değilken henüz 10’lu yaşlarının şuurla tanışmış ve öyle yaşayan bir Türk genci iken de dostu Kemal Sülker’e acı; ama kendini gerçekleştiren bir kehanet örneği mektup gönderir, şunlar yazılıdır:

“...Mirabo’nun çocukluğuna şahit olan bir prens şu hükmü vermiş: ‘Bu çocuk ya Neron kadar berbat, ya Mark Orel kadar Ülvi olacak.’ Ben de kendimi tahlil edeyim mi: ya Reyhaniye kahvelerinde ömür çürüten, vaktiyle lisede okuyan ve çalışan fakat istidadı olmadığı için vazgeçen ya da nefsinde ataletle yer olduğu için başaramamış adi basit bir genç... veya gözlerini, hayatını hakikat uğruna feda ederek nesli ati destanlarına bir zafer ve fedakarlık numunesi olacak hakiki bir insan...”²⁰¹

Cemil Meriç, milletine ve milletini var eden tüm unsurlara önem vermiş, “çağın idraki”ne uygun düşünmek gerektiğini fark etmiş, “devam ederek değişmenin, değişerek devam etme”nin gereğine inanmış, bu amaçlar doğrultusunda ‘Aldanmış olabilirim ama hiç aldatmadım.’²⁰² diyerek bir ‘entelektüel’ de da olması gereken özelliği vurgulamıştır; ülkemiz aydınlarına, insanlarına saf bir inançla, titiz ve ciddi gayretle, umutsuzluğa düşmeden, umut içinde yaşayarak verilecek mücadele ile, neler yapılabileceğine dair uygun bir prototip örneği olmuş ve çalışmak benden tevfiğ Allah’ tan diyebilmiştir.

Özetle, Cemil Meriç’in yazdığı denemelerle hedeflediği amaçların özünü yakalamaya çalıştık. Amaçlar belirlemenin hem yazarına bir ideal vermesi bakımından önemli olduğunu, hem okurun hazır bulunuşluk düzeyine yaptığı katkıyla bu amaçların etkisini artırdığını bununla da okura yüklediği motivasyonun derecesinin olumlu yönde yükseldiğini gördük.

1.3.2.Cemil Meriç’in Denemelerinde Mâhiyet

Edebî metnin tamamlanmış bir bütün olarak iletişim alanına girmesi, metni meydana getiren malzemenin mahiyetini anlamaya yöneltir okuru ve araştırmacıyı. Edebî eserde mahiyeti kaynaklar şöyle açıklar:

²⁰⁰ MERİÇ, Cemil, *age.*,2008 s.,75

²⁰¹ SÜLKER, Kemal, *Gençlik Yıllarından Bugüne Cemil Meriç*, TED,Ağs.1987, S.,166 s.,18

²⁰² MERİÇ, Cemil, *age.*,2008 57

“Mahiyet için “nedir?” sorusunu edebiyata ve edebî esere yöneltmek ve en doğru cevabı almaya çalışmak yeterli olacaktır... Edebî eserin mahiyeti, yapısındaki vazgeçilmez özelliklerin belirlenmesi ile ortaya çıkar.” Edebî eser, kelimelerle meydana getirilen, kendi içinde kurgusal bir bütünlüğü; özel bir dokusu, yapısı ve takdim tarzı olan ve estetik yönü bulunan metindir. Kaynağının kabul veya ret noktasında var oluş olduğu bilinen bu eserlerin şahsi, mahalli, millî, evrensel mesaj veya yorumlar taşıdığı bilinmektedir. Sübjektif bakış açılarına sahiptir ve konular varoluşla başlayan konulardır; edebî eserin amacı öğretmek değil sezdirmektir ama öğrenmek kaçınılmazdır. Ele alınan konunun heyecan uyandıracak tarzda, estetik bir şekilde ve etki gücü yüksek biçimde anlatılması önemlidir.”²⁰³

Cemil Meriç’in denemelerinin mahiyetine baktığımızda dikkati çeken birçok husus kendini gösterir: Yazarın kelime seçişi ve bu kelimeleri kullanırken meydana getirdiği kendine has syntax anlayışı, cümlelerinin anlamında kelimelerin semantik açıdan konumlandırılması, Meriç’in yazar kimliğiyle bütünleşmiş anahtar kavramların metne dahil oluşu, her kelimenin metin olarak karşımıza çıkan denemelerin mahiyetinde kazandığı işlev önemlidir; çünkü edebî metin:

“Kelimelerle oluşan orijinal bir bütündür.”²⁰⁴

Edebî eserin yapısı çeşitli terkiplerden meydana gelir, malzemesi dildir. Edebî metnin mahiyetinde kelime en önemli unsurdur. Meriç, denemelerini yazarken kullandığı kelimeleri özenle seçer ve dilin ifade gücünü özgün bir üslupla ortaya koyar. Meriç’ e göre kelime:

“Kuşlara benzer kelimeler, odana dolarlar bir akşam. Nereden gelirler bilinmez. Kâh çığlık çığlıgadırlar, kâh sesleri işitilmez. / Çiçeğe benzer kelimeler: turuncu, erguvan, beyaz. Bir rüzgâr sürükler hepsini. Bulutlara güven olmaz.”²⁰⁵

Edebiyat sanatıyla uğraşan bir kişi olarak Cemil Meriç, bu ifadeleriyle kelimeleri sanatsal estetik bir üslûpla tanımlamıştır. Ayrıca Meriç’in denemelerinde şu özellik dikkat çeker:

“Estetik terkibe dayalıdır; tesirli bir söz söyleme yoluyla meydana getirilmiştir.”²⁰⁶

²⁰³ ÖNAL, Mehmet, **En Uzun Asrın Edebiyatına Teorik Bir Yaklaşım**, Akçağ Yay., Ank., 2009 s., 51.

²⁰⁴ ÖNAL, Mehmet, **En Uzun Asrın Hikayesine Teorik Bir Yaklaşım**, Akçağ Yay. Ank., 2008 s.,48

²⁰⁵ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 260

Denemelerin mahiyetini belirleyen ve metinde bir bağlam içinde kullanılan bazı kelimelerin anahtar kavram hüviyetine girip Meriç'in zihniyetini ve idealini yansıttığı görülür. O, Doğu ve Batı dünyasından edindiği birikimlerle bir terkip kurup evrensel mahiyetler barındıran insanlık anlayışı oluşturma arzusu taşır; denemelerin estetik terkihi ve tesirli söz söyleme yolu bu amaçta önemli bir mahiyet arz eder. Meriç yaptığı işin özünü şöyle belirtir:

“Ömrünü düşünceye adayan, Eflatun’dan Marx’ a kadar her düşünce adamını saygı ve sevgiyle selamlayan, bütün dinlere, bütün mezheplere saygılı bir kimsenin herhangi bir kilisede barınabileceği nasıl düşünülür... Başladığım noktadan çok fazla ilerleyemedim. Az çok bildiğim birkaç yabancı dil yardımıyla, dünyanın irfan bahçelerinde elli yıldır dolaşıyorum. Gördüklerimi çağdaşlarımla görüşmek ve tattığım zevki onlara da tattırmak başlıca emelimdir .”²⁰⁷

Cemil Meriç, öğrenerek geçirdiği zamanının bazı dilimlerini de öğretmek gayesiyle paylaşıma açmıştır. Yazılarının esasını belirleyen özellikler değişik tercihlerin ürünüdür, O’nun denemelerinde:

“Sosyal hayat; somut ve soyut dünya, belli bir seçmeye ve ayıklanmaya tabii tutulmuştur. Eserde yansıyan objeler, sübjektif bir tercihle seçilmişlerdir.”²⁰⁸

Sanatçı Meriç, yaşadığı dönemin ve içinde bulunduğu ruh halinin etkisini hissederek, kendince ehem mühim sırası oluşturarak, seçer: işleyeceği konuları, ele alacağı kavramları. Denemelerinin üslubuna dair şunu söyler, Meriç’ e göre

“İnsanoğlu içinden geçenleri aktarmak için iki yol bulmuş: nesir, şiir. Nesir: müşâhedelerin, ameli kararların, soyut muhakemelerin, katı tümevarımların ileticisi. Kanunları mantıkla vuzuh... Şiir: Oyuna benzer, bitmeyen bir neşidedir. Bir amacı yoktur kendi dışında. Saf bir içini döküş, meçhule yollanan mektup, bir dua bir sempati özlemi... Tek kuralı vardır: kendine uygun bir ifade vasıtası keşfetmek... Ben, kelimelerde asalet ararım, lise hocası değilim, didaktik olamam. Yazı bir parça ben olmalı.”²⁰⁹

Cemil Meriç, anlatan varlık olan insanın ifade vasıtasında, dilin araç olduğunu kullananın niyetine göre üslûp özelliklerinin değişebileceğine değinir. Deneme

²⁰⁶ ÖNAL, Mehmet, *age.*, 2008 s., 48

²⁰⁷ MERİÇ, Cemil, *age.*, 2008 s., 62

²⁰⁸ ÖNAL, Mehmet, *age.*, 2008, s., 48

²⁰⁹ AÇIKGÖZ, Halil, *Cemil Meriç Hoca ile Üslûp Üzerine Bir Gezinti*, TED, Ağs, 1987, s.,31-32

türünün özelliği olan 'ben'i ön plana çıkarma konusunda isteklidir. Halil Açıkgoze göre:

"Cemil Meriç denemelerinde herkesin bilmesini istediği ama bizler için yeni olan pek çok bilgiyi ya yazılarındaki kanaviçe'ye gönderir veya kaynağı işaret edip geçerdi. Tefekkür hayatında karşılaştığı mefhumların yanlış kullanılmasına karşı büyük bir savaş açmıştı. Benim yazılarımda insanlar ağır basar. Meselâ: "Sarıklı İhtilâlcı Ali Suavi 'de olduğu gibi. Bazılarında da mefhumlar: İhtilâl mi, İhtilâl-i Şuûr mu?' da olduğu gibi. Cemil Meriç; modernleşmek, Avrupalılaşmak, çağdaşlaşmak, entelektüel, sağ-sol vb. pek çok mefhumun Avrupa'daki ve bizdeki macerasını adım adım takip ederek zihnimizi ayıklamağa çalışmıştır."²¹⁰

Cemil Meriç sosyal hayatın kendine yansıyan tarafını denemelerine alırken bazı objeleri öznel tercihini kullanarak almıştır. O'nun denemelerinde anlamlı bir bütünlük vardır yani:

"Kendi içinde bütünlük taşıyan denemelerde; parçalar ve her türlü ayrıntı, bütün içinde bir anlam taşır."²¹¹

Sanatın temel ilkelerinden biri olan bütünlük, aynı zamanda güzelliğin de tamamlayıcı bir özelliğidir. Meriç'in denemelerinde bu husus, bütünlüğün sağlanıp devam ettirilmesi, O'nun ideali olan amacını yerine getirme gayretinin göstergesidir. Cemil Meriç de denemelerinde bir misyon sahibi olduğunu, olunması gerektiğini belirtir; çünkü sanatkârın bir şekilde, eserleriyle yapmaya çalıştığı şudur:

"Sanatçı, çağrışım yoluyla veya doğrudan doğruya, hem kendi nesline hem de gelecek nesillere mesajlar verir; diğer sanat eserlerinde olduğu gibi, malzemesi dile dayanan denemelerin de bir kültür taşıyıcısı olduğu kabul edilir."²¹²

Meriç, insanlığın irfan bahçelerinde gezinen, ilmin ve sanatın özünü alıp bu topraklara getiren bir arı gibidir. Zamanların ve mekânların önemi yoktur O'nun aradıklarında. Antik Yunan, Latin Edebiyatı, Ortaçağ felsefesi, Rönesans Dönemi, Hint düşüncesi, Türk İslam medeniyetinin birikimleri... O'na göre insanlık, her şeyi, aynı dünyada aynı zamanı paylaşarak biriktirir, inşa eder. Bugün insanlığın

²¹⁰ AÇIKGÖZ, Halil, **agy.**, 1987, s., 31

²¹¹ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s., 48

²¹² ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s., 48

hizmetinde olan tüm medeniyet araçları, devam ederek gelişmenin, ilerleyerek devam etmenin bir sonucudur; bilim ve sanat açısından durum budur:

“Denemeler, içinde doğduğu kültür ve yazıldığı dil açısından mahallî, dini ve millî özellikler taşır; insan tabiatını yakaladığı ve bütün kültürler için geçerli mesajlar içerdiği için evrensel hususiyet arz eder.”²¹³

Görünen o ki, İnsan zekâsının sonucu olan her şey, bir yerde başlar, yayılarak tüm insanlığa mâl olur; edebî metnin, özelde ise Meriç’in denemelerinin mahiyetini analiz ettiğimiz bu bölümde, açılan her başlık bir öncekini sürdüren ve tamamlayan bir yapı arz ediyor, aynı insanlık gibi. Sanat ve bilim de belli bir çevrede mahalli, dini özellik göstererek ortaya çıkıyor ve insan için olma amacını barındırdığı için, buna uygun mahiyetle donatıldığından evrensele ulaşıyor. Bilimde ve sanatta amaç doğru belirlenip uygun hedefe yöneltildiğinde ve mahiyetin fonksiyonu bu sürece gerektiği gibi dâhil edildiğinde insanlık için kazanç olduğu görülüyor. Tüm bilimsel çalışmalar ve sanatsal üretimler, bunun delili olsa gerek. Meriç de hür tecessüsüyle kişisel birikimlerini oluştururken ve bunları denemeleriyle toplumsal hafızaya aktarırken aslında bilimin ve sanatın taşıdığı fonksiyonelliğe uygun bir mahiyetle oluşturur yazılarını. Cemil Meriç, insan ve insanın ürünü olan uğraşlar, her türlü buluşlar üzerine inşa eder metinlerini kendi deyişiyle yazılarının mahiyetinde dikkat çeken içerik ve temayı şu özellik oluşturur:

Denemelerin “temel konusu kavramlar ve insanlardır.”²¹⁴

Denemelerin yapısında dünyanın çeşitli kültürlerini temsil eden ve insanlığa olumlu veya olumsuz etkisi olmuş kişi adları görülür, Meriç bu kişilerden kendi tercihi nispetinde istifade eder. Muhtevâyı belirleyen insanların çeşitliliğini metinler içinde serpiştirilmiş olarak görebiliriz. Bu Ülke adlı deneme kitabında metinler içinde isimleri bir şekilde anılan insanların ‘Kanaviçe’ bölümünde genel özellikleriyle tanıtıldığını görmekteyiz. Burada ele alınan insanlar dünyanın çeşitli mekânlarından, tarihin değişik zamanlarından, Türklerden veya başka milletlerden seçilebilir. Farklı özellikler taşıyan bu insanlar: Peygamberler, hükümdarlar, ordu mensupları, siyaset, sanat, edebiyat, bilim, felsefe, din gibi alanların temsilcileri olabilirler, Meriç bu insanların çeşitli özelliklerini anlatmak, kimi yönlerine değinmek için denemelerine alır.

²¹³ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008 s., 48

²¹⁴ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008 s.,42

Denemelerin kavramlar açısından zengin oluşu da dikkat çeker, ele alınan kavramlar da hayatın içinde zamanla ortaya çıkan bilim, sanat, edebiyat, din... gibi alanlara aittir. Ama Meriç'te öne çıkanları şunlardır: Medeniyet sahasına, kültürel alana ait kavramlar, Meriç, denemelerinde ele aldığı hemen her konuyu deneme türünün şiiriyet fonksiyonu taşıyan yanıyla ebedileştirir:

“Denemelerde ele alınan konular, heyecan uyandıracak tarzda, estetik bir biçimde ve tesir uyandıracak şekilde oluşturulmuştur.”²¹⁵

Cemil Meriç, Türk insanın hafızasında birçok yönden yer etmiştir ama O'nun en belirgin özelliği, yazılarında oluşturduğu dildir. Üslûbu olan bir yazardır, Meriç. Kimi zaman ele aldığı konu edebî dilinin içinde erir, hatta metnin mesajdan çok okuyucuda söyleyişin verdiği dilsel tat kalır. Bu durum deneme türüne özgü bir durumdur. Denemede konu üslûbun gerisinde kalabilir. Meriç'in eserlerinde yakalamak istediği estetik ifade, uyandırmak istediği heyecan ciddi çalışmalarla meydana gelen bir söylem biçimidir. Bu hususu Berke Vardar şöyle anlatır:

“Cemil Meriç'te biçim, içerikten öne çıkmıştı. İçeriğin elbet önemi var ama Cemil Meriç'e göre salt bir içerik fazla değer taşımazdı. Çünkü kendisi her şeyden önce bir edebiyat adamıydı, biçim çok önemliydi. Biçim zaten içeriğin yoğrulma sürecini de yansıtan bir öge idi.”²¹⁶

Biçim -içerik konusu edebî metnin mahiyetinin temel meselelerindendir. Neyin ne kadar önemli olduğunu kestirebilmek yazarın kendi tercihine bağlıdır. Cemil Meriç düşünen bir sanatkârdır, sanatla tefekkürü kaynaştırma ideali için ciddi çalışmalar yapan bir yazar olarak tanınır, estettir. Zamana direnecek eserler verebilmek için en önemli dayanak, ne anlattığın değil nasıl anlattığındır. Cemil Meriç, bu edebî meseleyi başarıyla aşmıştır. Hatta içerik konusuna takıp kalanlar için O'nun dilinin heyecan uyandıran estetik yönü bazen tartışmaya bile açılmıştır. Meriç'in denemelerinde yakaladığı dile dair Mustafa Armağan şunları söyler:

“Cemil Meriç, bir üslûp şampiyonu. Çarpıcı, keskin, ısırmacı bir dili var. İfadeleri bazen o kadar keskinleşiyor ki, okuyucunun gözleri bu ifadelere mıhlanıp kalıyor, büyüleniyor, başka bir şey görmez oluyor. Cemil Meriç'in handikabı budur işte. O'nu yapan üslûbudur, ama yıkan da üslubudur. Bu

²¹⁵ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s., 42

²¹⁶ MERİÇ, Ümit, **Babam Cemil Meriç**, İletişim Yay., İst., 2007, s.,58

büyüleyici üslûp, O'nun sözlerini bazen o kadar yaldızlar ki, insanlar bütün söylemek istediklerinin bu en “ rezüme ” ibareden ibaret olduğu öksesine yakalanırlar. Oysa onlar birer tuzaktır okuyucuya. Şaşırtmak, sarsmak, kendine getirmek için birer tuzak. Ama bu tuzağa kapılan okurun, o sözlerin arkasına inecek teçhizatı yoksa ister istemez orada kalacak, O'nun gerçekten ne söylemeye çalıştığına değil, nasıl söylediğine takılacaktır. Bu nedenle son zamanlarda o büyümlü üslûbunun, Cemil Meriç'in anlaşılması önünde bir engel oluşturduğunu düşünmeye başladım ben.”²¹⁷

Cemil Meriç'in denemelerinde oluşturduğu dil şuurlu bir tercihin sonucudur. O, geleneğin direnen yüzünü gösterme çabası içindedir, kendisine Tazarrûname yazarını, Sinan Paşa'yı, ced olarak kabul eden bir sanatkârın biçim ve öz, dil ve söz konusunu es geçmesi gerektiğini düşünmek ne kadar doğrudur? Cemil Meriç, denemelerine isim bile koymaz, geleneğin bu konudaki tercihini manalı bulur; çünkü Meriç'e göre

“Her kitap, tılsımlı bir saray. Kapıları ilk gelene açılmaz. Büyüklerde kıskanç, Tanrılar gibi... Kitaplar, kadınlar, şehirler metruk kervansaraylar gibi boş. Onları dolduran senin kafan, senin gönlün.”²¹⁸

Cemil Meriç, denemelerini bir söylem biçimi olarak oluşturur, okuyucunun dil ve düşünce zevkine varması için estetik özelliği öne çıkarmaya özen gösterir. Bir yazar olarak, Yedi askı şairlerini secdeye kapandıran Kur'an dilinin gücüne, fonksiyonel etkisine temas eder denemelerinde, aynı zamanda her türlü etkileyici üslûba imrenir ve dilin gücüne inanır, düşünceyi denemelerine bir taç gibi giydirebilmek için estetik dilden hiç taviz vermez.

Cemil Meriç'in denemelerinin mahiyetine bakarken bunların bir kültür şubesi olduğunu fark ettik, yazdıklarıyla bir irfan bahçesi oluşturduğunu gördük, her türlü geleneksel değeri sorgulayan, kabulün ise şüphenin ve aklın süzgecinden geçirdikten sonra mümkün olacağına dair düşünce taşıdığını anladık, denemelerin red ve isyanların bir aynası olduğunu ancak bu ayna ile alegorik mağaranın karanlığı, aydınlığa ulaşabilir inancı taşıdığına şahit olduk.

²¹⁷ ARMAĞAN, Mustafa, **Cemil Meriç Düşüncenin Gökkuşığı**, Etkileşim Yay., İst., 2006, s.,311

²¹⁸ MERİÇ, Cemil, Bu Ülke, 2008, s., 262

1.3.3.Cemil Meriç'in Denemelerinde Fonksiyon

Cemil Meriç, deneme yazarı olarak belli idealler içinde yazarlık mesleğini sürdürür. Edebî birer metin olan denemelerini belirlediği amaçlar doğrultusunda yakın ve uzak hedefler oluşturarak yazar. Edebî eser özelliği gösteren bu denemelerle Cemil Meriç, kendi ve milletin amacına uygun mahiyette metinler inşa eder. Türk dilinin sedasını, düşüncenin ve sanatın mahiyetine uygun biçimde aktarır. Bu manada denemelerine fonksiyonel bir misyon yükler:

Meriç'in denemelerini "eserde ortaya çıkan estetik ifade, denemeler yoluyla insanın ulaşabileceği ufuklar ve denemelerde bulunabilecek fayda prensibi gibi hususlar bakımından irdeleyip yorumlamak bize malzeme teşkil edecektir."²¹⁹

Edebî eseri fayda prensibi ile değerlendirmeye devam edersek, yorumları, çeşitli nazarlara göre değişen bazı bakış açıları elde ederiz:

"Genel kültür sahibi olabilmek; doğru, güzel, tutarlı bir ifâdeye ulaşmak; hayal, sezgi, muhakeme... gibi yetenekler açısından zenginleşmek; başka insanların, bizden farklı doğrular ile yaşayabileceğini hissetmek; moral değerler, tatminler ve derinlik duyguları kazanmak; paylaşımın güzelliğini yaşamak; kelimelerle ifadede mutlaka gerekli olan geri plan anlayışını edinmek ve buna bağlı olarak edebî eserdeki alt yapıyı anlamaya çalışmak İnsanın ve diğer varlıkların, varlık sebeplerine dair çeşitli sübjektif birikimler kazanmak; her uyarıcının, muhakkak kurgusal bir yanının bulunabileceğini hissederek, aynı zamanda, tabiatla bir uyarıcı olan insanın kurgusal taraflarını sezmeye gayret etmek; öğretmenlik, sanatkarlık, yazarlık gibi geçerli bir meslek sahibi olabilmek; öğrenmeyi ve öğretmeyi zevkli hale getirebilmek; bağlı bulunduğumuz milletin kültür değerlerini ve diğer milletlerin kültürlerini öğrenmek; içinde bulunulan coğrafyada etkili olmuş dinin ve diğer coğrafyalardaki dinî kabullerin inançlar sistemini hissedebilmek; evrensel sevgi ve barış ortamını, yönetme ve yönetilme kurgularını, gerçek demokrasiyi ve onun kurgusal durumlarını öğrenmek; karşılaşılan herhangi bir mesajı, o mesajın kaynağına gitmek üzere değerlendirmek; kısaca hayatta neler bulunabiliyorsa, bir insanda ve cemiyette

²¹⁹ ÖNAL, Mehmet, **age** 2009, s., 55

neler görülebiliyorsa, kurgusal olarak onların itibâri dünyadaki yorumlarını inceleyebilmek... gibi pek çok fayda sağlanabilir. ²²⁰

Cemil Meriç'in birikim kaynaklarına ulaşabilmek için O'nun denemelerini amaç-mahiyet- fonksiyon özellikleri bakımından ele alıp değerlendirirken, O'nun birikimlerinin oluşumunda şu kaynakların etkili olduğu görülür: kültürel kaynaklar, biyografik kaynaklar, sosyal hayat kaynakları... Meriç'in denemelerinin birikim kaynakları, incelenip ele alınırken bu yönlerin göz önünde tutulması gerekir. Kültürel kaynaklarda; hangi kültür, medeniyet, cemiyet ve bunların; ilmi, felsefi, estetik, teolojik, mitolojik birikimlerden oluştuğu araştırılmalıdır? Bibliyografik kaynaklarda; hangi kitap ve makalelerden yararlandığı bilinmelidir? Gündelik yaşantısında, sosyal hayata özgü hangi birikimlerden, kültürel, sosyal, geleneksel anlamda yararlanıp, bunları birikim kaynağı olarak denemelerine yansıtmıştır?

Bir sanatçı, yazar veya düşünür için öncelikli ve belirleyici birikim kaynağı hayatın kendisidir. Müessirin varlığının her unsurunda belirleyici, inşa edici birikim kaynağı oluşturuca eser, yaşadığı dünyadır:

"Cemil Meriç'in beslenme kaynaklarını eserlerinden tespit edebilmek mümkündür. O'nun ilk eselenme kaynağı, içine doğduğu kültürel muhittir. İnsanın şahsiyetinin büyük oranda, irsiyetinin ve çevresinin ürünü olduğu genel kabul gören bir yaklaşımdır. Bu doğrultuda Cemil Meriç'e bakıldığında, Rumeli'den gelen ailenin yerleştiği Hatay'ın O'nun şahsiyetini şekillendiren ilk önemli kaynak olduğu görülür." ²²¹

Cemil Meriç, hayatın içinde yaşayan birey olarak bu dönemlerin kendi üzerinde bıraktığı etkiyi, bu sürecin belirlediği kendi irfan dünyasının oluşumunu, birikim kaynaklarına şu şekilde dahil eder:

"Fikrî hayatımda geçirdiğim merhaleler. Bunları vuzuhla tayin kabil mi? Önce çevreye intibak. Cami, dua. Sonra çevreye isyan, şovenizm. Fakat ne o dindarlık taklidi ruhî hüviyetimi ifşa edebilir, ne saldırgan milliyetperverlik. Sonra sosyalizm. Bütün bu tahavvüllerin merkezinde yalnızlık kabusu. önce çevreye

²²⁰ ÖNAL, Mehmet, *age.*, 2008, s., 56

²²¹ COŞKUN, Sezai, *Düşüncenin Celâdeti: Cemil Meriç'in Düşüncesinin Kaynakları Üzerine*, Hece Der., Ank., 2010, s., 139

bağlanmak, olmayınca daha geniş bir çevreye, bir belkiye, bir müpheme. Nihayet gizlide, tehlikelide, cihanşümuldu karar kılış."²²²

Cemil Meriç, yaşadığı çevre ile iletişim kurma gayretlerini devamlı olarak sürdürür.İç güdüsel olarak, anlama ve yorumlama arzusunu yerine getirince kendini bulacağını hisseder. İradesinin kontrolünü kitapların dünyasıyla eline geçireceğine ve yaşayış biçimini ancak kitaplarla manalandırabileceğine inanır ve bu durumu şöyle izah eder:

"Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyorum. Yani düşünceye ve edebiyata hür bir tercih sonunda yönelmiyorum. Yaşamak için kendime bir dünya inşaa etmek zorundayım. Böyle bir kaçıışı kolaylaştıran tesadüfler de var: Babam aileyi toplayıp akşamları kitap okuyor, ablam fenn-i terbiye ve rûhiyat gibi konularla uğraşmaktadır. Amcam Hamdi Beyin kitapları genç tecessüsümü alevlendiren bir hazine. Anlıyorum ki, zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi, reel dünyadan kitapların dünyasına sığınmak."²²³

Okumayı Mehmet Emin Yurdakul'un Türk Sazı dergisinden öğrendiğini söyleyen Meriç, edebiyat dünyasında ilk kılavuzunun da bu dergi olduğunu belirtir. Ayrıca o günlerde devam ettiği mahalle mektebinde İlyas Efendi'den din dersleri, Kur'an ve hüsn-ü hat dersleri alır ve bunun yanı sıra 'Muhasebat-ı Ahlakiye' adlı ders kitabından ahlak konusunda terbiye edinir. Şiir merakının yazıyla sonuçlanan ilk ürününü 11 yaşanı da ortaya koyan Meriç, bunun suç işlemiş gibi anlaşılmasına şaşırır. Lise eğitiminin kendisi için üniversite olduğunu ileri süren bu birikiminin özelliklerini şöyle anlatır:

"Lâmi Bey de Satı Bey'in kurduğu 'Dar-ül Muallimin-i Âli-ye'nin mezunlarından Ömer Hilmi gibi. Ama ona kıyasla daha akıllı, daha coşkun ve mesleğine yürekten bağlı."²²⁴

Meriç, tarih ve mitoloji konularına, hocası Lâmi Bey'in işlediği derslerden edindiği metodlarla ilgi duyar, bütün hayatı boyunca dilinden düşürmeyeceği Mitolojik Tanrı Promete'yi de ilk kez bu hocasından öğrenir. Ayrıca şiir sanatının özünde ilham unsurunun etkili olduğunu da Lâmi Bey'in derslerinde kavrar.

²²² MERİÇ, Cemil, **Jurnal II**, İletişim Yay., İst., 2008, s., 201

²²³ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s.,22

²²⁴ MERİÇ, Cemil, **age**, s.,24

Meriç; insanı var eden, yaşayışını belirleyen unsurların farkına varma konusunda yeteneklidir. Zekanın çevreye uyum olduğu söylenir ve bu böyle bilinir. Meriç'in kendiyile ilgili algılama düzeyindeki bu hatırlamalar, birikim kaynaklarının coğrafi kader etkisiyle oluşmaya başladığının göstergesidir. Ama Meriç, bedenî, zihnî ve iradî bakımdan da varlığının bir bütünlük içinde gelişim göstermesini arzular, bu manada da şu yolu izler:

"Entelektüel hayatım üzerinde etki yapan bazı kitaplardan da söz edelim. Önce senelerce sürececek bir merakı tutuşturan Rıza Tevfik'in 'Kamus-ı Felsefe'si. Sonra Selim Sırrı'nın 'Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı'... Kaderimi tayin eden bir başka kitap da İbrahim Ethem'in 'Terbiye- i İrade' başlıklı eseridir. Disiplin içinde çalışmayı bu kitaptan öğrendim."²²⁵

Cemil Meriç, kendini tanımanın irfanın bir merhalesi olduğunu idrak ederek, çocukluğundan başlayarak bu manada bir birikim sürecine girer. Şartların içinde her türlü donanımını gördüğü ve bildiği doğrular içinde meydana getirir.

"Meriç'in bilinçlendiği döneme ait bu ilk okumaları olarak saydığı bu kitaplar büyük oranda, düşüncenin spesifik alanlarını değil, geniş ufuklarını teşkil eden kaynaklardır."²²⁶

Cemil Meriç, hem eğitim hayatının bu ilk dönemlerine ait birikimlerini, hem sosyal çevreden yaşayarak edindiği birikimlerini ve zaman içinde kazandıklarıyla bir sentez kurarak denemelerinde kullanmıştır. Amaçlarına uygun denemeler yazar, Meriç; daha ilk mektep yıllarında geç kaldığına inandığı muhasebeler yapar, sosyal hayatın etkisinde zihni, ruhu çalkalanmaya başlar, bu çağlarında sosyal hayata ait birikim kaynakları şekillenir, Ergün Yıldırım' a göre;

"İnsanın kaderini, Türkiye'nin dünyadaki kaderinde arayarak cevap bulmaya çalışır. Bu nedenle çalışmaları felsefeden tarihe ve sosyolojiden edebiyata kadar çok geniş alana yayılır. O'nu ne sadece edebiyat, ne de sadece felsefe tatmin eder. Bütün bilimlerin birikimlerinde düşünme arayışını sürdüren bir entelektüel münzevidir."²²⁷

Meriç'in düşünen yönü bir senteze yani kurtuluşa varmak için bilgilerle dolmayı, donanmayı zorunlu görür:

²²⁵ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 30

²²⁶ COŞKUN, Sezai, **agy.**, s., 141

²²⁷ YILDIRIM, Ergün **İtirazın Entelektüeli: Cemil Meriç**, Hece Der., Ank., 2010, s.,420

"Nitekim bu ilginin bir sonucu olarak sosyolojide ders verir, dünya edebiyatının şaheserlerini Türkçeye çevirir, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini kapsayan son iki yüz yıllık modernlik serüvenini tartışır ve bunlardan önemli denemeler yazar."²²⁸

Meriç; her türlü izlenimini, elde ettiği deneyimlerle bir terkip kuracak hale getirir, denemelerini fonksiyonel hale getirebilmek öncelikli amaçlarındandır, yazılarının mahiyetini özenle kurar, Ergün Yıldırım bu durumu şöyle ifade eder:

"Aslında Cemil Meriç, deneme diliyle bütün bilimlerin malzemelerinden kuyumcu titizliğiyle yararlanan bir düşünce adamıdır... Bu Ülke adlı eseri bunun şahikasıdır. Sosyoloji, edebiyat, tarih, felsefe ve din Bu Ülke'nin içinde entelektüel bir senfoniye dönüşür."²²⁹

Liseli bir genç olarak dünya edebiyatından, felsefe tarihinden yararlanarak düşünce dünyasını oluşturup bunları birikime dönüştürür. O yıllarda okuduğu eserlerle ilgili şunları söyler:

"On sekiz yaş, tecessüsün yıldızlara yelken açtığı çağdır, fetih ve macera çağı. Kagliostro, Nostradamus ve Sir William Crookes, hazinenin bekçileriydiler. Onları ararken Nordau çıktı karşıma, Nordau, Haeckel, Büchner ve bütün mistisizmlerin birer şarlatanlık, birer tereddi olduğunu haykırdılar (...) Sonra Marx ve şakirtleri."²³⁰

Meriç, bu okumaların tesiriyle maddeci bir anlayışın etkisine girer, manevi düşünceler ve öte dünya inancı sarsılır Büchner' in Madde ve Kuvvetini, Engels'in Anti Duhring'i Marx'ın Kapitali... Batı dünyasının bir başka yönünü tanımasına yardımcı olur. Diyalektik düşünce Meriç'te bir metot olarak ömür boyu etkisini sürdürür. Cemil Meriç'e göre diyalektik düşünce şudur:

"Diyalektik, değişene çevrilen bakış, tezatların ilmi... Diyalektik: şüphe. Diyalektik, daima tedirgin, daima uyanık bir şuur. Diyalektik düşünce kimsenin inhisarında değildir. Tefekkürün tarifi diyalektik. Heraklitos'dan Hegel'e , Proudhon'dan Weber'e, Sartre'a, Gurvitch'e kadar, düşüncenin bütün fatihleir diyalektiktir (...) Yorulmayan bir cehddir diyalektik: her konuyu ayrı ayrı ve

²²⁸ YILDIRIM, Ergün, **agy** , 2010, s.,420

²²⁹ YILDIRIM, Ergün, **agy** , 2010,s.,420

²³⁰ MERİÇ, Cemil, **Jurnal I**, 1992, s., 397

tekrar tekrar almak, bütün yönleriyle kavramaya çalışmak; köküyle, gövdesiyle dallarıyla. İrmağın kaynaklarına çıkmak ve akışını son durağa kadar izlemek."²³¹

Cemil Meriç'in ferdî hayat algısından toplumsal meselelere yönelmesinde etkili olan özelliklerin başında sosyalist düşünceden edindiği bilgi ve birikimler gelir. Meriç düşüncesinin temel unsurlarından biri, etkilendiği fikrin mahiyetini anlama ve onun özüne gitme çabasıdır. 19. asrın birçok betimleyicisinden yararlanmıştı; edebiyatta Balzac ve Hugo'dan, sosyolojide Saint- Simon'dan o çağı anlamaya çalışmıştır; çünkü entelektüelin her gün, dünyayı yeniden kurabileceğine inanması gerekmektedir, Descartes'ten beri aklın ve idrakin evrensel özellikler taşıdığına inanmakta ve bunu ifade etmektedir Meriç. O'na göre Saint- Simon günümüz düşüncesini etkilemiştir, çağımız O'nunla başlar bunu şöyle belirtir:

"Dava insanı kurtarmak, ilim, yeni toplumun kuruluşunda baş rolü oynayacak, buna şüphe yok. Saint-Simon birçok yazısında insan ilminin politikayı pozitifleştireceğini söyler. Fakat ilim sosyal faaliyetin ne temelidir, ne biricik gayesi. İlimler sosyal güçlerden bir tanesidir sadece ve ilimlerin faaliyetleri sosyal teşebbüsün emrinde olmalıdır. Bu faaliyetlerin ilk amacı ne manevi ilerlemedir, ne aklın gelişmesi. Amaç, toplumun değişmesi, yeni faaliyet şekillerinin yerleşmesi, savaşın ve baskının sona ermesi, üretim araçlarının gelişmesidir. İlimlerin vazifesi akılcılık peşinde koşmak değil, akılcı bir düzenin kurulmasına, kökleşmesine yardımcı olmak(...) Saint- Simon'un ahlak doktrinini pozitivizm çerçevesi içine sıkıştırmak imkansız. İnsan dinamizminin kaynağı bilgi değildir, üstada göre, sosyal bütündür. İlim, sanat, edebiyat, endüstri gibi özel faaliyetlerin kaynağı sosyal bütün. Sosyal varlığı yaşatan, bu güçlerin bir araya gelişi(...) Dava insanı somut olarak kurtarmak. Önce ihtiyaçların baskısından kurtarmak, üretimin gayesi bu. Sonra siyasi baskıdan kurtarmak. Bunun için aylak sınıfları ortadan kaldırmak lazım. Nihayet geçmişin baskısından, geleneğin baskısından, çalışma faaliyetini köstekleyen köhne doktrinlerin baskısından kurtarmak."²³²

Cemil Meriç, Saint- Simon hakkında yaptığı çalışmalardan önemli birikimler edinir, sadece bu kitabının bibliyografyası onun birikim kaynaklarının çeşitliliğini ve zenginliğini gösterir. Denemelerin arka planındaki düşünce atmosferinin derinliğini

²³¹ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 192-93

²³² MERİÇ, Cemil, **Saint- Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist**, İletişim Yay., İst., 1996, s.,147-48

göstermesi bakımından Saint- Simon'un Meriç'in zihniyetinde yaptığı etkiye değinmek gerekmektedir. Sosyalist hayat tasavvurunun öncüsü Meriç'i pek çok yönden etkilemiştir.

Cemil Meriç, düşüncelerini metodik bir tavırla geliştirirken, birikimlerini sentez içinde bir oluş durumuna sokarken hep diyalektik bakış açısını tercih eder.

" Aslında Cemil Meriç'in düşünce serüvenini dönemlere ayırmak, eserlerini bu dönemler içine yerleştirerek değerlendirmek, olsa olsa okuyucuya metodik bir kolaylık sağlamak bakımından yararlı olabilir. Yoksa O'nun her eseri ilk gençlik yıllarından süzülüp gelen bir birikimin, kendini devamlı yenileyen bir düşüncenin, elli yıllık bir tecrübenin deneyimlerini yansıtır. Unutmamak gerekir ki, Cemil Meriç'in 1981'de ifade ettiği gibi, hayatının delikanlılık çağından itibaren düşüncelerinde hiçbir temel değişiklik olmamıştır."²³³

Meriç'in birikimin artmasında edebî çalışmalarının etkisi çok fazladır. Cemil Meriç'e göre :

"Edebiyat Cumhuriyeti'nde hiçbir değer kaybedilmemeli. Zevk mabedi yeni baştan kurulmalı, daha doğrusu genişletilmelidir. Bırakın herkes kendine uyan eri seçsin!"²³⁴

Cemil Meriç, Fransız edebiyatından, Rönesans'la gelişen edebiyattan, etkilenir, Montaigne, Victor Hugo, Balzac Meriç'in birikim kaynaklarında önemli yere sahiptir. Montaigne, teorik olarak etkiler Meriç'i; deneme türünü tercih eder, denemenin sağladığı imkanlarla sanatını oluşturur, Fransız romancıları Meriç'in vazgeçemediği sanatçılardır. Hatta Meriç Balzac tanınmadan 19. asır Fransa'sının da tanınamayacağını ileri sürer; Fransa'nın bizim Batılılaşma sürecimizde etkisi önemli düzeydedir, bu yüzden Fransız edebî ve fikri hayatı tüm aydınlarımızca tetkik edilip anlaşılmalı çalışılmıştır. Meriç de bu idealle Batı edebiyatına yönelir ve Balzac' tan çeviriler yayımlar. Bu çalışmalarıyla ilgili izlenim ve deneyimlerini şu şekilde açıklar:

"Ayrı bir dil konuşuyordum çağdaşlarımla. Gurbetteydim. Benim vatanım Don Kişot'un İspanyasıydı. Don Kişot'un İspanyası veya Emma Bovary 'nin yaşadığı şehir, kasaba. Sonra Balzac çıktı karşıma. Balzac'da bütün bir asrı yaşadım. Zaman zaman Vautrin oldum, Rastignac oldum. 4000 kahramanda

²³³ MERİÇ, Cemil, **age.**, 1996, s.,8

²³⁴ MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, 1980, s.,35

4000 kere yaşamak. Balzac makro kozmos. Balzac, kafa, kalp, hayal ve hakikat"²³⁵

Meriç, Balzac'a böyle bakar bir asrı önün eserlerinden anlamaya çalışır, bu aynı zamanda realist romanın başarısıdır. Meriç için Balzac kendi birikimiyle de bir birikim sunar, Meriç'in birikim kaynaklarında Balzac'ın önemi şudur:

"Her mayıs Balzac'la yeniden doğarım(...) Yıllardır yazmak istediğim bir Balzac var: Belki de hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir rüya. Kitap üç bölümü kucacklayacak: 1) Balzac' yaratan dünya, 2) Balzac'ın yarattığı dünya, 3) Dünyadaki Balzac. İnsanlığın Komedyası'nı otuz yıldan beri tavaf ederim."

Edebiyat sahasında Fransa'dan etkilenmeyi romantizmin temsilcilerinden Victor Hugo ile sürdürür Meriç O'ndan çeviriler yapar, manzum çevirilerdir bunlar. Meriç,Hugo ve eserleri hakkında şu görüşlere sahiptir:

"30.000 sayfa eder Hugo'nun eserleri. Ben bugün Hugo'nun eserlerini ancak bir senede okuyabilirim, anlayarak. Tarih, coğrafya, edebiyat, felsefe bilmek lazım. Bir şiirin tercümesi için altı ay, Hernani için iki buçuk sene çalıştım. Bu gün bile Hugo'yu çok güç anlayabiliyorum (...)Ben haddizatında Fransızca'yı Sefiller'i okumak için öğrendim."²³⁶

Meriç'in birikim kaynaklarında, Fransız edebiyatın etkisi belirgin şekilde görülür, Ahmet Turan Alkan'a göre:

"En çok sevdiği Fransız yazarları Hugo, Chateaubriand, Balzac ve Votier'dir. Aydınlığında yürüdüğü öteki düşünürleri minnetle anar:

"Fikri gelişmemi en çok etkileyen yazarlar Paul Bourget ve Taine. Niçin? Belki biraz onlara çekmişimde ondan. Düşünce hayatıma yön veren öteki ustalar Rousseau ile İbn-i Haldun. Rousseau'dan Nietzsche'ye, Nietzsche'den Hegel'e ve şakirtlerine geçiş... Entelektüel gelişmemde yol gösterici olmuş iki hocadan da minnetle söz etmek istiyorum: Quinet ve Michelet... Bence Fransa demek Quinet ile Michelet dekmektir... 'Dinlerin Ruhu' ve ...'İnsanlığın Kitab-ı Mukaddesi... Pencerelelerini bütün inanç ve düşünce dünyasına açmış, her türlü

²³⁵ MERİÇ, Cemil, **Jurnal II**, 2008, s.,54

²³⁶ AÇIKGÖZ, Halil, **age** 1993, s., 187

yobazlıktan uzak birer irfan abidesi... Schure de düşüncelerimin gelişmesinde ufuklar açan bir yazar. Quinet ve Michelet gibi."²³⁷

Cemil Meriç, Batı dünyasından birikimlerini oluştururken manevi unsurlarını da sorgulamaya ve kimi değerleri eleştirmeye de başlar:

"Dosto'nun Hıristiyan tarafı beni rahatsız ediyordu. Buchner, Nordau ve Marx, beni mistisizmden öylesine soğutmuşlardı ki, vaaza benzeyen her düşünceye kulaklarımı tıkiyordum. Zola'yı seviyordum; çünkü dinsizdi. Her mitisizm, bir mistifikasyondur benim için."²³⁸

Meriç, vuzuhun peşinde oluşunu devamlı olarak dillendiren bir yazardır, edebî faaliyetini de açık -seçik yazılarla meydana getirmek ister. Bu yüzden mistifikasyon durumundan rahatsızlık duyar.

Cemil Meriç edebiyatımızın ve düşüncemizin dünyaya açılan kapısı olma yolunda ilerleyip başarıya ulaşmış bir yazardır. Kendi özgür araştırmacı ruhu ve düşüncesi hep insana dair hakikatlerin peşinde dolaşmıştır. Bununla ilgili şunları söyler:

"Avrupa'da dolaşmaktan bıkmıştım. Ruhumun susuzluğunu, ne Atina doyurabiliyordu, ne Roma. Şiirin, düşüncenin, imanın kaynaklarına çıkmak istedim, önümde Ganj vardı."²³⁹

Meriç, kendi değerlendirmesiyle 'yeni bir dünyanın eşiği'ne gelmiştir, bilmenin aşkı, öğrenmenin tutkusu, paylaşmanın arzusu içindedir, birikim kaynaklarına dair izlenimleri şu sözlerinden yakalarız:

"Hint bütün inançlara söz hakkı tanır, 1960'lara kadar tecessüsümün yöneldiği kutup Avrupa. Coğrafyamda Asya yok... Hint benim için Asya'nın keşfi oldu. Avrupa'dan görünen Asya, Avrupalının gözü ile Asya, ama nihayet Asya. Bu yeni dünyada da kılavuzlarım Avrupalıydı demek istiyorum. İlk hocam Romain Rolland... Ama büyü bozulmuştu, anlamıştım ki tarihte başka Avrupalılar da var."²⁴⁰

²³⁷ ALKAN, Ahmet Turan, **age.**, 1993, s., 22

²³⁸ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 35

²³⁹ MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, 1980, s., 451

²⁴⁰ MERİÇ, Cemil, **age.**, 2008 s., 49

Cemil Meriç insanlığın irfan hazinelerinden istifade etmek, bunu kendi ülkesinin insanıyla paylaşmak arzusuyla doludur. Kendi bilgilerini artırırken birikimleri çeşitlenir, öğrenme arzusu artar, içindeki meçhul alemin kapılarını açıp bunları denemelerin görmek, denemeleriyle göstermek ister, birikiminin tüm kaynaklarını denemelerine ulaştırır, Hint edebiyatını anlama çabalarını şöyle anlatır:

"Ben Avrupa'yı incelerken Hint'le karşılaştım. Dikkatimi Ganj kıyılarına çeken Schopenhauer ile Schelling oldu. On dokuzuncu yüzyılı anlamak için 'Vedalar Çağı'nı incelemek zorunda kaldım."²⁴¹

Cemil Meriç, buradan edindiği izlenimlere dair deneyimleri şu sözlerle paylaşır:

"Vecdimi mısralaştırdım Hind'de, özleyişlerimi, heyecanlarımı, keşiflerimi kitaplaştırdım. Hind'den tesamuhu öğrendim. Düşüncenin gökkuşağını bütün renkleriyle sevmeyi öğrendim. Peşin hükümlerin mahpesinden kaçmayı, hakikatin çeşitli yönlerine eğilmeyi, hayatın her tecellisine saygı beslemeyi öğrendim."²⁴²

Bu zengin öğrenmeler, Meriç'in ufkunda yeni idealler oluştururken içinde bulunduğu ruh halini şu duygularla betimler, O'na göre Hint:

"Bir çağrıdır, güzele, sonsuza, hoşgörüyü çağrı. Bir şairin rüyası."²⁴³

Meriç, Hint ile ilgili düşüncelerini ifade ederken, denemeleri yoluyla, bu manada Türk okurlarından da yeni ufuklara bilgeliğin ve erdemin ışığına katılmasını ister; bu, dolaylı isteğine yönelik denemeler yazar. Bu Ülke'de Hint felsefesini anlatan , sezdirenen metinler bulunur, Meriç'in Hindistan etkilenecek biriktirdiği irfan numunelerinde yakın dönem Hint tarihinin iki önemli ve birbirinden farklı siması: Gandhi ve Tagor' a ait düşünceler vardır, zıtlık içinde oluşturulan ahengin fikirlerini temsil eder, bu iki bilge Meriç'e göre;

"Gandhi ile Tagor çağdaş Hint düşüncesinin iki kutbu. Kalplerinde aynı kutsal inançlar tutuşuyordu. Zora düşmandılar, sömürgeciliğe düşmandılar. Ama uçurumlar vardı aralarında; yaşayışları başkaydı, duyuşları başkaydı, anlayışları başka(..) Gandhi Avrupa'yı söküp atmak istiyordu Hint'ten. Tohum serpmeden

²⁴¹ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 48

²⁴² MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, 1980, s., 451

²⁴³ MERİÇ, Cemil, **age.**, 1980 s., 451

toprağı temizlemek lazımdı. Tagor, ahenk bozulmasın diyordu, ne varsa kalsın. uğultudan hoşlanmıyordu, kandan hoşlanmıyordu."

Cemil Meriç, Hind düşüncesinden, edebiyatından beslenip zenginleştikten sonra birikimlerinin ışığında, çağına ve ülkesinin düşünen insanlarına şunları iletir:

"Ganj kıyılarında dört yıl dolaştıktan sonra Avrupa'ya döndüm(...) Sonra Bu Ülke ve yuvaya dönen yolcu. Öfkeleri, acıları, inkisarılarıyla Cemil Meriç. Önce mefhumları aydınlatmaya çalıştım: Sağ-sol, ilerici-gerici... Sonra, felaketlerimizin kaynağına eğildim: uydurma dil. Batı'nın ve Batıcıların can evine atılan kaza okları."²⁴⁴

Birikimlerinde, duyguların ve düşüncelerin ifadeleri vardır; Meriç, umutla inancın birlikteliğini, yaşamak için şart olarak görür ve Tagor'un bir şiirindeki isteği O'da kendi ülkesi için arzular:

"Düşüncenin her korkudan âzâd olduğu bir ülke
Bir ülke ki insanları dimdik,
Dünya duvarlarla bölünmemiş,
Kelimeler gölün derinliklerinden fışkırır,
Emek kemâle uzatır kollarını,
Aklın ırmağı alışkanlıkların karanlık çölünde kuruyup gitmemiş,
Ne olurdu Tanrım! Benim yurdum da böyle bir ülke olsa."²⁴⁵

Cemil Meriç'in Hint edebiyatına ait birikimleri, Hint edebiyat tarihine ait bilgilerle şekillenerek oluşur, Bir Dünya'nın Eşiğinde kitabını Hint mitolojisinden, Çağdaş Hint düşüncesinden, yani Hint edebiyatın farklı zamanlarına ait ürünlerden hareketle yazar, Meriç bu eserini, bilinenin dışında, alışılmamış bir edebiyat tarihi çalışması olarak oluşturur. Meriç'in ilk telif eseridir, Hint edebiyatı yani birikiminin kaynaklarına dair somut bir örnektir, Meriç, kendi birikimine işaret eden, bilgiyle desteklenen şu kıyaslamalarda bulunur:

"Hind düşünce örgüsünde koyu renkler ağır basar. Hind, hayatı küçümseyenlerin vatanıdır. amma bu geniş ülkeyi bir dervişler tekkesi

²⁴⁴ MERİÇ, Cemil, **age.**, 1980, s., 452

²⁴⁵ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 247

sanmayalım. Firavunlar diyarı muhteşem bir taş yığını, Fırat boylarında yükselen mâmoreler toprak altında, Atina bir hayal, Roma bir efsane... Hind beş bin yıldan beri var. Hindli elini kolunu bağlayıp hayaller aleminde yaşasaydı, o büyük medeniyet nasıl doğar, nasıl gelişir nasıl ayakta durabilirdi?"²⁴⁶

Meriç, buradaki sözleriyle tüm medeniyetlere dair genel olarak bilgi sahibi olduğunu ve Hind ile ilgili yapacağı çalışmanın özünün önemini ne olduğunu vurgulamak ister yani bir merak uyandırma gayreti taşımaktadır. Çünkü O'na göre Batı'nın 19. yüzyılda yaşadığı yeniden doğuş hamlesinde Hind düşüncesinin etkisi belirgindir; Meriç, insanlığın irfan bahçesinden kendi insanın da tek yönlü değil de bir bütün olarak yararlanmasını ister, bu amaçla şunları söyler:

"Greko- Latin kültürü bir avuç mutlunun has bahçesiydi; Hind düşüncesi bütün bir insanlığın susuzluğunu giderecek bir Ganj. Batı'nın iki yüz yıldan beri dudaklarını ayırmadığı o büyü ırmaktan biz ne zaman içeceğiz? Batı, Batı... fakat zavallı dostum, Batı ile Doğu insan beyninin iki yarım küresi. Vehimlerinden sıyrılan ruh için ne Doğu var, ne Batı. Doğu'yu incelemeyenler Batı'yı nasıl anlar? Yirminci yüz yılın her yeni fikir abidesinde Hind mabedinden getirilmiş sütunlar var. Egzistansyalizm Upanişatlar'ı okuyanların çoktandır âşinâsı oldukları bir âlem."²⁴⁷

Cemil Meriç, bu değerlendirmeleriyle hem denemelerinin birikim kaynaklarına temas eder hem de Türk insanına yeni bir ufuk teklifinde bulunur, 'Garb'ın âfâkında çelik zırhlı duvar'larla beraber, Hind duygu ve düşüncesinden getirilmiş sütunların da var olduğunu sezdirir, bununla beraber, Batı'da teknik ve ruh bütünleşmesinin gereğine doğru bir gidişin başladığını vurgular. Meriç'in bu, Doğu ve Batı medeniyetlerine dair ilgi, bilgi ve izlenimlerinin bir birikim unsuru olarak, kıyas yoluyla bir zihni metod olarak kullanılmasına Gürsel Aytaç, şu şekilde yaklaşır:

"Edebî çeviri, dünya edebiyatının tanınması açısından tabii ki çok gereklidir, ama daha da önemlisi karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları için olmazsa olmaz denecek kadar kaçınılmaz oluşudur. Cemil Meriç, Türkiye'de karşılaştırmalı edebiyatın temel uygulamasını, yeri geldikçe Türk edebiyatıyla ilgili bilgiler vermekle bir bakıma gerçekleştirmektedir(...) Bence O'nun Türk karşılaştırmalı edebiyat bilimine asıl katkısı, Batı'yla yetinmeyip Asya'ya,

²⁴⁶ MERİÇ, Cemil, **Bir Dünyanın Eşiğinde**, Ötüken Neş., İst., 1979, s., 7

²⁴⁷ MERİÇ, Cemil, **age.**, 1979, s., 8

Uzakdoğu'ya ilgi uyandırmasıdır. Bu konudaki hizmetine "Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi" kitabımda değinmiş, Alman romantikleri, özellikle Friedrich Schlegel üzerinden ulaştığını belirtmişim. Ona göre Avrupa'nın Hint'i keşfi, bir Doğu Rönesansıdır. Batılı Hindologların başlattığı bu hareketin yayıcısı ise Eckstein'dir.

"Türk edebiyatının dışa açıklığı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Avrupa ağırlıklıyken Asya'yı, Uzakdoğu'yu ilgi alanımıza dâhil etmek istemesiyle Cemil Meriç'i karşılaştırmalı edebiyat biliminin bizdeki hazırlayıcıları arasında sayabiliriz. Çünkü Batı ile Doğu'yu evrensel kültürde birbirinin tamamlayıcısı olarak görür."²⁴⁸

Cemil Meriç, denemelerinde ele aldığı konuları bir metot içerisinde oluştururken kendi birikimlerinin farklı alanlarda da değerlendirilmesine katkıda bulunur. Meriç, denemelerinin temel konusu olan insanı ele alış biçimiyle ve genel olarak insanlığın ürünlerini fayda prensibiyle anlamaya, yorumlamaya çalışma şekliyle, eserleri yoluyla belli hedeflere de ulaşır. Bu durum aynı zamanda, eserlerinin amaç, mahiyet, fonksiyon noktasında başarıyla iletişim sahasına girdiğinin de bir göstergesidir.

Meriç'in birikim kaynaklarında Türk-İslam medeniyetinin etkileri sosyal hayat çerçevesinde, kültürel hayat etkisinde, bibliyografik çalışmalar neticesinde gelişmiştir. Yaşadığı çevrenin bütün birikimlerini doğal olarak toplayıp biriktirme durumu iradi ve gayr-i iradi olmuştur.

²⁴⁸ AYTAÇ, Gürsel, **Cemil Meriç'in Karşılaştırmalı Edebiyatçılığı Üzerine**, Hece Der., Ank., 2010, s., 229

İKİNCİ BÖLÜM

Cemil Meriç'in Denemelerindeki Muhtevâ

2.1. DENEMELERDEKİ MUHTEVÂYA GENEL BİR BAKIŞ

Cemil Meriç'in denemelerindeki muhtevâ, Türkiye'nin sosyal hayatındaki gündemin paralelinde gelişir; Meriç'in, hem yaşadığı çağın millî düzeyde hem de evrensel anlamda takipçisi olduğunu denemelerinde ele aldığı konulardan anlayabiliriz; ayrıca O'nun denemeci tarzın imkânlarını, denemeleriyle, işlediği konulara başarılı biçimde uyguladığı görülmektedir.

O, eserlerini Batı kültür çevresinden, Doğu kültüründen edindiği birikimlerle meydana getirmiş, deneme yazarı olarak 'çağ teşhisçi' bir mütefekkir ve çağının (mahkemenin) şahidi bir kâtiptir (yazarıdır). Bu ülkeden hareketle çağdaşlarına ve gelecek nesillere seslenme arzusu vardır yazılarında:

"Mezarların ötesinden seslenir gibi seslenebilirim çağıma, daha doğrusu ülkeme"(...) İnsan kucağında yaşadığı toplumdan sıyrılmaz. Sıyrılırsa okunmaz ve anlaşılmaz."²⁴⁹

diyen Meriç, denemelerinde edebiyata ait ve 'bu ülkeye' dair, ayrıca insanlığı ilgilendiren -neredeyse- tüm konuları ihtiva eden zengin bir muhtevâ ile çıkar okurun karşısına.

Muhtevâ ya da içerik hakkında, bilenen özellikler şunlardır:

"Edebî eserde muhtevâ, orta seviyede bir okur için, 'Edebî metin neden bahsediyor?', 'Edebî metnin konusu nedir?'...gibi sorulara cevap vermek olarak değerlendirilir. Ancak, edebî eserde muhtevâ analizi, eserin konusunu ortaya çıkarmaktan başka bilgileri de açığa çıkarır. Sanatçının beslendiği bilgi kaynaklarından tutunuz da hayatın anlamını yorumlayan asırlık tecrübelerle kadar pek çok bilgiyi edebî eserin muhtevâ analizinde anlayabiliriz."²⁵⁰

²⁴⁹ MERİÇ, Cemil, **Jurnal II**, 2008, s., 208

²⁵⁰ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2009, s., 141

Meriç'in denemelerindeki muhtevâyı, metinlerinde ele aldığı anahtar kavramların belirlediği yol izlendiğinde bulmak kolay olacaktır; böylece, muhtevâyâ genel bakış metodu kendiliğinden belirecektir; mesela:

“Benim yazılarımda insanlar ağır basar,bazılarında da mefhumlar...”²⁵¹ sözleri, Meriç'in ele aldığı konulara yaklaşım tarzını da göstermesi bakımından önemlidir.

İnsan, eylemleriyle hem etkileyen, hem etkilenen varlık olarak, yapıcı ve belirleyici özelliklere sahipse; insanın tarih sahnesinde, yapıp etmeleriyle meydana getirdiği tüm “şeyler”, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ‘determinist’ bir durum doğuruyorsa “insanlar ve kavramlar” üzerine yazma gayreti doğal bir netice olacaktır.

“Denemeci (Cemil Meriç), öğrendiği bilgileri, kazandığı tecrübelerle özgün bir senteze ulaştırabilen -terkip kurabilen- kişidir. O halde, kitabî ya da gözleme dayalı biçimde edindiği bilgilerini yalnız oldukları gibi sunmak yerine onları kendi yaşantısına dönüştürmüş olarak aktarır, bunu yaparken de yazısına ana dilinin edebî ve kültürel anlamda tüm zenginliklerini, şahsî kültürel birikimini ve sorgulayıcı eleştirel yaklaşımını yansıtabilen kişi olma özelliğini gösterir. Deneme yazarı (Cemil Meriç), ele aldığı konuyla ilgili olarak eleştirme, tartma, ölçüp biçme, yargılama, değişik yönleri yoklama, değerlendirme faaliyetlerinde bulunur. Deneme türünün, doğası ve biçimi üzerine yoğunlaşan ve çalışmalarında “Denemeci, her şeyden önce, bir eleştiricidir: Sanatçı yazar, imajlar yaratırken denemeci yaratılmış imajlara, yani var olan şeylere anlam kazandırır, onları yeniden bir düzene sokar “ diyen Lukacs’ın, denemede işlev misyonunu da yerine getirmiş olur essayist (Meriç). Lukacs’ a göre: Deneme bir mahkemedir, ama önemli olan, yön veren şey yargı değil, yargılama sürecinin kendisidir.”²⁵²

Cemil Meriç, yukarıda belirtilen özelliklerin paralelinde oluşturur deneme yazılarını. Neden? Yaşadığı çağda, O da denemeleriyle, Türkiye'nin konjonktürel durumuna bakıp görevini yerine getirmek zorundadır; çünkü

²⁵¹ AÇIKGÖZ, Halil, **Cemil Hoca ile Üslûp Üzerine Bir Gezinti**, TED, 1987, Ağustos, s., 31

²⁵² AYTAÇ, Gürsel, **Düz Yazı Türü: Deneme**, Çağdaş Eleştiri, Kasım, 1984.(Öner Yağcı'nın adı geçen eserinden iktibas)

“ Edebiyat kavramları sözlüğü Metzler Literatur Lexikon’ a göre deneme, ‘düşünsel, toplumsal kültürün hareketli zamanlarında olduğu gibi kriz ve yenilenme dönemlerinde’ sıkça başvurulmuş bir edebî türdür”²⁵³

Cemil Meriç’ e göre

“...Düşünenin görevi: insanından kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşırarak aydınları irşada çalışmak, kızmadan, usanmadan irşat. Gerçek sanat ayırmaz, birleştirir.”²⁵⁴

Anlayışı bir aydın için gerekli ve önemlidir. Cumhuriyet dönemi, Türkiye’nin yenilenme atılımlarının gelenek ve gelecek tercihi arasında çeşitli gerilimler oluşturarak gelişir; buna bağlı bazı krizlerin yaşandığı bir evreyi içermektedir. Aydınların bu süreçte sorumluluk alması doğal bir sonuçtur, sağduyunun önderliğinde, aydınlar da kanaatlerini belirtecektir ve Cemil Meriç bu duruma şöyle yaklaşır:

“Aydının görevi: karanlıkları aydınlatmak. Yazık ki o da kasırganın içinde. Sokaklarda kardeşleri, çocukları boğazlaşıırken, soğukkanlılığını nasıl koruyabilir? Evet ama görev görevdir. Önce kafalardaki keşmekeşi dağıtmağa, metafizik birer orospu olup çıkan kaypak, hain aldatıcı mefhumlara ışık tutmaya çalışalım bu araştırma zifiri bir karanlıkta çakılan kibrit... Kuledeki nöbetçinin feryadı.”²⁵⁵

dır diyerek, sorumluluğunu müdrik bir duruşla misyonunu belirler, denemesel söylemle, ‘hain aldatıcı kavramlara ışık tutmaya çalışacaktır.’ Ama nasıl tutacaktır ışığı?

“Kalem sahiplerine düşen ilk vazife: telaş etmemek, öfkelenmemek, kin kışkırtıcısı olmamak... Halkı okumaya, düşünmeye, sevmeye alıştırmak. Bir kılıcın kazandığı zaferi başka bir kılıç yok edebilir. Kalemle yapılan fetihler tarihe mal olur, tarihe yani ebediyete.”²⁵⁶

sözlerini kılavuz yapar, fikir ve gönül dünyasına, sonra tüm birikimlerini akıtır zaman ırmağına.

²⁵³ AYTAÇ, Gürsel, **Deneme Üzerine Bir Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışması**, Hece Yay., Ank., 2007, s., 19

²⁵⁴ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, s., 325

²⁵⁵ MERİÇ, Cemil, **Bir Facianın Hikayesi**, Umran Yay., Ank., 1981, s., 2

²⁵⁶ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 55

Bu aşamada, Cemil Meriç'in denemelerinin muhtevâ analizini yapmak, araştırmacıları, Meriç'in denemeleriyle amaçladığı hedefi görmeye, yazılarının mahiyetine uygun özellikleri bulmaya ve bunların hayata yansıyan fonksiyonel yönleri anlamaya yöneltecektir.

Cemil Meriç, denemelerinde kendi zihniyetine ait birikim kaynaklarını, varoluş sürecine dahil eder ve bunları, varlık planında anlamaya ve anlatmaya çalışırken kimi anahtar kavramalara başvurup işleyeceği konuyla kompoze eder. Denemelerde görünen ve anlaşılan içerik (muhtevâ) genel olarak şunlardır:

2.1.1. Münevver- Aydın- İntelijansiya- Entelektüel:

Cemil Meriç'in denemelerinde geçen (-yakın anlamlı-) bu kavramlar, içerdikleri anlamların yanı sıra, nitelik değeri taşımaları yönüyle üstlendikleri görev bakımından da birçok metne konu olmuşlardır:

“Aydın kavramı, Cemil Meriç'in düşünce dünyasında öncelik taşımaktadır. O, bu kavrama yüklediği misyon ile onu bir ülkenin kurtuluşu ve tarihteki yerini almasının temel taşı olarak kabul etmektedir.”²⁵⁷

“Aydın bir devrin şuuru olmak ve yaşadığı topluma yol göstermek zorundadır.”²⁵⁸

diyen Cemil Meriç, Mağaradakiler kitabının ikinci bölümünü tamamen aydın kavramına ayırmıştır. Çeşitli ülkelerden aydın kavramının tanımları ve misyonu üzerine eğilir; aydının tarihsel süreç içerisinde hangi zamanda ve nerede doğdu, nasıl geliştiği ve ne tür bir misyon sahibi olduğu, buna bağlı olarak hangi işlevleri yerine getirdiği ya da getirmesi gerektiği gibi konuları mukayeseli biçimde ele alır. Çeşitli coğrafyalarda bu insan tipinin şimdi nasıl algılandığı ve bizdeki macerasının ne anlama geldiği hususunda düşünce temrinleri yapar. Mağaradakiler kitabının arka kapağı:

“Yüz elli yıldır gölgeler âleminde yaşıyoruz. Kitap, kendi insanından kopan aydının trajedisini. Amacı bu yeraltı mağarasına bir parça aydınlık getirmek.”²⁵⁹

²⁵⁷ ÖZLER, İbrahim, **Cemil Meriç'te Aydın Problemi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000, s., 173.

²⁵⁸ ÖZLER, İbrahim, **age.**, s., 173

²⁵⁹ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978.(arka kapak yazısı)

Aydın kavramı Meriç'te bir problemdir, bu konuya denemelerinde olumlu veya olumsuz anlamda eleştirel yaklaşmış, ama muhakkak gündeminde tutmuştur, müstear isimlerinden birinde H. Şaman soy ismini kullanması da belki latife anlamında, eski Türklerdeki aydın kavramına 'şaman' kelimesiyle bir göndermede bulunma amacı taşımaktadır.

2.1.2. Medeniyet- Umrân- Uygarlık:

Cemil Meriç, bu kavramlara özenle eğilir, denemelerinde hem öznel hem nesnel bakış açılarıyla bunları irdeler. Türk aydınları tarafından tam manasıyla bu kavramların irdelenmediklerini düşünür,

Cemil Meriç' e göre

"Aydının görevi kelimeleri berraklaştırmak; kavramları herkesçe kabul edilebilir bir zemine oturtmaktır."²⁶⁰

Bu bilinçle yapması gerekeni yapar Meriç, pek çok dilden lügat açıktır önünde, ansiklopedi sayfaları emrine amadedir yeter ki manalar birer mâni' olmasın: medeniyet- umran- uygarlık kelimeleri hem sözlük, hem ıstılahı anlamlarıyla meşgul eder Meriç'i. Denemelerini derlediği kitabına ad olarak dahi koyar: Umrândan Uygarlığa.

O, kendi teklifini sunmadan önce ele alacağı kavramların şeceresini çıkarır,(bu aynı zamanda Meriç'in tarzıdır) lügâtlerden, ansiklopedilerden, ulaşabildiği diğer kaynaklardan mesela:

"Medeniyet, masallarla beslenir. Şiir ile nesir fazilet ve mutluluğu terennüm etmeli. Oysa medeniyette âdet, boğazlaşmaktır, bir nass uğruna boğazlaşmak. Hem de mânâsını ve ne işe yaradığını anlamadan. Delil mi İstersiniz? İnsan hakları ve hürriyetleri için yapılan katliâmlar ortada. Medeniyet uçkâğıtçılara saraylar yaptırır, dâhîlere kümes."²⁶¹

Deneme yazarının bakışı her yönedir, perspektif hem kendisi için hem de okur için pek önemlidir, Cemil Meriç denemelerinde kimi nesnel yargıları, bazı tartışmaya açık hükümleri aktarıp konuya girer ve inandırıcılığını artırmak için, kaynaklardan

²⁶⁰ ALKAN, Ahmet Turan, *Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç*, 1993, s., 17

²⁶¹ MERİÇ, Cemil, *Umrândan Uygarlığa*, Ötüken Neş., İst., 1979, s., 94.

edindiği bilgileri sıraladıktan sonra “denemenin özelliği olan öznel görüşünü” genellikle bir şahsî tanım cümlesiyle mühür gibi vurur; okuyucunun dimağına, hafızasına, gönlüne:

“Kaynaklarından kopan bir intelijaansiyanın kaderi, bir mefhum hercümerci içinde boğulmak. Umrandan habersizdik, medeniyete de ısınamadık. İnsanlığın tekâmül vetîresini ifâde için kendimize layık bir kelime bulduk: uygarlık. Mâzîsiz, mûsikîsiz bir hilkat garîbesi.”²⁶²

Meriç’in üslûbu kimi zaman duygu ve düşüncelerinin etkisindedir ama genel olarak içerik ifadenin gücüyle çeşitlenip zenginleşir, O’nda, öz ile biçimin uyumu üslûp olarak belirir.

2.1.3. Kültür- Hars- irfan:

Cemil Meriç, bilindiği gibi, bazı denemelerini hayatımıza zaman içinde gelip yerleşen kelime ve kavramların sosyal, siyasi, kültürel hayatta bize ne getirdiklerini ayrıca bizden ne götürdüklerini anlamak ve anlatmak için oluşturur:

“Yabancı dillerden giren kavramların, ‘uydurca’ kelimelerin tanımını yapma, o kavramların anlaşılabilirliğini sağlama amacıyla yazar; çünkü bu kelime ve kavramların sebep olduğu ‘kavram kargaşası’nı sonlandırmak arzusundadır.”²⁶³

Türkiye gündemini belirleyen ve yönlendiren bu kavramlara ilişkin bilinenleri yeniden, öznel tanım cümleleri ile tanımlar, değerlendirir amacı bu kavramları bir daha düşündürmektir, yani tanımın tanımını yapma zarureti doğmuştur; bunu yaparken:

“Yargılarını isim cümlesi kalıbıyla söyler, maksadı, ifadedeki ‘telkin ve ikna gücü’nü artırmaktır.”²⁶⁴

İşlenen konunun problem olmaktan çıkarılması zordur çünkü kavramların tanımlanması yetmez, Cemil Meriç’e göre tanımın hangi isimle adlandırılması gerektiği sorununu da gündemde durmaktadır.

Örneğin:

²⁶² MERİÇ, Cemil, *age.*, s., 99

²⁶³ KİLCİ, Nihal, *Cemil Meriç’in Bu Ülke Adlı Eseri Üzerine Üslûp İncelemesi*, Gazi Ü. Sos. Bil. Enst. 2003, s., 202-203

²⁶⁴ KİLCİ, Nihal, *age.*, s., 202-203

Kültür, hars, irfan kavramları, zihniyet değişimi sürecinde yaşanan kaosun tanıdık kelimeleridir. Cemil Meriç bu kavramalara dair, tefekkür tecrübelerini deneme türüyle ebedileştirmiş birçok yazısında bunların üzerine eğilmiş ve bir eserine: Kültürden İrfana, ismini uygun görmüştür.

“İrfan, düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan kelime.Tecessüsü madde dünyasına çivilemeyen, zekâyı zirvelere kanatlandıran, beşeriye ilâhî ile kutsileştiren, uzun ve çileli bir nefis terbiyesi. İslam insanı parçalamaz. İrfân, kemâle açılan kapı; amelle taçlanan ilim. Batı’nın “kültür”ünde bu zenginlik, bu ihtişam, bu, hayata istikamet veriş yok. İrfân bir mevhibedir. Cehdle gelişen bir mevhibe..”²⁶⁵

“Kültür, katı, fakir ve tek buutlu bir lafız. Kültür homo ekonomikus’un kanlı fetihlerini gizlemeye çalışan bir ‘ipek’ şal. Kültür kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyaliyetiyle Avrupadır. Tarif edilmeyen ve edilemeyen bir kelime. Kâh suda, kâh karada yaşayan bir hilkat garibesi.”²⁶⁶

“İrfân, beşeri beşer yapan vasıfların bütünüdür.”²⁶⁷

“Kültür, “hafızaya çakıl taşı gibi saplanan bilgi kırıntıları.”²⁶⁸

Dikkat edildiğinde Meriç’in isim cümleleriyle kendi birikiminin ve zihniyetinin ya da idealinin gereğine uygun tanımlamalar yaptığı görülür. Bundaki amacı bu kavramların anlamsal derinliğini, çağrışımlarını düşündürmektir.

2.1.4. Tarih

Cemil Meriç’in tarih ve tarihsellik konularında, hem millî hem evrensel anlamda bir tarihi algı içerisinde olduğu görülür. O, hem teorik, hem pratik tarih kavramına denemelerinde yer vermiştir: Tarih kavramının zaman içerisinde nasıl algılandığı günümüzde hangi amaçlara hizmet ettiği konusunu denemelerinde irdelemiştir. Tarihin ve Edebiyatın Tarifleri adlı yazısında şunlara temas eder:

“İstiora (tarih)”, başlangıçta, olup bitenleri nesnel olarak bilmek, gözleri ile görmektir âdeta, Hind Avrupa dillerindeki kökü, görmek ve bilmek. Demek ki önceleri tasvir ederdi tarih, olsa olsa anlatırdı. Tabiat tarihinden bahsedilmeye

²⁶⁵ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, s.,175

²⁶⁶ MERİÇ, Cemil, **age.** s.,175

²⁶⁷ MERİÇ, Cemil, **age.** s.,175

²⁶⁸ MERİÇ, Cemil, **age.** s.176

söz edilmeye başlanınca, tarihten kastedilen buydu henüz. Bir kelime ile değişmez bir tabiatın derli toplu tasviri.

Ne var ki Batıda son beş yüz yıl içinde, tabiat - ve genel olarak dünya-değişmezlik vasfını kaybetti artık. Tarihte istikrarın yerini, oluş -ilerleme, çözülüş veya sadece tekâmül -aldı.

Böylece tarihin görevi hareket halindeki bir mekanizmanın işleyişini izah etmek oldu. Bu vazifeyi yüklenen tarih, bir nevi faraziyeyle dayanmak zorunda kaldı; cihanşümûl bir nizam kabul eden bir nevi faraziyeyle (sonra da bu faraziyenin emrine girecekti ya!).²⁶⁹

Tarih kelimesi, kavram olarak sosyal alanlara ait ilimlerle uğraşan her araştırmacı ve ilim sahibi için önemli bir sahadır; yukarıda alıntısı yaptığımız denemede Cemil Meriç, kendindeki tarih algısını aktarırken, bilimsel metot anlayışı içinde bir tarih metodolojisine sahip olmak gerektiğine dikkat çekerek, düşünce geliştirir.

Tarih ile ilgili teorik bilgisini, özgün üslûbuyla pratik alanda metinler oluşturarak ortaya koyan Meriç, "pratikten teoriye" gidebilme özelliğini denemelerinde ispatlamıştır.

Meriç'in tarih bilimi, tarih felsefesi gibi alanlarda ciddi mesaisi bulunduğu dikkat çekerken bunun yanı sıra diğer bilim dallarının tarihi üzerine edebiyat tarihi, sosyoloji tarihi, felsefe tarihi, dinler tarihi... gibi bilim alanlarıyla ilgilendiği de bilinmektedir. Bu alanlardan elde ettiği bilgilerini birikime dönüştürüp denemeleriyle Türk edebiyatı tarihine girmesi, modern edebiyatımız ve Türk düşüncesi açısından bir kazanımdır.

Cemil Meriç' e göre tarih:

"Çeşitli 'insan ilimlerinin' bir birleşme noktası olmuş, İnsanoğluna kendi yaşayış tarzlarını öğreten bir ilim."²⁷⁰

olarak şekillenmiştir, yani zaman olgusunun zihni bir algıya dönüşmesidir tarih ve medeniyetler içinse:

"Tarih, çeşitli sınıftan insanların kendilerini seyretmek için yarattıkları bir aynadır."²⁷¹

²⁶⁹ MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, 1980, s., 221

²⁷⁰ MERİÇ, Cemil, **age.**, 1980, 222

Meriç, denemelerinde birçok tarihi olay ve olguya dikkat çeker (bunlar hem Türk-İslam tarihine hem diğer medeniyetlere ve milletlere ait tarihlerdir) ve bunların üzerine kendi hassasiyeti ölçüsünde eğilir yazılarında, bu edinimleri konu olarak işler, denemelerinin muhtevâsını bunlarla şekillendirirken de şu amacı dillendirir:

“Eğer tarih, bütün realiteyi tekrarlamak iddiasında ise, hiçbir idrak onu kucaklayamaz. Tarihte kendimizi görmek isteriz. Bunun için her nesil bir daha yazmak ister onu (...) Tarih’in konusu zaman ve bütünüyle insandır (...) ‘Bir tarihçinin ilk vasfı yalan söylememektir’ Ben yalan söylemiyorum heyecanlarımla konuşuyorum.”²⁷²

Bu sözlerin sahibi bir yazar olarak, denemelerinde de bu heyecan halini yaşar ve yaşatır.

Bununla beraber Cemil Meriç, Türk tarihinin bütünlük içerisinde irdelenmesi gerektiğine inanır, bunun amaç olarak ciddiye alınmasını önemle belirtir. Tarihi hususların incelenmesine dair kimi eleştirilerindeki üslûp da, O’nun denemeciliğine yansıyan aktif ruh hamlesi; hem deneme türüne özgü, öznellik taşıyan coşkunluk hali içinde ele alınmalı ve hem de kendi zihniyetini oluşturan yaşantılara dair etkileyici krizler ile bu deneyimlerin neticesinde yapılan okumaların çeşitlendirdiği birikim kaynaklarının zenginliği ile değerlendirilmelidir.

Meriç’in birçok denemesinde tarihsel içeriğin tarih felsefesi metoduyla, özellikle, Osmanlı devleti ekseninde gerçekleşmesi “bu ülkede” o dönemde, birçok alanda görülen konjonktürel durumun sonucudur; yaptığı tahlil ve bulduğu tespitlere göre Meriç, kendi misyonunun amacını, ilkesini, metodunu belirler (Belki o gün için ilk amaç: Bir tartışma açmaktır):

“Türk-İslam medeniyeti ahlâka, feragate, dayanan bir medeniyet. Gerçekleştirdiği değerler edebiyattan da, felsefeden de, ilimden de muazzez. Ben bu mazlum medeniyetin sesi olmak istiyorum. Korumak istediğim şaheser insanın kendisi. Tarihine vecidle eğildiğim bu büyük, bu gerçek, bu mert insanı Osmanlı yaratmış ve yaşatmış, kendini tanımak irfanın ilk merhalesi. Düşünenin

²⁷¹ MERİÇ, Cemil, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, 1997, s., 47

²⁷² MERİÇ, Cemil, **age.**, s., 48

görevi insanından kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşırان aydınları irşada çalışmak. ”²⁷³ tır.

Cemil Meriç’in bu, pek çok alandaki, öncü olma ve önde gitme gayreti, bunu yaparken ortaya koyduğu fikri yapı, özgün ifadeler, deneme türünü fonksiyonel olarak kotarabilme gücünün ve iradesinin bir tezahürüdür.

O’ nun denemeleri, müddei kimliğine bürünmüş bir kâhinin elindeki kahve fincanı değildir. İddiaları ‘Ne kadar az düşünüyorsunuz!’ biçiminde bir uyarının farklı boyutta dillendirilmesidir ve özetle tefekküre çağrıdır. Bu çağrı, zaman içinde yankılanmakta, değerlendirilmektedir.

Denemelerin muhtevâsında ortaya çıkan tarih ve tarihsellik, O’nda neden bir anahtar kavrama dönüşmüştür? Bunun cevabı, denemelerde muhtevâyâ genel bakış adı altında bulup sunduğumuz kavramlarla beraber, belki, bu ülkede “Cemil Meriç ve tarih metodolojisi” biçiminde bir tez teklifine konu edilip aranabilir.

2.1.5. Doğu – Batı, Asya – Avrupa

Medeniyetlerin sınıflandırılması sürecinde, kültürlerin farklı medeniyetler içerisinde nasıl algılandığının kavranması istendiğinde, yer yön anlamı taşıyan bu kavramlara hep başvurulmuştur; bir ayrılığın, bir farklılığın ifadesi olan bu kelimeler, zamanla kavramlaşıp gündelik hayatta geçerlilik kazanan ifadeler haline gelmiştir.

Cemil Meriç’in müktesebatında bu kavramlar önemli bir yere sahiptir; bilinen anlamlarının yanı sıra, aslında ne oldukları, ne olmaları gerektiği konusuna Meriç çokça mesai harcamıştır:

“Cemil Meriç, Doğu-Batı kavramlarının birbirine temelden zıt iki kavram şeklinde sunulmasına karşıdır: Ama zıtlığın inkârı, farklılığın inkârı anlamını taşımaz. İmzasını taşıyan yazılarda üç kere tekrarladığı bir cümle, adeta şahsına bağlı bir aforizma kesinliği kazanmıştır.”²⁷⁴

“Batı ile Doğu, insan beynin iki yarımküresidir.”²⁷⁵

“Hakikat şu ki: Ne Doğu yekpare bir bütündür, ne de Batı. Tefekkür hiçbir kıtanın inhisarında değil.”²⁷⁶

²⁷³ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, s., 451

²⁷⁴ TURAN, Ahmet Alkan, **Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç**, Akçağ Yay., Ank., 1993, s.,200.

²⁷⁵ MERİÇ, Cemil, **Kültürden İrfâna**, s.392 ve 401, **Bir Dünyanın Eşiğinde**, s., 6

²⁷⁶ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, s., 56.

O zaman şu hükme varacaktır Meriç:

“İrfân coğrafyası da iki bölgeye ayrılmış. Birincinin kültürü kıyasa, ikincinin saza dayanır. Avrupa’ da kültürün aracı akıl, Asya’ da coşku. Aklın dili söz, coşkunun mûsikî(...) Avrupa, zekânın vatanı; Asya gönlün. Zekânın dili nesir, gönlün şiir.”²⁷⁷

Bu birkaç örnekte de görüldüğü gibi Cemil Meriç bir Doğulu gibi yaklaşır konuya; amacı bugün çağdaş dünyada çokça dillendirilen medeniyetler çatışması tezine karşılık medeniyetlerin kaynaşması gerekir, bu elzemdir şeklinde bakar; çünkü O’na göre:

“Aynı ülkelerde doğmuş, aynı ninnilerle büyümüş, aynı Tanrılara inanmışlardı. Biri Doğu’da kaldı, öteki Batı’ya göçtü. İki bin yıl birbirlerinden habersiz yaşadılar. Kardeş olduklarını unutmuşlardı. Gururun ördüğü duvar vardı aralarında (...) Avrupa ile Asya İki bin yıl sonra Himalaya eteklerinde kucaklaştılar.”²⁷⁸

Zihni, Batılı terbiyeden geçmiş Meriç, yüreğinin sesine kulak verme konusunda hiç tereddüt etmeden bir Doğulu gibi, iyi niyet içeren birleştirici bir inanç ve anlayışın hakim olduğu düşünceyle, ufkunun verdiği cesaretle evrensel bir söylem gücünü dillendirebilecek kadar birikim sahibi olduğunu da vurgulamak ister.

2.1.6. Dil- Lisan

Cemil Meriç, genel anlamda ve özel anlamda dil konusuyla dilinin sembolik değerleri üzerine düşünceler üretir, var olan düşünceleri aktarır.

“ Esas itibariyle birer sembol olan kelime ve kavramlar, bir iletişim sürecinde, iletişime katılanların bu sembollerden kastedileni doğru anladıkları oranda amacına ulaşır.”²⁷⁹

Meriç, bir anlaşma aracı olan dilin ülkemizde ve dünyada, Tevrat’ta geçen özelliğiyle, Babil Kulesi, yani karışıklık içermesinden rahatsızdır. İnsanların hangi dili kullanırsa kullansın, dile ait sembollerin hangi alanını tercih ederse etsin, bunun anlaşılabilirliğini ama bu tercihlerin birbirlerine tahakküm etme, diğerinin hayat

²⁷⁷ MERİÇ, Cemil, *age.*, s., 63

²⁷⁸ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünya’nın Eşiğinde*, 1979, ..267

²⁷⁹ YAVUZ, Nevzat, *Cemil Meriç’in Düşüncesinde Temel Felsefi ve Siyasi Kavramlar*, Gazi Üniv., Sosyal Bilimler Enst., Ank., 1991.s., 21

alanını elinden alma gibi davranışlara yönelmesinin doğru olmayacağını, her türlü iletişimsizliğe bu, hükmetme arzusunun neden olduğunu iddia eder.

O, ilk ilkenin “Öldürmeyeceksin!” uyarısının “can: yani insanı” ve zengin anlamsal çağrışımlarının kastettiği manaları yani varlığı ve ona ait her türlü iyi ve güzel “algı ve olguları” yaşatmak gerektiğine inanır; nasıl ”Tanrı’ nın elinden çıkarken her şey güzelse” insanın bu doğuşu yaşatmaya memur bir erdem anlayışını barındıracak zihni algıya uygun yetiştirilmesi gerektiğini ifade eder.

Düşünüp konuşan varlık olan insan, iletişimin ilkelerine uygun davranma ahlakına sahip olursa bunun neticesinin insanlığa katkı sağlayan meziyetler olduğunu görecektir. Zaman doğruya ve güzele ulaşmanın zor olmadığına ilişkin örneklerin var olduğunu göstermiştir:

“Batılı hükümdar ülkesine döndü. Bu defa heybesinde kanlı kelleler değil, ışıklı kitaplar vardı.”²⁸⁰

Cemil Meriç, bu örnekle, insanlığın birbirine vereceği mesajların muhakkak bulunduğu dikkat çeker, yeter ki, iletişim ilkelerine uygunluk söz konusu olsun. 19. yy. Avrupa”sında yaşanan doğu rönesansı bunun en belirgin göstergesidir.

Ayrıca dilin Meriç’te bir de özel anlamı vardır, bir milleti kendi içinde canlı tutan, varlığının devamında en etkili unsur olan, kendi konuştuğu dil, Türkçe, Türk’ün dili konusu vazgeçemediği bir yazı alanıdır; Meriç tarafından dil kavramı bu yönüyle de ele alınır.

Türkçemiz söz konusu olduğunda, Türk tarihi boyunca yaşanan tüm zihniyet değişikliklerinde pasif ya da aktif, olumlu veya olumsuz çeşitli reaksiyonların gösterildiği bilinmektedir. Dil alanında, tarihte görülen etki tepki meselesinin öne çıkan simaları vardır, bunlar: Kaşkarlı Mahmut, Ali Şir Neva-i, Karamanoğlu Mehmet Bey, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Mustafa Kemal Atatürk ... Adını andığımız insanlar, uzun bir tarih sürecinin farklı zamanlarından ve geniş bir coğrafyanın değişik yerlerinden Türk diline ait kararlar alıp çalışmalarıyla önemli eylemlerde bulunmuşlardır.

Cumhuriyet dönemi, birçok siyasi boğumlanın yaşandığı dönemdir. Dil devrimi ve sonrasında devam eden tartışmalar güncellenerek 1926 ‘dan beri sürmektedir.

²⁸⁰ MERİÇ, Cemil, *age*, s., 267

Aydınlar, bu konuda görüş belirtip sürece taraf olup olmadıklarını, tercih ettikleri kelimelerle açığa vurmuşlardır; tercihlerini temellendirmiş veya kendi görüşlerine dayanak aramışlardır. Bu dönemde, dil devriminin sonuçları üzerine yapılan tartışmalara, yaklaşımlarıyla dikkat çeken önemli şahıslardan biri olan Meriç, dilde yaşanan, var olduğu kabul edilen keşmekeşin sebebini arar ve “Suçlu Kim?” diye denemeci üslûbuyla sorar:

“Kıyasıya bir savaştı bu, Haç’la Hilâl’in, Batı’yla Doğu’nun, İman’la İnkâr’ın savaşı... Hisarlar düşüyordu birer birer (...) Düşmanın teslim alamadığı tek kale kalmıştı: hafıza, yani dil. Bugünü düne bağlayan köprüler uçurulmadıkça tarihten koparılamazdık (...) Harf devrimi, kütüphaneleri tuğla yığınınna çevirir. İrfanımızı düne bağlayan köprüler uçurulmuştur(...) Hiçbir ülkenin eşine rastlamadığı bir vandalizme inkılâp adı verilir: Dil inkılâp (...) Aydının tek hürriyeti vardır dili tahrip (...) Dilde inkılâp olmaz. İhtiyar tarih, dünyanın hiçbir ülkesinde böyle bir çılgınlığa şahit olmamıştır.”²⁸¹

Cemil Meriç’ e göre aslında:

“Toplum geliştikçe, dil de gelişir. Osmanlıca diye bir dil yoktur. Osmanlıca Anadolu’ya yerleşen İslamiyet’i benimseyen Türk’lerin dilidir. Yani halis Türkçedir, Batı Türkçesi.”²⁸²

Bu konudaki tespitleri ve teşhislerinin ana hatlarını ele aldığımız Cemil Meriç, denemelerinde dilin ifade gücünü tam anlamıyla yakalayabilmek için dilin verdiği her türlü imkandan yararlanmıştır. Yaşayan Türkçe ile annesinden beşiğinde dinlediği, ninnilerle aşinası olmaya başladığı dille yazmıştır yazılarını. O’nun eserleri dilimizin zenginliğini gösteren birer hazine sandığıdır hala okunuyor ve üzerine düşünülüyor olması ise hem yazarı için hem bu ülke okurları için bir kazanımdır.

2.1.7. Sağ – Sol, Tutucu - Yenilikçi

Cemil Meriç, Batılaşma serüvenimizin sürekli yeni kavramlarla zenginleşmesine hayretle bakar, zihin dünyamıza giren “sağ- sol” kavramlarının bir kaosa neden olacak şekilde, sosyal hayatımızı yönlendirerek tüm milleti ilgilendirecek olaylara neden olmasına kızar; bu kavramlara ait hakikatin özünü araştırır ve ulaştığı ufukları denemeleriyle heyecanla paylaşır:

²⁸¹ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, s., 21- 28

²⁸² MERİÇ, Cemil, **age.**, 1978, s., 21- 28

“Meriç, her şeyden önce Batı kökenli bu kavramların, doğdukları yerde, yani Batıda, nasıl algılandığının üzerinde durmaktadır. O’na göre kendi adımıza yapılabilecek en büyük hata, esasında farklı özelliklere sahip toplum yapıları gösteren Türkiye ile Batı’nın pek çok olayda ve olguda özdeşleştirilmesi ve geliştirilen yeni sosyal argümanlarda bu yanlışın sürekli devam ettirilmesi ve çıkış yolu olarak bu çarpık yaklaşımlardan hareketle hedef belirlenmesidir.”²⁸³

Denemelerinde, 1789 Fransız İhtilâlinin evrensel etkiler içeren durumlarını irdeler ve tehisi koyar:

“Kavganın artık insanla kader arasında değil, insanla kelime arasında olduğunu savunan Cemil Meriç’e göre sağ ve sol kavramları da bu kavganın malzemelerindendir (...) “İdrake giydirilen deli gömlekleri” olarak nitelendirdiği ideolojilerin genel olarak iki kelime de somutlaşmasıdır: sağ ve sol.”²⁸⁴

Cemil Meriç’e göre Hristiyan dünyasının bu habis kelimelerinin bize vereceği bir şey yoktur, bizim sorunlarımız bu ithal malı kavramlarla çözülemez; bu kavramların içerdikleri anlam belli bir sosyal ve iktisadi alanın sorunlarıyla sınırlıdır biz kendi gerçeğimizi kendi kelimelerimizle ele almaz isek:

“Birbirimize kenetlenmez, ahmakça sloganların esiri olarak birbirimizi hançerlemekten vazgeçmez, İslâm’ın birleştirici bayrağı altında toplanmaz, İslâm’ın şiarı olan, müsamaha, adalet ve sevgiye kulaklarımızı tıkamakta ısrar edersek, dünyanın en büyük medeniyetini gerçekleştirmiş olan bu zavallı milletin mezarcısı oluruz.”²⁸⁵

Cemil Meriç, yüzyılların içinde yankılanıp duran Bilge Kağanın o, malum sözünün 20. yy.daki çağdaş müfessiridir:

“Ey Türk titre ve kendine gel.” Bu anlayışla, sorumlu bir aydın olmanın gereğini yerine getirmek, O’nun hep, en büyük gayesi olmuştur.

2.1.8. İlerici - gerici

Sağ ve sol kavramlarının fiziki ortamda yer - yön belirleme özelliğinin dışına çıkarak sembolik anlam kazanmasının yanı sıra bu ülkede, yer - yön ifade eden ileri ve geri kavramı da bir dünya görüşü kimliğine bürünerek, sembolik ifadeye kavuşur,

²⁸³ GÖKSAL, Çetin, *Sağ ve Sol Karşısında Cemil Meriç*, Artus Yay., İst., 2007, s.,8

²⁸⁴ YAVUZ, Nevzat, age., s.,73

²⁸⁵ MERİÇ, Cemil, *Kültürden İrfana*, Umran Yay., İst., 1986, s.,394

böylece çeşitli yaftalarla yapılan adlandırmalarda sıfat, vasıf olarak sosyal hayatın içinde kendine yer bulur. Cemil Meriç bu kavramlarla kastedilenin ne olduğunu anlamaya ve anlatmaya çalışır:

İthamların ve kolaycı yaftaların, birer mühür gibi toplum kesimlerinin elinde dolaştığı bir ortamda Meriç, düşünmeye çağırır Türk insanını:

“Canavarlarla dolu bir ormandayız. Yolumuzu hayaletler kesiyor. Tanımadığımız bir dünya bu. İthal malı mefhumların kaypak ve karanlık dünyası. Gerçek, kelimelerin arkasında kayboluyor.”²⁸⁶

Problemi tahkiyeli bir anlatımla betimler Cemil Meriç, yine kavramların arasında, arkasında buharlaşan gerçeği arar; O’un amacı zihni anlamda duyular, duygular ve düşünceler âlemine ışık tutmaktır ve şöyle seslenir insanına:

”Karanlıkta kavga olmaz.”²⁸⁷

söyleminin izahını açıklar, bilimsel kaynaklardan, evrensel anlamda kabul görmüş eserlerden ve mukayese yapar elde ettiği bilgi ve birikimlerden:

”Gerici bir toplumun gelişmesini sağlayacak hiçbir yeniliği istemeyen, her yönüyle eskiyi özleyen ve eski düzeni getirmeye çalışan (kimse)” (Meydan-Larousse). Tarifin tek kusuru bu ucubenin hangi çağda, hangi ülkede yaşadığını söylememesi. IV. Mustafa’ya, Süleyman Devrine dön! diye haykıran Koçi Bey’den Reşit Paşaya kadar Osmanlı devletinin bütün ıslahatçıları gerici. Dante, yaşadığı çağdan iğrenir. Balzac, eserini iki ezeli hakikatin ışığında yazar: kilise ve krallık. Dostoyeveski, maziye aşık. Dante gerici, Balzac gerici, Dostoyeveski gerici.”²⁸⁸

’Gerici, ilerici... Kirlenilmiş kelimelerin esaretinden kurtuluşun yolu”²⁸⁹ Meriç’e göre, düşünce hürriyetine ve düşünce namusuna ermekle bulunabilir.

Bu O’nun teklifi ve çağrısıdır, hür tefekkür, hür tecessüs.. gibi özgürlük alanları ister, hem kendi için hem toplum için..

²⁸⁶ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008 s., 82

²⁸⁷ MERİÇ, Cemil, **age.**, 2008 s., 82

²⁸⁸ MERİÇ, Cemil **age** ., 2008s., 82

²⁸⁹ MERİÇ, Cemil **age** ., 2008s., 82

2.1.9. Sosyal Hayat;

Millet-halk-toplum, cemiyet, cemaat gibi kavramlarla belirlenebilir, Cemil Meriç sosyal hayatın ortak akılla, asgari müşterekte yaşanması gerektiğini bildirir kimi denemelerinde. Bunu yaparken düşünce üretmesi gereken insanlara ve üretilen düşünceleri eyleme dönüştürmesi gereken sorumlulara seslenir:

“İnsanı cemiyet yaratır.”²⁹⁰

“Beyinle kol, nazariye ile aksiyon el ele vermedikçe bir toplum sıhhate kavuşamaz.”²⁹¹

“Dostluğun yeşerebilmesi için cemiyetin müşterek değerlere inanması şarttır.”²⁹²

Cemil Meriç, yaşadığı devrin sorumlu insanlarında bilinçli eylemlerin meydana gelmesi için o bireyleri ‘şimdiyi, mazi ve istikbal kavramları arasında kurmak, yaşamak ’ gerektiğine dair düşündürmeye çalışmıştır.

2.1.10. Edebiyat

Cemil Meriç, duygu ve düşüncelerini, ifade vasıtası olarak benimsediği deneme türüyle ortaya koyarken edebiyat yaptığının bilincindedir. Eserleri bugün birçok sosyal bilimin alanında çeşitli yönleriyle akademik manada bilimin yöntem ve verileriyle ele alınıp irdeleniyorsa da O’nun edebiyatçı kimliğine, bu kimliğin belirlediği metoda – muhakkak- dikkat çekilmektedir. Deneme türünün anti sistematik anlatım tarzı ve düşünce üretiliş biçimini önemseyerek Meriç’in düşünceleri –fikriyatı- değerlendirilmeli veya değerlendirilmektedir. Kediside edebiyat tarihinin ve biliminin akademik anlamda kendisine yaklaşacağını, yaklaşması gerektiğini doğal bir gaye olarak beklemektedir:

“Üzerinde rahatça kalem oynatabileceğim tek saha kalıyordu, bizde mazisi olmayan ve ismi dahi konmayan bir saha. Filhakika naçiz temsilcisi olmakla şeref duyduğum türün ne sabit bir tarifi var ne umumi kabule mazhar olmuş bir ismi. Deneme müphem, korkak mürâi bir kelime. Üstelik yabancı da... Her edebî nevi kucaklayacak kadar geniş, rahat ve seyyar. Yani belirli bir muhtevâsı yok.

²⁹⁰ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke** s., 37

²⁹¹ MERİÇ, Cemil, **age.**, s., 50

²⁹² MERİÇ, Cemil, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İletişim Yay. İst. 1997, s., 301

Kalıplaşmamış olduğu için cazip. Mürâi bir kelime değil, mütevazı demek daha doğru olurdu...”²⁹³

Edebiyat dünyasının kavramlarıyla kendi yazı yazma metodunu belirleyen Cemil Meriç, hem türün Türkçe adını, hem tanımını ve imkanın ne olabileceğini izah ettikten sonra tür tercihinin ifadesiyle edebiyat biliminin çalışma sahasına girecek sözlerini sıralar:

“Ben de o fikir ailesine mensubum ve işlediğim türe ister istemez deneme adını vereceğim. İster istemez diyorum çünkü denemecilik sıfatı garip ve rahatsız edici bir sıfat. Bize verilecek ismin tayini Kaplan ve Kabaklı gibi edebiyat tarihçisi dostlarımıza düşer...”²⁹⁴

Meriç, sanatsal değeri olan eserler vermesine rağmen bilimsel metodu da denemelerinde kullanır. Amacını belirtirken sıraladığı edebî türlere ve adını andığı kişilere baktığımızda O’nun metodunu, hedefini anlamak kolaylıştır:

“Monografi, tenkit, edebiyat tarihi imzama taşıyan her yazıda ben yaşıyorum. Bütün bu neville kendimi anlatmak için bir vesile. Bir Balzac’ın, bir İbni Haldun’un bir Makyavel’in arkasına gizleniyorum, kendimi yaşıyorum onlarda. Kendi öfkelerimi, kendi ümitlerimi, kendi ümitsizliklerimi. İşlediğim türe insanı getirdim, yaralı bir çağın insanını. Bu insanın acı tespitleri, bir mahkumiyet kararına benzeyen müşahedeleri, isyanları, aldanişları var.”²⁹⁵

Bu sözlerinde sıraladığı yazar ve düşünörlere baktığımızda Cemil Meriç’in hem birikim, hem de zihniyetinin teşekkölünde nelerin önemli olduğunu da görebilmekteyiz. Mesela Balzac, bir romancı; İbn-i Haldun, tarih felsefesi yapan bir müverrih; Makyavel(Machiavelli), siyaset bilimi teorisyeni bir politikacı... Yani Cemil Meriç’in müktesebatının eseri olan denemelerinde insanlığın birçok açıdan ele alındığı görölmektedir. Denemelerin ve ortaya çıkan düşöncelerin değeriendirmesi kısır, sınırlı bakış açısı ve birikimlerle kotarılacak bir iş değildir. Burada, O’nun edebiyatçı olmasına rağmen farklı bilim dallarında düşöncelerinin tezlere konu olması ise ciddi bir açılım ve disiplinler arası müşterek düşöncelerin bulunmaya çalışılması kayda değeri. İşte tam burada Meriç’in amacı ile hedefinin ifadesi olan şu sözler daha da bir önem kazanmaktadır:

²⁹³ TEKİN, Mehmet,(Haz.)**Cemil Meriç İle Söyleşiler**, Çizgi Kitapevi Yay., Konya,2003,s.,39

²⁹⁴ TEKİN, Mehmet, **agd.**, 2003, s., 40

²⁹⁵ TEKİN,Mehmet, **agd.**, 2003, s.,40

“Sanat tefekkürün emrinde bir vasıtaadır, tahassüsle kaynaşan bir tefekkür. Sanat tefekkürün; Tefekkür mukaddeslerin emrinde olmalıdır. Hakikat, mukaddeslerin mukaddesi... Hakikat ve sevgi.”²⁹⁶

Edebiyat insanı, bir denemeci yazarın hakikatin bilimsel metotlarla aranmasını sıklıkla önerdiği bilinmektedir. Edebiyat kavramı Cemil Meriç’te konu olarak teorik boyutta ve pratik manada sıkça işlenmiştir:

“Edebiyat, geniş anlamda zekâ ürünlerinin bütünü, ama merkezinde kemalleriyle kendilerini tarihe kabul ettirmiş şaheserler var.”²⁹⁷

“Edebî eserler yalnız güzel ve pür sevda değil, aynı zamanda müfit ve pür- ziya” da olmalıdırlar.”²⁹⁸

“Edebiyat kucağında yaşadığınız cemiyetin şartları içinde gerçekleşebilir.”²⁹⁹

Meriç’in belki, sadece, Kırk Ambar kitabındaki edebî kavramlar, edebiyat tarihinin ve biliminin literatürünü açıp incelenmeyi gerektirecek kadar teşvik edicidir.

2.1.11. Din

İnsanın, sosyalleşme sürecini belirleyen, etkileyen, yönlendiren olaylar ve olgular vardır; şüphesiz, bunların en önemlilerinden biridir din. Tarih sahnesinin perdesi aralandığında, zamanla ortaya çıkan birçok dini inanış biçiminin ve sisteminin var olduğu görülür:

“Çünkü sosyal gerçekliğin en önemli unsuru olan din, toplumsal yapının davranışlarının belirlenmesinde çok güçlü bir fonksiyona sahiptir. Din, topluma belli bir zihniyet kazandırmakta ve bu doğrultuda sosyal hayatın şekillenmesinde etkili olmakta, insanın dünya-kurma girişiminde stratejik bir rol oynamaktadır.”³⁰⁰

İnsanlar açısından, hayatın sosyal ilişkilerden bağımsız devam etmesinin söz konusu olamayacağı bilinmektedir; çeşitli teoriler evrenin ve içindeki her türlü varlığın oluşum sürecini, varlık şartını ve sebebini irdileyip açıklamaya çalışmış ya da çalışmaktadır: yaratılış teorisi, evrim teorisi gibi... yaklaşımlar insanlığın dini veya ladini bir algıyla hayatı anlamaya çalıştıklarının göstergesidir. Toplumların

²⁹⁶ TEKİN, Mehmet, **agd.**, 2003, s.,40

²⁹⁷ MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, Ötüken Neş. İst. 1980s., 17

²⁹⁸ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**,s.,163

²⁹⁹ MERİÇ, Cemil, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, 1997, s.,28

³⁰⁰ TAŞ, Kemalettin, **Din ve Toplum Karşısında Cemil Meriç**, Artus Yay., 2007, İst., s.,11

şekillenmesinde, belli bir kimlik etrafında toplanıp değerler sistemine ulaşılmasında dinlerin fonksiyonel bir özellik gösterdiği tarihsel bir gerçekliktir. Mesela:

“Türk sözcüğü Türkçe’de hemen hemen hiç kullanılmazken, Batıda Müslüman’ın eş anlamı haline gelmesi ve Müslüman olmuş bir Batılıya, olay İsfihan’da veya Fas’ta olsa bile Türk olmuş denmesi ilginçtir.”³⁰¹

Bir ırk ve dinin bu kadar bütünleşmesi, dinin bir hayat felsefesi olarak benimsenip yaşanmasının sonucudur, Cemil Meriç’ e göre:

“Bu ülkenin bütün ırklarını, tek ırk, tek kalıp, tek insan haline getiren İslamiyet olmuş. Biyolojik bir vahdet değil bu. Ne kanla ilgisi var, ne kafatasıyla. Vahdetlerin en büyüğü, en mukaddesi. İster siyah derili, ister sarı... inanlar kardeştir. Aynı şeyleri sevmek, aynı şeyler için yaşamak ve ölmek. Türk’ü, Arap’ı, Arnavut’u düğüne koşar gibi gazaya koşturan inanç; gazaya, yani irşada. Altı yüz yıl beraber ağlayıp beraber gülmek...”³⁰²

Sözü edilen topluluklar inananlar kardeştir anlayışına teslim olmuştur. Cemil Meriç, birçok sosyal olguyu tetkik edip denemelerinde irdedelediği gibi din kavramını da çeşitli bakış açılarıyla ele almıştır. Işık Doğudan Gelir kitabında din olgusuna pek çok açıdan değinme gereği duymuştur:

“Yazdığımız dinler tarihi değildir. Bu tarih, artık tarihin bütününden ayrılıp tek başına yazılamaz. Her tasnifin dışındayız. Tarih, cedlerimizin kafaları ve gönülleri ile ördükleri cihanşümül bir doku. Biz de farkında olmadan aynı dokuyu örüyoruz. Çocuklarımız da bu işe devam edecek. İplikler öylesine kaynaşmış ki birbiriyle, koparmadıkça ayırmak kabil değil. Din ipliği, aşk ipliği, aile ipliği, hukuk ipliği, sanat ipliği, sanayi ipliği birbirine karışıyor boyuna. Din moral faaliyetin içindedir ama moral faaliyetin bütünü dinin içine girmez. Din illettir. Ama illetten çok bir netice. Çok kere gerçek hayatın içinde olduğu bir çerçeve. Çok kere doğuştan gelen güçlerin bir taşıyıcısı, bir aracı. Gönül inşa eden inançtır. Ama inancı yaratan da gönül değil mi?”³⁰³

Cemil Meriç, inanma ihtiyacının insanlık için gereklilik olduğuna vurgu yapmak konusunda titizdir:

³⁰¹ TAŞ, Kemalettin, *age.*, s., 111

³⁰² MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, 2008, s., 181

³⁰³ MERİÇ, Cemil, *Işık Doğudan Gelir*, Pınar Yay., !st., 1984, s., 146

“Mağarasında meçhul kuvvetlere yalvaran uzak ceddimiz feza çağının zındığından daha mı az bahtiyardı? Hangi ilmi hakikat bir kabile dinin naslarından daha sıcak, daha doyurucu? İnanmayanların inananlara sataşmaları kıskançlıklarından..”³⁰⁴

Meriç, denemelerinde 20. yy. ‘ın değerlendirmelerini yaparken hem millî, hem evrensel anlamda ele alır sorunları. İki dünya savaşına şahit olmuş bir asırda, hunharca katliamların yaşandığı bir evrende düşünür ve sanatçılar değişik yerlere kaçtılar kimi dine kimi dinsizliğe. Korku çağı olarak zihinlere kazınan bir zamanın suçlusu arandı; kimine göre Tanrı’ydı bu suçlu, kimine göre Tanrı’yı paranteze insanlık...

2.1.12. Felsefe

Cemil Meriç’in en çok bilinen özelliği veya insanların O’na yakıştırdıkları sıfatlardan biridir düşünürlüğü. Edebî tür tercihinde denemeye yönelişi de fikri yazılar yazma arzusunun gediğidir. Felsefe bu manada düşünme yeteneğinin geliştirilmesinde etkili bir sahadır; felsefenin zihni faaliyetlerin metodik bir perspektifle zenginleştirilmesine de katkı sağlayabileceği aşıkardır. Meriç, liseli bir genç iken felsefe derslerinde bibliyografya açısından bir zenginlik elde eder ve günlerden Meriç için şu idrak bir kazanım olur:

“Her filozofun hakikati kendine göre ele aldığıının şuuruna varış.”³⁰⁵

Felsefeyle ilişkisinin uzun yıllar sürmesine sebep olacak, felsefi merakını tutuşturup alevlendirecek eser Rıza Tevfik’in Kamus-u Felsefisidir. Bu düşünce oluşumuyla entelektüel bikrimi mayalanmaya başlayan Meriç, Batılı filozoflardan yararlanıp esinlenmeye de 20’li yaşlara varmadan ulaşır. Fesle o çağlarında Meriç’ te ideolojik bir zihniyetin tohumu olarak önem arz eder.

“Madde ve Kuvvet, bir çeşit imtiyaz sağlıyordu bana, hayali bir imtiyaz (...) Hakikat bir tepenin arkasında sanırdım, Kapital’i okuyunca bütün sırlar çözülecek. Belki birçok sırlar çözülür Kapital’i okuyunca. Ama Kapital nasıl okunur?”³⁰⁶

O’na göre felsefe:

³⁰⁴ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008 s., 298

³⁰⁵ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 28

³⁰⁶ MERİÇ, Cemil, **age.**, s.,30

“Karanlık bir odada olmayan kara bir kediye yakalamaya çalışmaktır” .

Soran, sorgulayandır Cemil Meriç; kendine sorar, okuyucuya sorar bu da felsefi düşünüş tarzının belirgin bir özelliğidir. Felsefe tarihini ilkçağdan ortaçağa değin ve oradan günümüze kadar değişik yönlerden ele alıp denemelerine konu eder Meriç. Türk İslam medeniyetinin kültüründe felsefe olmamasını, dini hayatı benimsemiş insanların ruh, madde, iman gibi felsefeye ait konuları dini anlayışla halletmelerine bağlar:

“Osmanlı’da felsefe yoktur. İslam cemiyetinde yoktur aslında. Felsefesi ancak vahiydir İslam Cemiyetinin. Felsefenin mevzûu, ruh, madde, îman; İslamiyet bunu Baştan halletmiştir. Felsefe şüpheyile doğar. Batı’da felsefe vardı da ne oldu, neyi halletti?”³⁰⁷

Batı felsefesine eleştirel yaklaşımlarla yönelse de bu felsefeden yararlanmayı ihmal etmez; denemelerinde düşüncelerini geliştirirken, temellendirirken felsefi ekollerden ve çeşitli filozoflardan esinlenir.

2.1.13. Siyaset

Devlet ve millet arasında kurulacak diyalogu temsil eden bir kavramdır siyaset, medeniyetimizin temel kavramlarından biri olduğu tarihsel süreç içerisinde yazılan çeşitli eserlerden de anlaşılabilir. Kültür dünyamızda bir yazı türü olarak siyasetnameler bulunmaktadır; bu eserlerin en meşhuru Kut’adgu Bilig’dir, idareci ve idare olunan arasında belirecek hukukun etik bir nitelik taşıdığını ya da taşıması gerektiğini vurgulayan bu gibi eserler, siyasi ve idari manada doğal bir hukuk anlayışının şart, gerekli olduğunu, bu eserlerle dikkatlere sunmuştur.

Günümüzde bilimsel manada eğitiminin verildiği ve kendine ait bir terminolojisinin olduğu bilinmektedir.

Cemil Meriç, denemelerinde siyasi kavramların, terimlerin ideolojik boyutta kullanıldığına dikkat çeker insanı idare sanatı olarak bilinen bu sahanın bir kargaşa zeminine çevrilmesine yazılarıyla itiraz eder. Hatta bir konferansında buna şöyle değinir:

“Batı karşısındaki susuzluğumuzu, Batı’nın manevi fetihlerinden faydalanma arzumuzu isabetle başlattık. Fransa’dan yapılan ilk tercüme Yusuf Kamil

³⁰⁷ AÇIKGÖZ, Halil, *age.*, 1993, s., 19

Paşa'nın Telemague tercümesi...Bu bir tesadüf eseri değil. Kamil Paşa insanla cemiyet arasındaki hududu çizen, idare sanatını aydınlatan bir eser istiyordu. Yani bir Kelile ve Dimme, bir nevi siyasetname arıyordu. Bunu da Fenelon' un bu eserinde gördü.”³⁰⁸

Cemil Meriç, tarihin birikimlerini okuyabilen, çeşitli yönelişleri yorumlayabilen ve bunları dikkat çekici, görüş oluşturuca biçimde aktarabilen bir yazardır. 19. yy. 'ın zihniyet değişimi ekseninde bir değişim doğurduğu ve bu yönde bir gelişim gösterdiği tüm tarihçiler tarafından belgelenmiştir; bu sırada pek çok bilimin de kendi terminolojisini oluşturduğu ve şartların bunu zenginleştirdiği bilinmektedir; o günler için Siyaset bilimi açısından bu sürecin yavaş ilerlediğini düşünür Cemil Meriç, bunu şöyle ifade eder:

“Edebiyatımızın en fakir tarafı siyasi edebiyattır... Memleketimizde bir siyasi edebiyat doğmamıştır(...) İnsanı inceleyen bir başka ilim de siyaset ilmidir. Siyaset, insanla cemiyetin, cemiyetlerin münasebetlerine ışık tutan bir ilimdir. Bu itibarla siyaset ilmiyle yakından ilgilenmemiz ve ona edebiyatın bir dalı olarak itibar etmemiz lüzumlu ve faydalı olacaktır.”³⁰⁹

Meriç, 1789 ihtilâlin 'den sonra daha belirgin şekilde, siyasi hayatın içinde görünmeye başlayan bu kelimeleri, bize geliş süreçlerini, bize gelince nasıl algılanıp yorumlandıklarını denemelerine konu eder.

2.1.14. Sosyoloji

Toplumsal hayatın çeşitli yönlerden analizinin yapılma ihtiyacının doğması ve bu hayatın ihtiyaçlarıyla şekillenen sosyal katmanların oluşup ortaya çıkması yeni bir bilimin nedeni olur: sosyoloji, toplumbilimidir; uzmanlarınca olaylar ve olgular etrafında incelemeler yapılır, çeşitli verilere ulaşılır; elde edilen veriler, araştırmacıyı bilimsel metotla paralel giden çalışmaların sonunda çeşitli çıkarımlara, kimi yorumlara iletir.

“Sosyolojik düşüncenin başlangıcı, geniş bir yorumla beşeri ilişkilerin ortaya çıkış tarihine kadar götürülebilir ise de, sosyoloji ancak XIX. Yüzyılın başlarından itibaren bilimsel bir disiplin olarak kurulmaya başlanmıştır. Yaygın anlayışa göre sosyoloji ilminin kurucusu Auguste Comte'dur. Sosyolojinin

³⁰⁸ TEKİN, Mehmet, **age.**, 2003 s., 119

³⁰⁹ TEKİN, Mehmet, **age.**, 2003 s., 127

bağımsız ve sistematik illim olması yönünde ise; Durkheim, Marx, Pareto, Weber gibi isimlerin önemli yerleri vardır.”³¹⁰

Cemil Meriç, modern anlamda, asra ayak uydurmak için ulaşmak istediğimiz yeni hayata, sosyolojik boyuttan da bakma eğilimi içine girer ve O’nun denemelerinde en keskin yargılara buradaki bakış açısıyla ulaştığını söyleyebiliriz.

Cemil Meriç’e göre sosyoloji:

“Batı’da sosyoloji, insanları şer kuvvetlere, yani sosyalizm rüzgarına kaptırmamak, ihtilalin sarstığı düzeni burjuva rasynalizmininrayına oturtmak ve Hıristiyan Batı toplumunu istikrara kavuşturmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu anlamda sosyoloji, mevcut düzenin müdafaasını üzerine alan yeni bir teolojidir(...) Sosyoloji endüstriyel toplumunun çocuğudur ve kutsal tanımamakla düşünceye hürriyet sağlamıştır. Bu bakımdan sosyolojinin ilk vazifesi ‘demistifikasyon’, yani hakikati yalanlardan soyabilmektir.”³¹¹

Cemil Meriç, denemelerinde sosyolojinin bu, sözünü ettiği perspektif imkanlarından yararlanmış disiplinlerarası metin oluşturma yeteneğini de edebî eserde ortaya koymuştur. Mağaradakiler kitabında, sosyolojik bakış açısının özellikleri belirgin bir şekilde görünmektedir.

2.1.15. Eğitim

Eğitim, bir diğer adıyla terbiye insanı merkeze alan bir edebiyat anlayışının gündem dışı tutabileceği bir alan olamaz. Cemil Meriç eğitim konusunu denemelerinde metodik ve pratik açıdan değerlendirme gereği duymuştur. Kendisi de eğitim insanı olan Meriç, ilmini eylemleriyle taçlandırma hususunda hem teorisyen yanılla hem de örnek insan olma yönüyle başarılı olmuştur. Denemelerinde pedagojinin, yaygın ve örgün eğitim anlamlarını, bunların işlevsel yönlerini, esinlendiği eserlerden yararlanarak zamana uygunluk içinde aktarmıştır:

“Mühim olan kullanılacak metot. Bir şeyi öğrenmenin en iyi yolu tedriciyet (derece derece, basamak basamak ilerleme) ve tekrar. Basitten mürekkebe (karmaşığa) gidilmelidir. Teferruata geçmeden önce konuyu etraflı olarak ele

³¹⁰ TAŞ, Kemalettin, **age.**, 2007 s.,43

³¹¹ TAŞ, Kemalettin, **age.**, 2007, s., 43-44

almak gerek. Her engelin karşısında durmamalı, aşır geçmeli o engeli, sonra daha geniş bir bilginin ışığında ona geri dönülmeli. “³¹²

Eğitim öğretim faaliyetine Cemil Meriç, usta çırak ilişkisi içinde gerçekleşecek bir aktivite olarak bakar, doğu medeniyetinin hoca talebe diyalogunu esas alır; kendi öğretmenlik süreci içinde de merkezde öğrencileri vardır. Öğrencileri keşfeder, sahip çıkar kılavuzluk eder onlara. Çünkü O’na göre, demokrasi demopedidir yani halkın eğitimidir; bunu, eğitim politikası olarak öncelikli eğilim ve eylemlerimiz içine almamamızdan yakınıır.

“İrfanı hisarla kuşatmış Doğu, Mâbede bezirgan sokmamış. Yıllarca davar gütmüş, odun taşımış çömez... Meşaleyi çetin imtihanlardan sonra tutuşturmuşlar eline. “Emanetleri ehline tevdi ediniz,” demiş din. Mürit: ceset. Can: mürşidin nefesi. Hint’te hocaların soyadı taşınırmış. Karâbetlerin en güzeli şakirtle üstat arasındaki bağ. Asırlar geçti, birer birer söndü meşaleler. İrfan asaletini kaybetti(...) Hoca öğretmen oldu , talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soğuk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime... Hoca öğretmez, yetiştir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir; isteyen, arayan, susayan.”³¹³

Meriç, ele aldığı konuların sadece biçimsel değişikliğine bakıp yüzeysel bir yargılama içine girmez, yani kavramların yeni adlarına takılıp anlamsız bir gelenekçi yazar tavrı sergilemez. O, yitirilen ruhun yokluğunda, ahlaki değerleri değişen algılamaların zihinleri kuşatmasından rahatsızdır.

2.1.16. İlim

Türk- İslam kültüründe ilmin önem ve gerekliliği hakkında ciddi bir terminoloji vardır. ‘ Oku !’ emriyle başlayan bir medeniyetin içinde bulunmak, insanlar için belli sorumlulukları yerine getirmeyi zorunlu kılmıştır; bu insanlar, o medeniyetin inşasında hizmet sahibi olarak kimi zaman mütevazı gayretler içinde bulundular, bazen mücahit cesaretiyle vazifelere soyunmak gereği duydular ama tüm inananlarda bir ideal olmuştu. Beşikten mezara kadar, ilim tavsiyesi yapan bir dinin temsilcisi olmak insanları heveslendirmişti, hâl ilminden gayb ilmine kadar tüm ilimlere yönelmiştir zekalar.

³¹² MERİÇ, Cemil, **Umrandan Uygarlığa**, Ötüken Neş., İst., 1979, s.,165

³¹³ MERİÇ, Cemil, , **Bu ülke** 2008, s., 101

Zamanın getirdiği yenilikler, dünyadaki gelişmeler özellikle, Avrupa’da meydana gelen 15. -16. yüzyıllardaki zihniyet değişimleri tüm dünyayı etkilemiş, bütün ülkeler ve insanlık bu sürece farklı manalarda dahil olmuştur.

Cemil Meriç, doğduğu coğrafyada Türk İslam medeniyetin terbiye metodu ile sömürgeci zihniyetin baskı ve etkisi altında aldığı eğitimle ‘hür tecessüs’ ve ‘hür tefekkür’ arzusunu genellikle kendi gayretleriyle aramıştır. Müslüman Türk doğan, o kültürün değerleri ile ruhen ve zihnen donatılan karakteri, zamanla sömürgeci medeniyetin pedagojik metotlarına tabii olmuştur. Böylece, büyük kırılmaların topluma ve bireye verdiği sıkıntıyı, Meriç de kendi kaderince ödemiştir. İlmî O’nun dünyasında oluşma sürecini kendisi şöyle anlatır:

“12 Aralık’ta doğan çocuk itilmiş, kakılmış, düşman bir dünyada dostsuz büyümüş. Daima başka, daima yabancı... Hasta bir gurur, pencerelerini dış dünyaya kapayan bir ruh... Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyorum... Yaşamak için kendime yeni bir dünya inşa etmek zorundayım... Anlıyorum ki, zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi, reel dünyadan kitapların dünyasına sığınmak...”³¹⁴

Meriç, mektepten kendi medresesine yönelir; ilmin ilk nüvelerini bu okumalarıyla elde eder, zaman geçtikçe şubelere ayrılmış ilim dallarından nasibini arar ve alır. Sosyal bilimlerin hemen hepsinden istifade etme fırsatı bulmuştur; çünkü anlamak istemektedir, kendini, toplumu, dünyayı...Tercihlerimiz ile eylemlerimiz belirler düşünce dünyamızı, Meriç şu soruyu sorar:

“Her toplum bir kitaba dayanır: Ramayana, Neşideler Neşidesi veya Kur’an senin kitabın hangisi?”³¹⁵

Bu soruya cevap aramak, bulunan cevapla hayatı yorumlama gayretine girmek zorunludur. Bütün ilmi birikimlerini bu ülke ve insanlık için ortaya koyar Meriç; insan, hayata dair birçok gerçeğin farkında olmak istiyorsa bunun en mühim yolu ilimlerle meşgul olmaktır. Cemil Meriç bu konuda gözlerini kaybettiği zaman bile “Nemesis’e inat körlüğün nârını ilmin nuruna çevirebilmiştir.”³¹⁶ Meriç, kendine seslenirken ilim karşısındaki tavrını da ortaya şöyle koyar:

³¹⁴ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 22-23

³¹⁵ MERİÇ, Cemil, **age.**, s., 108

³¹⁶ Hüseyin Tuncer, **Nemesis’e İnat Körlüğün Nârını ilmin Işığına Çeviren Adamın Aforizmleri**, Hece Dergisi, Ank., 2010, s., 377

“Mabetler her çağda ziyaretsiz kalmış. Tefekkür Sinâ’sı metruk bir manastır. Kimin için yaratacaksın? İnsanlar ışığa, hayata, sonsuza düşman. Aydınlanmak için yan, aydınlatmak için değil.”³¹⁷

Buna rağmen Meriç, eserlerinde ilmin gereğine vurgu yapmakta okurlarını düşünmeye çağırmaktadır; Çünkü O, ilme inanmıştır:

“Önünde birçok yollar var. Politika bunlardan biri... Belki en aldatıcısı olduğu için en câzibi... Mutlakın ve sonsuzun rüyası. Mukaddes bir abes... Bana sorarsan kütüphanene dön, yani kitap ol. Aydınlan ve aydınlat.”³¹⁸

Meriç’in ilim karşısındaki tutumu şöyle belirlenebilir: ilim ile yaşamak ilim için yaşamak ve bunları eserlerle paylaşmak.

2.1.17. Ansiklopedi, kitap, dergi, gazete

İnsanlığın meydana getirdiği birçok maddi ve manevi ürün vardır. Dünyadaki varlığını çeşitli merhalelerden geçerek sürdüren insan, tüm varlığıyla bir bütün olmanın gereğini de yerine getirmiştir. Bedeni ve beyniyle hayatını kolaylaştırmak için eylemler gerçekleştiren insanoğlu, üretimin farklı düzeyde boyutları olduğunu anlamış, bu anlayış doğrultusunda evrene ait varlığı ve kendini manalandırmıştır.

Bu aşamada yazı, insanlığın birikimlerinin devamını koruyan, sağlayan kalıcı bir buluş olarak belirir, bu buluş, kendi içinde zenginleşerek insanlığı da geliştirip değiştirirken onun bazı değerlerini zamanda kalıcı kılar. Kitap, dergi, gazete, ansiklopedi gibi yazının birikim olarak toplandığı yerin mekanı olan sayfalar, bizleri her gün içine çağırarak, gündelik hayatımızı bu sayfalarla hem yazar, hem okur olarak karşılıklı alışveriş içinde geçirmektedir.

Deneme yazarı Cemil Meriç, insanlığın ortak hazinesi olarak gördüğü bu ürünleri yazılarında inceler, bunlardan kendinin nasıl istifade ettiğini açıklar ve bu ürünlerin insanlık için ne anlama geldiği konusunda görüşler ortaya koyar; ayrıca bunların dünyada ve bizde nasıl bir işlev yüklendiklerini, nasıl bir ilgiye mazhar olduklarını değerlendirmeye çalışır. Cemil Meriç’e göre:

“Ansiklopedi bir kavga silahı... Ansiklopedi, içtimai bir sınıfın veya bir dünya görüşünün ya da belli bir medeniyet camiasının az çok orijinal, az çok objektif düşünce ve ihtisaslarını mı sergiler, ölü klişeleri, çiğnenmiş bilgileri mi

³¹⁷ MERİÇ, Cemil, **age.**, s.,272

³¹⁸ MERİÇ, Cemil, **age** s., 295

tekrarlar? Yani bir ölü malumat hazinesi midir, yoksa hiçbir zaman bitmeyen ve bitmeyecek bir istifhamlar mecmuası mı? Benim ansiklopedi anlayışım, Bayle'in, Diderot' nun Voltaire'in, Sosyal İlimler Ansiklopedisi'nin, Lucien Febvre' in anlayışına yakın. Bence ansiklopedi, düşündüren, bağırıp çağıran bir kavga silahı.”³¹⁹

Ansiklopedi konusunda böyle düşünen Meriç, suya sabuna dokunmadan objektivist iddiayla oluşturulan ansiklopedi anlayışına sıcak bakmaz, bunun sebebi ansiklopedi özelliği gösteren ürünleri Fransız kültüründen takip etmiş olmasıdır ve birikiminin oluşmasında bunlar önemlidir, denemelerinde fikrini temellendirmek için veya karşılaştırmalar yapmak gayesiyle bu ansiklopedilerden yararlanır.

Kitap, dergi gazete gibi iletişim aracı olan bu yayının organlarını da Meriç, denemelerinde ciddi biçimde ele alır bunlarla ilgili veciz ifadeler dile getirir. Cemil Meriç' e göre bu neşriyatlar, zamanı farklı açılardan tutmak, yorumlamak gayretindedirler:

“Dergi hür tefekkürün kalesidir. Şöhreti fethe koşan bir aydınlar ordusu... Genç düşünce dergilerde kanat çırpır. Yasak tanımayan bir tecessüs; tanımayan daha doğrusu tanımak istemeyen... Bir şehrin iç sokakları gibi mahrem ve samimidirler. Devrin çehresini makyajsız olarak onlarda bulursunuz... Kitap, istikbale yollanan mektup... Smokin giyen heyecan, mumyalanan tefekkür... Kitap ve gazete... biri zamanın dışındadır, öteki “an” ın kendisi. Kitap, beraber yaşar sizinle beraber büyür. Gazete, okununca biter. Kitap fazla ciddi, gazete fazla sorumsuz. Dergi hür tefekkürün kalesi. Belki serseri ama taze ve sıcak bir tefekkür.”³²⁰

Cemil Meriç, özgün düşüncelerini, veciz sözlere dönüştürür bu neşriyatlar hakkında fikir yürütürken, hepsinde de yazılar yazmış, hepsinde zamanın tüm anlarını yaşamış ve düşünmüş ya da hayal etmiştir. Birçok konuda pratikle teori O'nda beraberce veya aynı anda eyleme dönüşür.

2.1.18. İnsanlar

İnsana dair ve insan içindir her şey. Hayat insanla vardır. Edebiyat, sanatsal bir faaliyet içinde insanı ele alıp, anlatırken tüm bilimlerin bulgularından yararlanır.

³¹⁹ MERİÇ, Cemil, **Jurnal II**, İletişim Yay., İst., 2008, s., 275- 276

³²⁰ CEMİL, Meriç, **Bu Ülke**, 2008, s., 102

Yaşayan insanı, devam eden hayatın içinde yakalayıp sayfalarda teşhir eder, insana dair teşhislerde bulunur. Cemil Meriç'in denemelerinde insanlar belki, tümüyle bir ana fikirdir. Zamanın derinliklerinden çağırır, tarihe mâl olmuş bu insanları; onların düşünceleriyle an'ı aydınlatacak, yorumlayacaktır ve sıfatlarıyla çıkar gelir bu insanlar, Cemil Meriç'in denemelerine: bilge, filozof, hükümdar, peygamber, şair, asker, bürokrat, sanatkâr...

"Cemil Meriç, insanları hem genel hem özel anlamda ele alır. Genel olarak ele aldığı insanları iki kategoride değerlendirir: kadınlar ve nesil yani gençlik. Özel anlamda ele aldığı insanları tanınmış, yerli ve yabancı şahsiyetlerden seçer.

Genel insanlar kategorisindeki kadınlar ve gençler hakkındaki görüşleri şöyledir: Kadın sosyal hayatta belli bir statü sahibi olmalı, elinden iş gelmeli ama yapacağı en iyi iş: annelik olmalıdır. Nesiller, gençlik denemelerinde, konu olarak işlenirken onları, kimi zaman tasvir eder kimi zaman tahkiyeli bir yaklaşımla anlatır: Tanzimat nesli, Mehlika Sultan'a Aşık Yedi Genç; Meşrutiyet nesli, müstağripler; cumhuriyet nesli... Nesiller arasında diyalog olmamasından yakınır. Genel anlamda insanların dışındakileri, özellikle toplumlarda tanınmış insanlardan çeşitli yönlerden faydalanmak için denemelerine konu eder"³²¹

Cemil Meriç, deneme türünün ele alış biçimiyle Bu Ülke ve Mağaradakiler adlı eserlerinde insanları ve nesilleri, zamanın gerçekliği içinde değişim ve gelişim aşamaları bakımından ele alır: Bu Ülke'de Münzevi Yıldızlar bölümünde müstakil portre denemeleri oluşturarak Türk ve Dünya tarihinde belirli misyonla ön plana çıkmış insanlardan söz eder; Mağaradakiler' de daha çok nesilleri denemeleştirir; bu nesiller, Türk ve Avrupa dünyasından seçilir: Hayaliyun'dan Hakikiyun'a denemesi, Türk nesillerinden; Entelektüelin Soy Ağacı, Entelektüelin İhtişam ve Sefaleti denemeleri de Avrupa nesillerinden seçilmiş örneklerdir.

2.1.19. İdeolojiler

Cemil Meriç'in denemelerini oluşturulan tüm konular; birbirinin karşıtı olarak doğan, birbirini tamamlayan, birbiri için gerekli görünen, birbiri için var olan kavramların analizidir; çünkü Meriç, amacı olan ve bunu pek çok alanda açıklayan bir yazardır. Zaman içinde ortaya çıkıp insanlığı etkileyen ve ilgilendiren pek çok unsur

³²¹ ŞABAN, Sağlık, **Cemil Meriç'in Düşüncesinin Anahtar Kavramları**, Hece Der., Ank.,2010, s., 272-73

Meriç'in denemelerine konu olmuştur. Bunlardan biri de 'izm'lerin dayandığını ideolojilerdir. İdeolojiler insandaki aitlik duygusunun modern anlamda yeniden biçimlenmesi durumudur.

Meriç'e göre:

"İdeolojiler, uçumları aydınlatan hırsız fenerleri. İstemesek de onlara muhtacız. Kaosu kozmos yapan insan zekâsı, tecrübelerini ideolojilerde sergilemiş... İdeolojiler siyaset dünyasının haritaları. Ama harita tehlikeli bir yolculukta tek kılavuz olmaz. Pusulaya da ihtiyaç var. Pusula: şuur. Tarih şuuru, milliyet şuuru, kişilik şuuru... İdeolojilerin peşine takılanlar pusulasızdırlar.... İdeolojilerin ışığına göz yumanları sloganlar yönetir... Slogan; ilkelin, budalanın, papağanın ideolojisidir... Bütün ideolojilere kapıları açmak, hepsini tanımak, hepsini tartışmak ve Türkiye'nin kaderini onların aydınlığında fakat tarihimizin büyük mirasına dayanarak inşa etmek... İşte en doğru yol."³²²

Meriç, kimi ideolojilerin ülkemizde toplumun çeşitli kesimleri tarafından sahiplenilmesini anlayışla karşılamak gerektiğini söyler; çünkü Meriç'e göre:

"Beyni içdiş edilen nesiller büyük bir susuzlukla bu kirli sulara eğilmiş. Ve düşünce, mahiyeti meçhul bir içki gibi çıldırtmış herkesi..."³²³

Bu manada Meriç, çeşitli ideolojilerin tarihsel gelişimini, geldiği yerde nasıl algılandığını bize gelince ne düzeyde bir farklılık gösterdiğini anlamaya, anlatmaya çalışır denemelerinde; iletişime geçmek için araştırmak, düşünmek ve konuşmak gerektiğine dair vurguları sıklıkla tekrarlar.

2.1.20. Hürriyet

Meriç'in denemelerle ele aldığı neredeyse tüm konularda hürriyet kavramına dolaylı veya doğrudan temas ettiği görülür. Hürriyetin bir ortam içinde veya bir düşünce atmosferinde nasıl kullanılacağı ya da anlaşılacağı hususunu sürekli irdeler. Sesini en çok bu konuyu dillendirirken duyurmak ister. Hür tefekkür, hür tecessüs kavramlarını gündeminde tutması, toplumumuzda sağlıklı bir zihniyet oluşturma çabasının bir göstergesidir.

"Cemil Meriç, insanın mutlak anlamda hür olamayacağını kabul eder...

Determinizmin olduğu yerde ise hiç değilse mutlak hürriyet yoktur. Hürriyet

³²² MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 95-96

³²³ MERİÇ, Cemil, **age.**, 2008, s., 94

kaçınılmaz şartlarla kıyasıya mücadele etmek değil, şartların icaplarına ayak uydurmaktır, zorunluluğa akıllıca rıza göstermektir. Şu halde insan zorunluluğu kavradığı ölçüde hürdür. Spinoza'nın 'Hürriyet, zorunluluğun şuuruna varmak, dış engellerden kurtulmak için, bu zorunluluktan faydalanmaktır.' Sözlerine aynen katılan Cemil Meriç sosyal hayat düzeyinde de bunun geçerli olduğunu ileri sürer. O'na göre hürriyet, sosyal gelişmeyi yöneten objektif kanunlardan yararlanarak karşımıza çıkan engelleri yok etmekten başka bir şey değildir."³²⁴

Toplumuzda sağlıklı bir sosyal gelişme için ihtiyaç duyulan ve gerekli olan her türlü hareket kabiliyetinin sınırı çizilmelidir; bu duruma da ancak özgürlük ortamının niteliği ve bu niteliğin sağladığı imkânla ulaşmak mümkün olacaktır. Meriç'e göre hürriyetin alanları ve bu alanların korunması, desteklenmesi şu anlama gelmektedir:

"Bize lazım olan birtakım hürriyetler değil, hürriyetlerin bütünü. Hür olmak her türlü kölelikten kurtulmak demek... Cehalet ve sefaletten daha ağır kölelik var mı? Vicdan hürmüş... İmanını kaybeden halk kuvvetli bir ahlak ve felsefe terbiyesi almadıktan sonra, bu hürriyeti ne yapsın? Çalışma hürriyeti varmış... Çalışma vasıtalarından yoksun halk, topraksız, aletsiz, sermayesiz, kollarını bile kullanmazken bu hürriyet neye yarar? Gerçek hürriyet yalnız hak değil kuvvettir de. Yeteneklerini adaletin hâkimiyeti ve kanunun himayesi altında geliştirmek iktidarı... Kullanılmayan soyut bir hürriyet, hürriyet midir? Sokak fenerleri körlerin ne işine yarar? İnmelilere yürüyebilirsiniz diye kanun çıkarmak yeterli midir?"³²⁵

Cemil Meriç, hürriyet kavramının kanunla desteklenmesi ayrıca kanunla desteklenen durumların sosyal hayatta da kullanılabilir imkanlarla donatılması gerektiğini düşünür. Özgürlüğün meydana gelmesi için eşitlik anlamında bir statü oluşturulması gerektiğini iddia eder, belirli durumları ve kimseleri içine alan bir özgürlüğün, özgürlük değil imtiyaz olduğunu söyler. O halde hürriyetin gerekli unsurlarının sosyal hayatta yerleşmesi için başlıca çalışma alanı eğitimin ve ekonomik ortamın düzenlenmesidir, cehaletin ve sefaletin ortadan kaldırılması için ciddi manada çalışılması gerekmektedir.

Meriç, Bu Ülke ve Mağaradakiler adlı eserlerinde Tanzimat'ın meydana getirdiği hürriyet, eşitlik ve adaletin sosyal hayatta, siyasi alanda nasıl algılandığını Meşrutiyet

³²⁴ YAVUZ, Nevzat, **agt.**, 1991, s.,49

³²⁵ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, s.,266-267

idareleriyle, Cumhuriyet rejimiyle bu kavramaların nasıl bir pratik içinde kullanıldığını ya da kullanılmadığı anlatmaya çalışmaktadır.

2.1.21. Sanat

İnsan, güzelliğin cazibesi karşısında hayranlık duygusu yaşarken bu duyguyu ebedileştirmek ister; işte sanat, ebediyetin, insan beyni ve kalbiyle fethedilme sürecidir. Cemil Meriç, sanatı yaratmak olarak görür ve yaşamak ve yaratmak arasındaki tercihini yaratmadan yana kullanmaktır. O'na göre

"Gerçek sanat, birer hayalet benzeyen kaypak ve soyut varlıkların damarlarından kan geçirmek, gözlerine pırıltı, adalelerine sıcaklık ve sertlik vermek."³²⁶

Sanatçı, eserine, gerçekliğin ifadesi olan tüm unsurları yansıtabilmelidir. Hayatın eserinde yaşamasını sağlamalı, eserdeki hayatın da tarihselliğe doğru giden yaşantılar dünyasına katkıda bulunması gerçek dünyayı zenginleştirmesi beklenir; çünkü Meriç'e göre

"Sanatın kanatlandırmadığı hayal, beli kırılmış bir yılan gibi, sürünür sadece."³²⁷

Güzel sanatların evrenle iletişimi ve bu iletişimi sağlayan sanatçının eserleriyle meydana getirdiği ürünler, insan için ve insanın hayat sahası için önemli adımlardır: güzele, iyiye, doğruya atılmış adımlar. Yaşanabilir bir hayatın tek mekânı vardır: dünya. Sanatkâr, bu dünyanın ve içindekilerin uyumlu birlikteliği için yaratma çabasına girer.

"Sanat adamı, beyninin çizgileri herhangi bir orangutaninkini hatırlatan ve asırlardan beri mihaniki bir intizamla aynı jestleri, aynı kelimeleri tekrarlamak için yaratılmış benzeyen, adeta ölüp dirilen, hep aynı insanmışçasına, tarihsiz, macerasız, vakıasız,-daha doğrusu ancak zoolojik nevilerinkine benzeyen bir tarihe konu olabilen-, bir alay oduncuya, bakkala ve üniversiteliye numaralar beğendirmek zorunda olan bir panayır cambazı mıdır?"³²⁸

Sanatkârın, bir misyonu vardır, sorumluluğunu idrak etmiş olmak bu misyonun başta gelen ilkesidir. Bu ilke doğrultusunda sanatçı eserinin mahiyetini belirleyen

³²⁶ MERİÇ, Cemil, **Jurnal I**, İletişim Yay., ist., 1992, s., 64

³²⁷ MERİÇ, Cemil, **age**. 1992, s., 218

³²⁸ MERİÇ, Cemil, **age**. 1992, s., 65

gerekli malzemeyi kullanarak yaratma sürecine katılır, hayatı dönüştürür, üretir ve sonra sanatın fonksiyonel özelliğini hayata aksettirmek gayesiyle eserini paylaşır. Sanatın tüm şubeleri için süreç böyle işler. Edebiyat sanatının mahiyeti kendine has özellikler arz eder, kelimelerle meydana gelen sanatsal faaliyetin tamamlanabilmesi için okuyucuya ulaşması gereklidir. Bu manada sanatın hedefinin önemi kadar okuyucunun niteliği de önem arz eder. Cemil Meriç'e göre:

"Sanat için sanat, sanatkârın gerçeğini sahtesinden ayıran şaşmaz bir ölçü. Güneş, sarayları aydınlatmış, kulübeleri aydınlatmış umurunda mı? Kuş şarkısını söyler, gül sabahı ıtırı ile selamlar, şair yaratır. Pınar hangi susuzlukları giderdiğinin farkında mı? Cemiyet için sanat, köylü efendimizdir yalanının az daha efendicesi. Mehtap körlere hitap etmez, Şahikalar oraya tırmanabilenlerindir."³²⁹

Düşünme sürecine okurun da katılması, kendini yorması, anlama gayretini göstermesi ve böylece ruhunu ve zihnini güzelleştirmesi sanatsal iletişimin tamamlanması için gerekli bir durumdur. Edebiyat sanatı ile meşgul olduğu için kelimelerin farklı bir yeri vardır Meriç'te ve O'na göre

"Gerçek sanat adamı kelimelerin imparatorudur. Ülkesindeki bütün çiçekler, bütün meyveler kendisinindir. Renkleri başkadır o çiçeklerin, o meyvelerin tadı başka hiçbir meyvede bulunmaz."³³⁰

Meriç; çalışkan, özverili bir okur-yazar olmanın coşkunluğuyla sunar birikimlerini ve şöyle tanımlar kendi sanat dünyasını:

"Kitapların dışında yok insan, daha doğrusu kitaplarla kaynaştığı ölçüde insan, dışarıdaki. Ben putperest değilim. Kitaba tapmıyorum. İçindeki ses, içindeki sevgi, içindeki ruh, içindeki çile, içindeki göz yaşı, içindeki aşk, içindeki tecrübe, içindeki Tanrı çekiyor beni."³³¹

Cemil Meriç, Bu Ülke ve Mağaradakiler adlı deneme kitaplarında burada ifade ettiğimiz sanat anlayışına paralel denemeler yazmıştır. Bu Ülke'de kelime, kitap gibi konular sanat ürünü olarak metinleştirilmiş Mağaradakiler'de özelleşerek şiir, roman biçiminde anlatılmıştır.

³²⁹ MERİÇ, Cemil, **age.** 1992, s., 174

³³⁰ MERİÇ, Cemil, **age.** 1992, s., 173

³³¹ MERİÇ, Cemil, **age.**, 1992, s., 235

Cemil Meriç'in denemelerini oluşturan muhtevânın ana hatlarıyla değerlendirildiği bu bölümde denemelerin zengin birikimin ürünü olduğu tespit edilmiştir. Meriç'in bu, çeşitli konulardan meydana gelen düşünce dünyasının sentez yapabilmek ve bunu aktarabilmek gayesiyle şekillendirildiği görülmüştür. Meriç'e ait bütün birikimlerin hedefi, doğru bir değerlendirmeye varabilmektir, biçiminde anlaşılabilir.

2.2. BU ÜLKE VE MAĞARADAKİLER KİTAPLARININ KAVRAM ANALİZLERİ

Cemil Meriç'in Bu Ülke ve Mağaradakiler adlı eserlerindeki denemelerin kavram analizi Meriç'in kullandığı anahtar kavramlar dikkate alınarak yapılmıştır . Bu denemelerde işlenen kavramlar aşağıdaki gibidir:

2.2.1. Bu Ülke'deki Denemelerin Kavram Analizleri

KİTAP ADI	DENEMENİN ADI	İşlenen Ana Kavramlar
Bu Ülke	Sağ İle Sol	Sağ, Sol, İhtilal, İstibdat
	Gerici Kim	Gerici, İlerici, Düşünce Hürriyeti
	Kelâm,Bütünüyle, Haysiyettir	Kelam, Nazım, Nesir
	Argo	Uydurma Dil, Argo
	Bizim Kapitol'ümüz Yok	Kapitol, Fransız Akademisi
	Kamus, Bir Millet'in Hafızası	Kamûs, Fransız İhtilalı,
	Penelop'un Örgüsü	Penelop, Batı, Dil
	Her Kemal Yeni	Edebiyat, Şiir, Cümle
	Yobaza Düşmanlık	Yobaz, Şark, Nass
	İzm'ler	İzm, Avrupa
	Türkiye' Deki Hayalet	Fransız İhtilali, Obskürantizm, Kanun, Kamuoyu

	Slogan İlkeli İdeolojisi	Demokrasi, İdeoloji Demopodi, İlkel, ideoloji
	Bu Firar Bir Kabil Kompleksi	Türk Aydını, Kitab-I Mukaddes, Kabil Kompleksi
	Sen Bir Az-Gelişmişsin	Hristiyan Batı, Osmanlı Aydını, Cumhuriyet Aydını
	Avrupa'nın Yeni Bir İhraç Metayı	Tanzimat, Batılılaşma, Çağdaşlaşma,
	Asaletini Kaybeden İrfan	İrfan- Kültür, Hoca- Öğretmen, Talebe- Öğrenci
	Dergi, Hür Tefekkürün Kalesi	Dergi,Kitap, Gazete, Hür Tefekkür
	Batı Dergileri	Dergi, Mecmua, Romantizm, Politika, Psikoloji
	Kitap	Kitap,UNESCO, Politika, Yığın, Meclis
	Okuma Üzerine	Susam Ve Zambaklar, Okumak, Dostluk
	Tercüme	Mütercim, Üslup,
	Divan Edebiyatında Roman	Roman, Batı, Osmanlı, Ahlak
	Türk Teceddüt Edebiyatı	İnkılap, Osmanlı Aydını, Doğu Batı

	Bizde Hiciv Yok	Lirizm, Şair, Şiir, Hiciv, Heccav
	Polemik	Kapitülasyonlar, Alafrangalık, İslamiyet, Küfür
	Mehlika Sultan'a Aşık Genç Yedi Aşık	Müstağrip, Kanun-u Kadim, Deb-i Dirin, Aydınlar
	Su Alanda Gemi	Fransız İhtilali, Millet, Medeniyet, Ahmet Mithat, Beşir Fuat, Haluk,
	Bir İmparatorluğun Anatomisi	Babı Ali, Bürokrasi, Halk, Kapitalizm, Mürebbiyeler, Mason Locaları, Osmanlı Bankası
	Müstağripler	Taklit, İntihal, Tercüme
	İrfan'a Kaçış	Hasta Adam, Dost Devletler, Jön Türkler, Terakki,
	Yunan'a Kaçış	Hümayunname, Telemak, Yunan-ı Kadim, Divan Edebiyatı
	İran'a Kaçış	Zerdüş, Buda, Konfüçyüs, Nirvana, Zent - Avesta, İslamiyet
	Mutlak'a Kaçış	Birey, Toplum, Kavramlar, Hayat,
	Batı'ya Kaçış	Batı Medeniyeti, Doğu Medeniyeti, Avrupalılaşma, Üç Medeniyet

	Le Bon'perestler	Abdullah Cevdet, Sosyalizm, Komünizm, Yığın Psikolojisi, Fizyoloji, Sosyoloji
	Nakş-I Ber Ab	Yabancılaşan Aydın, Hayal, Hakikat,
	Bir Anonim Şirket	Fransız İhtilali, Hürriyet, Akıl, Fert
	Demokrasi Ve İslamiyet	Demokrasi, İslamiyet, Çağdaş Avrupa, Nomokrasi
	Aydınların Dini: İzm'ler	Aydınlar, İdeolojiler, İrfan, Kültür, Nasyonal Sosyalizm
	Din Afyon Mudur?	Kilise, Şato, Mekanist Maddecilik, Burjuvazi
	İnanlar Kardeşir	Vahdet, Irklar, Anadolu
	Düşmanlarımızın Tanrısı	Akıl, İnanç, Aşk
	Der Sergüzeşt-İ Caliban	Promete, Devrim, Diyalektik, İzafiyet
	Yeni Bir İdeoloji	Sosyoloji, Teoloji, Marşal Planı, Amerikan Sosyolojisi
	İki Düşman Kardeş	ATÜT, Burjuvazi, Kapitalizm, Hristiyan Protestan
	Sakson Köleleri	SosyalGerçeklik,Marksizm, Anakronizm
	Diyalektik Tefekkürüntarifidir	Düşünce, Gerçek,Diyalektik,Materyal

		izm, Aristo Mantrığı, Şüphe
	Doğu Despotizmi	Doğu, Despotizm, Kanunların Ruhu, Coğrafi Kadercilik
	Çağdaş Uygarlık Düzeyi Ve İsa Efendimiz	Miladi, Hicri Takvim, Hıristiyanlık, İslam
	Bir İnsan Yaratmak	Kitab-ı Mukaddes, Ütopya, Tefekkür, Tecessüs
	Geç Kalmış İki Mezdekçi: Sade Ve Stirner	Ahd-ı Atik, Yunan Edebiyatı, Batı Edebiyat Tarihi, Dinler Tarihi, Çağdaş İnsan
	Öldürmeyeceksin	Tarih, Kanun, Avrupalı, Rus Yazarlar,
	Şiddet : Avrupa'nın Tanrısı	Çağdaş Avrupa, İnsancı Filozof, Kabil, Din
	Kutuplar	Psikianaliz, Upanişat, Avrupa, Hint
	Testideki Ay	İslamiyet, Hinduizm, Batı,
	Yogi İle Komiser	Gandi, Lenin, Kızılötesi, Mor Ötesi, Araç, Amaç, Gece, Gündüz
	Ne Yogi Ne Komiser	Hakikat, Hurafe, ABD, SSCB, Ahimsa, Aşk, İlim
	İnsan Nereye	İnsan, Altın Çağ, Özel Mülkiyet, Feodalizm, Tanrı, Halife
	Bir Avuç Duman	Düşünce, Asya, Avrupa, Tekamül, Tecrübe

	Münzevi Yıldızlar	Deha, Sanat, Düşünce, Münzevi, Deli, Zirve, Filozof
	Dante	İlahi Komedyası, Cennet,Cennet, Muhafazakar, Devrimci
	İbn-İ Haldun Ve Vico	Düşünür,Mukaddime ,Scienza Nuova, Akıl, Seziş, Hakikat
	Camoens	Şair,Gerçek, Rüya, Şair,Şiir, Deha,Hâile,
	Scott	Yazar,Londra,Kitap, Roman, Tarih, İnsanlar,
	Balzac	Yazarlar,Şairler,Gerç ekçilik, İnsanlığın Komedyası, Yaşayan ve Yaratan Balzac, Kronoloji
	Lamennais	Kilise, Akılcılık, Gerçekçilik, batıl, abes, Batı,Doğu, Yozlaşma
	Tagor	Tanrı, Sevgi,Gönül, Hınt, Avrupa, Madde, Mana, Yokluk,
	Said Nursi	Nur,Mürşit, Mukaddes, Laiklik, Kent- Köy,üniversite- medrese,küfür-iman
	Kemal Tahir	Gerçek, stırap,Mukaddesler, İzm'ler, Mücerret,Hapishane,Muraka be,Osmanlılık,kolektif deha
	Kerim Sadi	Değer, Sahtecilik,

		Türk Sosyalizmi, Plehanov
	Fildişi Kuleden	
	Kelime	
	Kitap	
	Baki Kalan	

2.2.2. Mağaradakiler Kitabındaki Denemelerin Kavram Analizi

KİTAP ADI	DENEMENİN ADI	İşlenen Ana Kavramlar
Mağaradakiler BİRİNCİ BÖLÜM	Suçlu Kim?	
	Neden Bir Dünya Görüşümüz Yok? Hristiyan Dünya Görüşü Burjuva Dünya Görüşü Sosyalist Dünya Görüşü Bize Gelince 60'lardan Sonra	Cemiyetin, dünya görüşü, Hristiyanlık, Burjuva, Sosyalizm, Türk kültürü, 1960'tan Sonraki Türk Kültürü
	Kültür ve emperyalizm Babil Kulesi Emperyalizm Nedir? Amerikanlaştırma Kültürsüz Bir Medeniyet	Kültür, Emperyalizm, Babil Kulesi, Amerikanlaştırma,
	Sol'a Göre Kültür ve Emperyalizm Batı'yı İnkâr Mı? Tuhaf Bir direniş Batı'nın Tarafsızlığı 46-60 Yılları Emperyalizm ve Sinema Önce Arap ve Acem Emperyalizmi Alman Kültürü mü, Fransız Kültürü mü?	Aydın ,Sol ,Batı Emperyalizmi, Sinema, Arap Acem Emperyalizmi ,Alman Fransız Kültürü, Osmanlı, Selçuklu, Hind,Çin, İdealizm, Materyalizm, Diyalektik

	Kabahat kimin? Osmanlı Değil Selçuklu Hinde ve Çin'in Başkalığı Batı'dan Vazgeçemeyiz Doğu Kùltürlerinin Niteliğı Emperyalizm ve Batı Kùltürü Osmanlı Emperyalist mi? Asıl Mesele İdealizm-Materyalizm Ne Zaman Emperyalizm? Tek Yöntem: Diyalektik En İyi Savunma Bir Sosyolog'u Dinleyelim	
	Şiirden Düşünceye Şiir, Gönülün Dili SınıflıToplumlarınKanunu Kırılan Rebab	İrfan, Kùltür, Şiir Gönül, Nesir, Düşünce, Saz, Kıyas, Akıl, Mutlak, Ezel, Kilise, Şato, Tereddüt, Şüphe,İnkar, İman, Kavramalar, Kelimeler,Teknik, Fikret, Akif, Nazım
	Hasbi Tefekkür	Aydın, Sorumluluk, Ölüm,Yaşam, İdeal, Gaye, İddia, Savunma, İlim, Asker, Tefekkür, Eğitim, Nesil
	Berkes'e göre Çağdaşlaşma	Çağdaşlaşma, Laiklik,Asrılık,Sekülerizm, Tanzimat, Hristiyanlık, İslamiyet, Öztürkçe
	Demirciler Çarşısı Cinayeti	Roman, Mitoloji, Sanat, Hayat, Gerçek, Hayal, Graphoman, Nobel,Yaşar Kemal
	Deprem Birkaç Soluk Kartpostal Gemi'den Atılanlar	Sosyallik, Sağ, Sol,Slogan, Darbe, Tanzimat, Meşrutiyet, Yeni çeri, Talebe-i Ûlum

	Kostak'ın "Mea Culpa"sı Sevgiyle Yontulan Bir Heykel Kâbus Depremi Sonu Mu?	İşyanları, Sosyalizm, Anayasa, ihtilal, Bedeviyet Medeniyet, İdeal, Buhran
	Bitmeyen Bir Rüya: "Taşer'in Büyük Türkiye'si"	Türk, Beylik, Devlet, Din Adamları, Ordu, Millet, Osmanlı, Cihat, Gaza, Anayasa, Osmanlıca, Öztürkçe, Aydınlar, Sultanlar
	Dosto ve Biz	Roman, Yabancı Dil, Deha ,Deli, Egzistansyalizm, Camus Kafka, Sartre ,Dostoyevski Ateizm, Din, Vicdan ,Allah, İktidar, Halk
	Önce Hiciv Aristak'la Zoil Sınırlarda Bir Cevelan Nereden Nereye Hocalara Sorarsak Bize Gelince Babil Kulesi	Hiciv ,Tenkit ,Eleştiri Aristark, Zoil Tenkit, Metodları
	Kaypak Bir Mefhum: Orta Doğu Kamuslar Ne Diyor? Şarkiyatçı Lewis Tarihi Yaklaşım O Mâhiler Ki	Orta Doğu, Kaypak Kavram, Bernard Lewis Uzak Doğuyakındağı
	Hayaliyun'dan Hakikiyun'a Şuuru Burkulan Aydın Hugo Mu, Zola Mı? Hayaliyun, Hakikiyun Deha, İzm'e Hapsedilemez	Hayal ,Hakikat Promete, Realizm Naturalizm ,Balzac, Zola Dereyfus Davası, Roman Deneysel Roman, Ahmet Mithat Efendi, Beşir Fuat, Servet- İ Fünûn, Fecr-İ Ati

	“Deneysel” Roman Masalı Bir Kavganın Hikâyesi Ahmed Midhat’a Göre Emile Zola Edebiyat-I Hakikiye Dersleri Yeni Bir Kalem Savaşı Yahut Raif Necdet’e Göre Zola Bir Zola Perestşkarı: Halide Edip Zola Ve Siyonizm 1940 Kuşağı	Yakup Kadri, Halide Edip , 1940 Kuşağı
	İhtilâl mi, İhtilal-i Şuur mu? 1. İdealar Dünyasında İhtilâlden Önce İhtilal 89’un Yankıları Sosyalizmin İhtilal Anlayışı Çağımıza Gelince 2. Gölgele Dünyasında Bir Kelimenin Serüveni 89 ve Osmanlı Aydınları Revolution’un Yeni Bir Karşılığı İhtilal Mi, İnkılap Mı? Yeni Bir Nazenin: Devrim Sol ve Devrim Kıssadan Hisse	Fransız İhtilali, İdealar Dünyası, Sosyalizm, Çağımız, Gölgele Dünyası, İhtilal İnkılap, Devrim, Osmanlı Aydınları
	Sarıklı İhtilâlcı Rüyada Taaşşuk Paris Yaranı Ne Diyor? Paris’ten İstanbul’a Çırağan Baskını Suavi ve İhtilal Bir Yarı Deli	Ali Suavi, Faliş Rıfkı, Paris, İstanbul, İhtilâl
	Eski Bir put: Terakki	Terakki,

	Altın Çağ Masalı Yeni Bir Mefhum Sisifos İşkencesi Namık Kemal'e Göre Londra Biz ve Onlar Zaman, Zaman-ı Terakki	Altın Çağ Masalı, Londra
	Hürriyet Peşinde 1. İdealar Dünyasında Hint Kelebeği İmtiyazlardan Hürriyete Politikaya Yön Veren İki Gerçek İki Hürriyet Sub lege libertes 2. Gölgeleer Âleminde Önce Şairler Konuşsun Utangaç Bir Nazenin Kemal'in Dölsine'si Yeni Bir Tanrı: Heykel-İ Hürriyet Bir Müsteşrikin "Genellemeler"i	Hürriyet , Hint , Politika, Namık Kemal Ve Hürriyet, Müsteşrik,
	En Emin Yol İki "Mukaddime" Zaman ve Zemin Hal Ve Akd Erbabı Süleyman Kanunnamesi Millet Meclisi İktisadi Görüşleri Avrupa'nın Üstünlüğü "Maslahat" Prensibi	
	Avrupa'daki Hayalet Bir Mefhumun İki Adı Sosyalizmin Kaynağı: Asya Salgın Bir Hastalık	Sosyalizm, Komünizm, Hayaller

	Yeni Osmanlılara Gelince Yeni Bir Medeniyet Yolu Mu? Sosyalizm ve İştirakiye	
	Anarşi Değil Anomi Anarşi'den Anarşizm'e İhtilaliyun Mu, Fevzaviyun Mu? Anarşi Ve Tenkili Anarşi Bir Ütopya Mıdır? Anarşi ve Liberalizm Komünist Anarşizm Anarşizm ve Talebe Hareketleri Anarşi Mi, Anomie Mi?	İdeolojik Kavramalar, Anarşi, İhtilal, Liberalizm,Komünizm, Anomi, Anarşizm,
Mağaradakiler Mağaranın Dışı İKİNCİ BÖLÜM	Entelektüel Yahut Avrupa'da Aydın 1. Entelektüelin Soy Ağacı En Uzak Ced: Sofist Sonra Rahip Filozof Veya İntelijansiyanın Öncüsü Nihayet Entelektüel 2.Entelektüelin ihtişam ve Sefaleti Entelektüel ve Kapitalizm Entelektüel ve Devrim Entelektüelin Dramı Entelektüel ve Nevroz 3,Entelektüelin Düşmanı: Entelektüel Homo homini lupus 4.Entelektüel Kim, Yahut	Sofistler, Rahip,Filozof, Entelektüel, Aydın, İntelijansiya, Kapitalizm, Devrim, Sağ, Sol, Türk Aydını

	Tariflerin Alacakaranlığında Toplumu İkiye Ayıran Dava Sağ'a Göre Entelektüel Sol Da Der Ki Türk Aydınına Göre Aydın Hülasa Edersek	
	İntelijansiya Yahut Rusya'da Aydın 1. Genel Yaklaşım İntelijansiya Nedir? Bir Topluluğun Tarih-Öncesi 1840'lardan 1917'lere 2. Babalar ve Oğullar Slavcılar ve Batıcılar Petroçevski Olayı Bir Roman Kahramanı İntelijansiyanın Babası Popülizmin Kurucusu 3. Nihilizm, Popülizm, Anarşizm 60 Nesli Üç Kılavuz Kelime Tarikat, Tabaka Mı, Sınıf Mı?	İntelijansiya Aydın Kölelik,Hürriyet ,Soylu, Köylü, Hükümdar, Asker ,Topluluk, Halk ,Millet, Nesiller, Babalar, Oğullar, Slavcılar, Batıcılar ,İdealizm ,Din ,Hristiyanlık,Kilise Mezhep, Ortodoksluk , Duygu, Düşünce, Eylem ,Sanat, Dergi,Gazete, Kitap, İdeolojiler,Sosyalizm Komünizm,Nihilizm Popülizm, Anarşizm, Marksizm,Tarikat ,Tabaka, Sınıf, Avrupa
	ECCE HOME Yapraklar Bir	Marksist, Türklük, Göçmenlik,Bu Dünya, Öbür Dünya, Ezenler, Ezilenler, Coğrafi Kader, Kader, Körlük
	Yapraklar İki	Avrupa, Asya, Fransa, Hint, Türk Aydını, Ütopya, Gerçekler..

	Son Yaprak	Kalem, Kitap, Edebiyat, İlim, Tiyatro, Roman, Deneme, Medeniyetler..
	Bitirirken	Tarih, İstinsah, Orijinal,Okuyucu, Mukaddesler

Bu iki deneme kitabı içerdikleri kavramlar açısından bakıldığında 70'li yılların Türkiye'sine ait sosyal, siyasi ve edebî hayatı yansıtır. Bu kavramlar, Türk aydınlarının zihin dünyasını yansıtan bir kavramlar tomografisi gibidir. Meriç, denemeleriyle çağına şahit bir aydın sorumluluğu içinde olduğunu gösterir. Buradaki denemelerde ortaya çıkan anahtar kavramların fonksiyonel hale gelebilmesi için sosyal hayata aksedebilmesi gerekmektedir. Meriç, bu gaye ile yazar, ister ki sözleri; gençliğe, topluma, aileye, İslam'a, orduya, millete, maddi manevi değerlere... dair olsun. Onları koruyarak, onlara sahip çıkarak var olunabileceğini bildirmek ister. Bir mütefekkir olarak yaklaşır olaylara ve düşüncelerini sanatkâr olarak aktarır:

“Düşünce adamı mazinin tanımadığı bir mahlûk...”³³²

Böyle düşünür ve bu hükümden hareketle Meriç deneme türüne fonksiyonel bir misyon yükleyerek kendi mütefekkir yönünü ortaya çıkarmak ister. “Roman ve Deneme” adlı yazısında romanı bir antikacı dükkânına benzetmekte ve roman için şahsî görüşlerini bildirirken “Beklenmediklerle dolu, en nadide incilerle en harc-ı âlem cincik boncuklar yan yana istediğinizi alabilirsiniz.” der ve denemeyi ise “piç” bir tür olarak belirterek “O da Yunan'ın felsefesi gibi her duyguya her düşünceye her tereddüde açık”³³³ görüşünü ortaya koyar. Cemil Meriç kendi yazarlığı konusunda bir sohbette şunları söyler:

“Üzerinde rahatça kalem oynatabileceğim tek saha kalıyordu, bizde mazisi olmayan ve ismi dahi konmayan bir saha. Filhakika naçiz temsilcisi olmakla şeref duyduğum türün ne sabit bir tarifi var ne umumi kabule mazhar olmuş bir ismi. Deneme müphem, korkak mürâi bir kelime. Üstelik yabancı da... Her edebî nevi kucaklayacak kadar geniş, rahat ve seyyar. Yani belirli bir muhtevâsı yok.

³³² MERİÇ, Cemil, **Jurnal I**, 1993, 109

³³³ MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, 1980, s., 78

Kalıplaşmamış olduğu için cazip. Mürâi bir kelime değil, mütevazı demek daha doğru olurdu... Ben de o fikir ailesine mensubum ve işlediğim türe ister istemez deneme adını vereceğim. İster istemez diyorum çünkü denemecilik sıfatı garip ve rahatsız edici bir sıfat. Bize verilecek ismin tayini Kaplan ve Kabaklı gibi edebiyat tarihçisi dostlarımıza düşer...³³⁴

Cemil Meriç, denemeye bu şekilde bakar. Kendi denemeciliğinin nasıl değerlendirileceği konusunu dönemin edebiyat tarihçilerine bırakır. Sanat ve düşünce, birlikte, bir terkip içinde Meriç'in eserlerinde başarıyla bir araya gelir. Meriç, yukarıda anahtar kavramları çıkarılan denemeleri ilgili şunları da söyler:

"Monografi, tenkit, edebiyat tarihi imzama taşıyan her yazıda ben yaşıyorum. Bütün bu nevi kendimi anlatmak için bir vesile. Bir Balzac'ın, bir İbni Haldun'un bir Makyavel'in arkasına gizleniyorum, kendimi yaşıyorum onlarda... Kendi öfkelerimi, kendi ümitlerimi, kendi ümitsizliklerimi. İşlediğim türe insanı getirdim, yaralı bir çağın insanını. Sanat tefekkürün emrinde bir vasıta, tahassüsle kaynaşan bir tefekkaür. Sanat tefekkürün; Tefekkür mukaddeslerin emrinde olmalıdır. Hakikat, mukaddeslerin mukaddesi... Hakikat ve sevgi...³³⁵

Cemil Meriç in bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere deneme türüne fonksiyonel bir misyon yükleme cehdini: "Yazılarımın muhtevâsını, hissi tercihlerden çok içtimai talepler tayin etti."³³⁶ Sözleri de destekler. O halde "Meriç'in denemelerinde muhtevâyı, içtimâî talepler tayin ettiyse edebî eserde sosyal fayda prensibi nedir?" sorusunu sormak kaçınılmazdır. Ayrıca denemelerin hem üslûp hem içerik bakımından nasıl değerlendirmesi gerektiği durumu da edebiyat bilimi açısından ortaya çıkmakta; O'nun "öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki Türk insanın uyuşan şuuruna bir alev mızrak gibi saplansın!"³³⁷ arzusu bizi, denemelerde 'konu nedir?' ve üslûp nasıldır?' sorularıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

2.3. DENEMELERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Cemil Meriç, edebiyat dünyasına eleştiri ile girer, çevirmenlik yapar, çeşitli deneyimlerden sonra deneme türünde karar kılar. Eleştiri ve çevirmenlik faaliyetleri

³³⁴ TEKİN, Mehmet, **Cemil Meriç ile Söyleşiler**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s.,39

³³⁵ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, s., 451

³³⁶ TEKİN, Mehmet, **age.**, 2003, s.,38

³³⁷ MERİÇ, Cemil, **age.**, 1978, s., 451

birikimini ve üslûbunu şekillendirir. Deneme türünü benimseyip kullanmasında, sanatkâr mizacının mütefekkir yönüyle terkip oluşturabileceğine dair inanç etkili olur, bunu da eserlere ve hizmete dönüştürür.

Meriç'in çocukluğundan itibaren okuma heveslisi olduğu bilinmektedir, içinde bulunduğu çevrenin etkisiyle kitapların dünyasında girer; kitaplar, gerçek dünyadan daha cazip gelir kendisine.İlgisini çeken bu kurgusal alemde, hülyalarla içine girebileceği hayatlar bulur. Yazma eylemi için gerekli şartlar çocukluğunda oluşur ve zaman Cemil Meriç'i Türk edebiyatının özgün kalemlerinden biri yapar.

O, sanata ve tefekküre meyyal karakterini tecessüsün emrinde, çalışmanın kılavuzluğunda eserlere dönüştürebilmiştir. Telif ve tercüme olarak yirmi iki eser vermiştir. Meriç'in tanıtıcı özelliği denemeci yazarlığıdır; O, emek ürünü birikimini edebiyat dünyasına kazandırır, denemeleri kendi birikiminin çok yönlü özeliğini taşımaktadır. Cemil Meriç, şahsına özgü üslûbu ve ele aldığı özgün konularla 1950 sonrası Türk denemeciliğinde farklı bir ses olmuştur, bu yönüyle de Türk edebiyatı tarihinde denemeci yazarlar içinde yer almayı başarmıştır. Denemelerinin genel özelliklerini şu şekilde ele alabiliriz:

Cemil Meriç'in denemeleri kullanılan dil ve üslûp bakımından özgündür. Cemil Meriç, denilince O'nun yazarlığına dair, en belirgin olarak, üslûbuna ait özellik ön plana çıkar. Kendini okutturan bir yazardır Meriç, içerik ve üslûp O'nun denemelerinde birbiri için ve birbiriyle vardır, her eserin kendi diliyle doğduğuna ima vardır yazılarında. Üslûbunun şekillenmesinde geleneğin etkisi kendini hissettirir. Genel olarak, denemelerde neyi, nasıl ve niçin anlatacağına dair hedefleri için şu sözleri okuyucuya, yol gösterir:

"Üslûpta ilk ceddim: Sinan Paşa. Sonra Nazif, Cenap ve Haşim. Amacım: Yazarı okuyucudan ayıran bütün engelleri yıkmak, sesimi bütün hiziplere duyurmak. Şuurun, tarihin, ilmin sesini... Öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki Türk insanının uyuşan şuuruna bir alev mızrak gibi saplansın. İsrail'in Sûr'u kadar heybetli bir dil. Sanatla düşünceyi kaynaştırmak."³³⁸

Cemil Meriç'in üslûp sahibi bir yazar olmasında, kendi değişiyi de, bu simalar önemlidir; Türk edebiyatın farklı zamanlarından ve değişik yazma özellikleriyle, sanat anlayışlarındaki farklılıkla dikkat çeken, bu yazar ve şairler; Divan edebiyatı, Servet-i

³³⁸ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, s., 451

Fünûn ve Cumhuriyet dönemleri sanatçıları olarak geleneğin içinden Meriç'e ulaşmışlardır. Nihal Kilci, Meriç'in üslûbu üzerine yaptığı tez çalışmasında şu değerlendirmelerde bulunur:

"Bu Ülke'deki cümlelerin uzunluk-kısalık bakımından en önemli özelliği "kısa ve isim cümlesi" kuruluşunda olmalarıdır. Bu konuda bir fikir vermesi amacıyla, tamamı kısa isim cümlelerinden oluşan 'Argo' başlıklı deneme dikkate alınabilir(...)

Meriç'in yoğun, kısa isim cümlesi kullanımı, yazarın ' Üslûpta ilk ceddin Sinan Paşa.' sözleriyle işaret ettiği üslûp dostluğunun da temelini oluşturur. Çünkü Sinan Paşa da Tazarrunâme'de yoğun bir şekilde kısa isim cümleleri kullanmıştır(...)"Meriç'in cümleleri "Tazarrunâme"de görülen kısa isim cümlelerinin devamı ve daha gelişmiş şeklidir. Bu cümleler, çoğunlukla, zincirleme tanım cümleleri özelliği taşır."³³⁹

Ayrıca Cenap Şehabettin'in vecizelerden oluşan "Tiryaki Sözleri" Doğu kültürünün hikemîyat üslûbunu yaşatır, Cemil Meriç'in birer aforizma özeliği gösteren cümlelerinin bu gibi eserler yoluyla şekillendiği anlaşılır, hikemî tarza has cümleleri, O'nun üslûbunun geleneğe yaslandığına, onunla beslendiğine örnek teşkil eder.

Cemil Meriç 'in üslûbunun bir yönüne de Hilmi Yavuz şöyle dikkat çeker:

"Bana yazdığı bir mektupta 'Üslûbumun sertliği hayatımın acısındanandır.' demişti. Bu çok doğrudur, çünkü bu kertede yalnız kalmış, bu kertede itilmiş, bu kertede horlanmış, bütün resmi ve gayr-i resmi söylemlerin dışında kalmayı tercih etmiş birinin hiç şüphesiz konumu öyle olacaktı."³⁴⁰

Cemil Meriç'in denemelerindeki üslûp, geleneğin ve yaşadığı sosyal hayatın etkisiyle şekillenir, O'nun denemelerine ait cümle yapısının semantik ve lengüistik açıdan da dikkat çeken yönleri vardır, Nihal Kilci bu konuda, tez çalışmasının sonuç bölümünde, şu bilgilere ulaşır:

"Bu Ülke' de yüzde elli dört oranında isim cümlesi kullanılmıştır. Bu cümlelerin büyük bir kısmında bildirme eki düşmüş, ekin kullanıldığı durumlarda

³³⁹ KİLCİ Nihal, **Cemil Meriç'in "Bu Ülke" Adlı Eseri Üzerine Üslûp İncelemesi**, Gazi Üni., Ank., 2003, s., 153

³⁴⁰ YAVUZ, Hilmi, **Kültürden İrfana, Batıdan Doğuya Türk Düşüncesinde Soylu Bir Başkaldırı**, Evrensel Bir Diriliş,-Konuşma Metni- Cemil Meriç ve Bu Ülke'nin Çocukları(edisyon) Hız., Ergün Meriç, Ayşe Çavdar, İz Yay., İst., 1998

ise kesinlik anlamı ön plana çıkmıştır. İsim cümlelerinde yüklem tek kelimedenden oluşabileceği gibi kelime grubundan da oluşabilmektedir. Yükleme tek kelimedenden oluşanlarda, "yargı sıfatları" ile kurulanlar, yazarın üslûbu açısından dikkat çekici cümlelerdir; Meriç, gözle görülecek şeyleri göremediği, eşyayı ayrıntılarıyla tanıyıp tefrik edemediği için cümlelerinde gramatikal sıfatlara fazla yer vermez; ancak hareket, bir âmânın da bizzat yapabileceği veya algılayabileceği bir keyfiyettir. Bu yüzden yazar, sıfatlara ait niteliği varlıktan ayırarak yargıya dönüştürür,³⁴¹ Mesela:

"Hantal, tutucu, şekilperest Fransız Akademisi" yerine, "Fransız Akademisi hantal, tutucu, şekilperest."demeyi tercih eder. Böylece sıfatlar durağan varlık alametleri olmaktan çıkar; bu dilde varlıklar çıplak, hareketler vasfîdir."³⁴²

"İlahiler **manzum**, büyüler **manzum**, destanlar **manzum**."³⁴³

" Kitap fazla **ciddi**, gazete fazla **sorumsuz**."³⁴⁴

"İlk coşkunluklar **boştur**, aldatıcıdır."³⁴⁵

Kilci'nin tespit ettiği bu özelliklerin Cemil Meriç'in üslûbunda belirleyici bir vasıf olduğu görülür. Çünkü Meriç, sözün gücünü betimleme amaçlı kullanma arzusu taşımaz. Aksiyon ve hamle medeniyeti olarak gördüğü Osmanlı medeniyetinin temsilcisi oluşunu üslûbuyla hatırlatmaya çalışır.

Ahmet Turan Alkan, Cemil Meriç'in üslûbu hakkında değerlendirmelerde bulunurken şu hususlara dikkat çeker:

"Türkiye'de bilhassa sosyal bilimler sahasında verilen eserlerde kullanılan dil ve seçilen üslûbun kuruluşu, sanki bu alanda özün, biçimden daha ağır bastığı yolunda bir genel kabulün varlığını doğrulamaktadır(...) Cemil Meriç'in üslûbu, fikirlerinin tesir uyandırmasında hiç şüphesiz başlı başına büyük bir âmil teşkil eder(...) Bu üslûpta, göze çarpan ilk özellik, farklı cümle kuruluşlarıdır. Meriç, cümleyi genellikle iki bölüm halinde düşünür; ilk bölümde belirli bir fikri ortaya koyan, tartışma zeminine çeken bir hüküm ifadesi yer alır. Ancak bu tamamlanmayı, desteklenmeyi bekleyen bir ifadedir. Virgöl, noktalı virgöl veya

³⁴¹ KİLCİ, Nihal, **agt.**, 2003, s., 202

³⁴² KİLCİ, Nihal, **agt.**, 2003,s., 71-72

³⁴³ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 84

³⁴⁴ MERİÇ, Cemil, **age**, 2008, s.,102

³⁴⁵ MERİÇ, Cemil, **age.**, 2008, s., 111

iki nokta ile yan cümlecige geçer ve ilk hükmü, bazen eksikmiş intibai veren kesik ve etkili söz gruplarıyla destekler. Mesela:"³⁴⁶

"Dahî münzevi bir yıldız; anasız doğan çocuk, anasız doğan ve zürriyetsiz ölen."³⁴⁷

"Şiirle çok uğraşmış ve çok şiir düşünmüş bir yazar olması, Cemil Meriç'in nesrine şiiri özümleyen bir çeşni kazandırmış, yazar iç kafiyeler kullanmak suretiyle ifadesine kolay hatırlanabilir, akılda kalabilir bir özellik vermiştir."³⁴⁸

"Mabetler her çağda ziyaretçisiz kalmış. Tefekkür Sina'sı metruk bir manastır. Kimin için yaratacaksın? İnsanlar ışığa, hayata, sonsuza düşman. Aydınlanmak için yan, aydınlatmak için değil."³⁴⁹

"Mezar taşlarına şiir okumak, güzel; taşlar ayakta dinler sizi. Çölde vaaz etmek mutluluk! Kumlar perestişle ürperir."³⁵⁰

Cemil Meriç, geleneğin nesirde kullandığı secileri denemelerinde başarıyla kullanır, bu da cümlelerin divan şiirindeki mısra-ı berceste gibi hatırdan kalmasını, zamana direnmesini günümüz tabiriyle birer aforizmaya dönüşmesini sağlar. Bu hikemî tarz, Meriç'in denemelerinde hakikatin ifşası olur, doğrunun ve güzelin bir üslûp meselesi olarak bilinmesine katkı sağlar.

O'nun kelime hazinesinin zenginliği denemelerin özünü ve üslûbunu mozaik misali şekillendirip renklendirir, Bu konuda Alkan önemli tespitlerde bulunur:

"Kelime hazinesi zengindir. Fransızca, Latince, Farsça, Arapça ve tabii Osmanlıca, Cemil Meriç'in uygun bulduğunda teklifsizce istifade ettiği kelime alanlarıdır. Kelimeler O'nda düşünülerek bulunmuş değil, sanki bir arada kullanılmak için düşünülmüş ses ve semboller olarak değer kazanır(...) Mitolojik deyim, isim, motiflere müracaat ederek, ifadesinin sembolizmini zenginleştirir. "

351

³⁴⁶ ALKAN, Ahmet Turan, **age.**, 1993, s.,12

³⁴⁷ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 229

³⁴⁸ ALKAN, Ahmet Turan, **age.**, 1993, s.,15

³⁴⁹ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 272

³⁵⁰ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 291

³⁵¹ ALKAN, Ahmet Turan, **age.**, 1993, s.,15-16

Cemil Meriç, üslûpta üzerinde etkili olarak sembolist şair Ahmet Haşim'in ismini de anmıştır, sembolist söylem Meriç'in denemelerinde vardır, bu konuda şunları söyler:

"Lâfızlar şuurlaltımızı dalgalandırır, sonsuza kadar uzayan yankılar uyandırır. Girift, zengin, esrarlı yankılar. Ve her kelimenin sesi hecelerin kaynaşmasından, tekrarından, uzun ve kısalığından doğan âhenk, mûsîkinin kendisi değil mi? İzlenimlerimiz ve iç dünyamız gerçekten dile gelmek için alaca karanlığa, fluya, hatta karanlığa ve müphememe muhtaç. Onları ancak dolaylı olarak remizlerle anlatabiliriz. Rüya ve mûsîki ancak rüya ve mûsîki ile anlatılabilir. Normal dilin kuru ve kesin ifadesi, seyyal, dağınık ve sınırları belirsiz ruh hallerini çarpıtır ve belki de yok eder(...) Okuyucu sezmeliydi söylenmek istenenleri; yazanla birlikte ürpermeliydi. Unutmayalım ki böyle bir sezîş, uyanık bir tecessüsün mükafatıdır; uyanık ve terbiyeli bir tecessüsün."³⁵²

Cemil Meriç, metnin inşa sürecinde üslûp konusuna dair, yazarın yaratma çabasının özüne ana hatlarıyla değinir bu satırlarda ,ayrıca okuyucunun bu sürece müdahil olma yeteneğine ve hatta gerekliliğine yaptığı vurgu da önemlidir. Aslında burada ifade ettiği düşünceler, O'nun kendi yazarlığına ve okurlarından beklediği gayrete özgü bilgilerdir. Bunu şu sözlerinde görebiliriz:

"Denize atılan bir şişe her kitap. Asırlar kumsalda oynayan birer çocuk. İçine gönlünü boşalttığı şişeyi belki açarlar belki açmazlar."³⁵³

"Her kitap, tılsımlı bir saray. Kapıları ilk gelene açılmaz. Büyüklerde kıskanç, Tanrılar gibi. Yalnız Numa'ya görünmüş Egeria. Beatrice, Dante için Beatrice(...) O'nları dolduran senin kafan senin gönlün."³⁵⁴

Sembolist söylemin, metne dönüştüğü görülür bu cümlelerde.

Meriç'in, denemelerinde devrik cümleler yaygın kullanılmaktadır, bunda etkili olan durum belki edebî hayatına çeviriyle başlamış olması,belki de yazılarını dikte ettirerek, konuşma üslûbuyla meydana getiriyor olmasıdır. Bir sohbetlerinde Halil Açıkgöz bunu gündeme getirir:

³⁵² AÇIKGÖZ, Halil, **Cemil Meriç Hoca ile Üslûp Üzerine Bir Gezinti**, TED, Ağs, 1987, s.,29

³⁵³ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 267

³⁵⁴ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 262

"Yazılarında çok fazla devrik cümle olduğuna dikkat çektiğim bir gün, bunun tercüme yapması ile alakası olup olmadığını sormuştum. Cevabı "olabilir"den ibaret kaldı. Fakat başka bir gün Türkçe pek çok cümle kalıbının olduğunu ve günümüz yazarlarının alışılmışın dışında kalan o cümle kalıplarına pek itibar etmediklerini söyledi."³⁵⁵

Cemil Meriç'in denemelerinde dil ve üslûbun cümle düzeyinde semantik açıdan dikkat çeken yönleri vardır. Meriç, soru anlamı taşıyan kelimelerden yararlanır, bu O'nda bir üslûp özelliğidir; "Çünkü Cemil Meriç, bir kavram üzerinde düşünmeye "soru sorarak" başlar."³⁵⁶ Cümlelerinde soru anlamını çeşitli kelime türleriyle meydana getirir, bunlar: soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları, soru edatları olabilir. Doğan Hızlan'a göre;

"Soran Bir Düşünürdür Cemil Meriç."³⁵⁷

Nihal Kilci, Cemil Meriç'in üslûbu üzeri yaptığı çalışmada, soru cümleleriyle ilgili olarak şunları söyler:

"Edebî eserlerde kullanılan soru cümleleri genellikle cevap beklenmeyen, daha doğru bir ifadeyle cevabı ertelenen cümlelerdir. Bu yüzden yazarın duygu ve düşüncelerini soru kalıbında iletmesi üslûp özelliğidir."³⁵⁸

Cemil Meriç, denemelerinde soru unsurları çeşitli unsurlar taşır. Nihal Kilci, Cemil Meriç'in kullandığı on bir farklı işlevde soru cümlesinin olduğuna işaret eder:

"Dergi düşünmez, haykırmaz, dövüşmez; toplar. Neyi? Sorumluluktan kaçanları."(**bilgilendirme işlevi**)

"İdeolojiler siyaset dünyasının haritaları. Haritasız denize açılınır mı?"(**gerçekleşme işlevi**)

"Okuma, içimizdeki meçhul âlemin kapılarını açan bir anahtar. Pekiyi ama, o meçhul âlemin tekevvününde payı yok mu okumanın? (**gerçekleşme işlevi**)

"Çağdaşlaşmak neden Hristiyan Batı'nın putlarına perestiş olsun?" (**ret işlevi**)

³⁵⁵ AÇIKGÖZ, Halil, **agy**, TED, Ağıs, 1987, s.,31

³⁵⁶ KİLCİ, Nihal, **agt.**, 2003,s., 166

³⁵⁷ HIZLAN, Doğan, **Soran Düşünür: Cemil Meriç**, Hece Der., 2010, Sayı, 157 s.,396

³⁵⁸ KİLCİ, Nihal, **agt.**, 2003,s., 165

"Hangimiz on büyük mütercim sayabiliriz?"(**genelleme işlevi**)

"Cilâlı Taş devrinden bu yana insanlığın en büyük zaferi on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiş: madde üzerinde hakimiyet. Kimin hakimiyeti? Üç buçuk Avrupalının. Ya alt üst olan dengemiz?" (**sınırlandırma işlevi**)

"Gandi'nin sesi de zulmün duvarlarını devirmedi mi?" (**onaylatma işlevi**)

"Okumaktan hangi hakla söz ediyoruz? Okuma terbiyesinden çok önce, çok daha mühim, çok daha acil disiplinlere muhtacız. Böyle bir ruh haleti içindeki insanlar nasıl, neyi okuyabilirler? Büyük bir yazarın tek satırını anlamaları imkânsız."(**hayret işlevi**)

"Düşüncenin bütün 'cenin-i sakıt'larını kudurtan bu tehlikeli armağan nedir acaba?" (**merak işlevi**)

"Cevdet, o tedirgin zeka, aradığı büyük ve müebbet vatani irfanda buldu. Bulabildi mi acaba? (**şüphe işlevi**)

"Yazar düşüncesini yardım olsun diye sunmaz. Bir mükâfattır bu. Lâyık mısınız, değil misiniz? anlamak ister?" (**dolaysız anlatım işlevi**)³⁵⁹

Cemil Meriç, yazılarında, soru sormayı bir tarz olarak tercih eder, hem okurun dikkatini canlı tutar, hem iletişim unsurunun öncelikli ifadelerinden olan, iletişimi başlatma ve sürdürme için gerekli görünen "soru sorma" eyleminin verdiği katkıları kullanır.

Denemelerin dil ve üslûbun özelliklerinde Meriç'e özgü bir tarzın olduğu dikkat çeker, Türk-İslam edebiyatı geleneğinin ve Batı'dan elde ettiği birikimlerin terkiibini başarıyla kuran Meriç 'Üslûb-u beyân aynıyle insandır' vecizesini denemelerinde somutlaştırmıştır. Yazarla okur arasındaki bütün engelleri kaldırma arzusunun yakalanan ifade bazında olumlu sonuç verdiği söylenebilir.Tanzimat'tan beri devam eden konuşma ve yazı dili arasındaki farkın denemelerde ortadan kalktığı görülür, bunun Meriç'in özel durumuyla ilgili olabileceği düşünülebilir. Meriç'in üslûbunun dil ve anlatımını; bulunduğu şartların, beslendiği yerli ve yabancı kaynakların, taşıdığı idealin,varmak istediği hedefin, bütün bunların terkiibi olan sanatına yüklediği misyonun şekillendirdiği görülmektedir.

³⁵⁹ , KİLCİ,Nihal, **agt**, 2003, s., 165- 174

Meriç'in denemeleri yazarın orijinal fikirlerini ve yorumlarını ihtiva eder. Bu fikirler, denemelerde ele alınan anahtar kavramların sınırlandığı bir çerçevede aktarılır. Meriç'in yorumları Doğu ve Batı medeniyetlerinin hayata ve eşyaya bakışından elde edilen bir terkip içinde, diyalektik düşünüş tarzının bir yansıması olarak aktarılır.

Meriç, işlediği bütün konuları tercih ettiği bir derinlik ve taviz vermediği bir ciddiyet içinde işler. Eserlerinin muhtevası geniş birikiminin genel hatlarını gösterir. Meriç, kendi birikim kaynaklarının özenle oluşturulduğunu, bunların titizlikle korunduğunu okuyucuya hissettirir.

Cemil Meriç'in denemelerinde ortaya çıkan düşünce ve duygular okurun da bu sürece katılmasını sağlar. Okuyucuların konu ve kavramlar üzerinde farklı yönlerde düşünme sürecine girmesi, yazara bağlı veya ondan bağımsız fikir üretmesi (imal-i fikir), denemelerin teknik yapısı ve anlaşılması için önemli görülmektedir. Bununla beraber, denemelerde geniş bir bilgi kaynağı ve genel kültür birikimi dikkat çekmektedir.

Meriç'in ortaya attığı iddiaları ispatlama zorunluluğu içinde olmadığı dikkat çeker, O, gerçeğin birlikte bulunması gerektiğine inanır ve bu yönüyle okurun da öğrenmeye, araştırmaya emek vermesini ister. İddiaları Cemil Meriç'in bilgisini, kişiliğini, tecrübelerini öne çıkarır. O'nun için bu iddiaların ortaya atılma tercihi, vazgeçilemez bir mecburiyet gibi anlaşılır, ama bunların ispatlanması, her zaman mümkün değildir. Deneme türüne özgü bir yaklaşımdır bu tarz ifadeler ve Meriç bunu sıklıkla yapar. O, isterse, iddialarına veri ve delil arar. İstemezse ispata girişmez.

Denemede, kesin hüküm verilmesi gibi bir durumun yazarın tercihinin bağlı olduğu bilinmektedir. Cemil Meriç yargılamaktan ve hüküm vermekten çekinmez. Ayrıca denemelerin anlatım biçiminde; kimi zaman tartışma, kimi zaman bilgi vermek maksadıyla açıklama gibi teknikler kullanılır. Düşüncesini geliştirip ortaya koyarken şunlardan çokça yararlanır: o konu ve konuya bağlı bilgiler hakkında örnekler, tanık göstermeler, mukayese, murakabe, tahlil, sentez, yorum, transfer, yönlendirme vb. teknikler kullanarak okuyucuyu düşünmeye davet eder.

Denemelerin genel özelliklerine ele alınan konular açısından bakıldığında öne çıkan anahtar kavramlar görülür. Meriç, sosyal hayatı kavramsal olarak, anmak ve anlatmak istediğinde kültür-İrfan, medeniyet- umran, dil ile tarih, din ve insan gibi

kelimelerden bolca yararlanır. Toplumu oluşturan birimlerin sorunlarını ele alırken; kadın ile erkek, aşk ve cinsellik gibi kavramları evlilik ve aileye uygun bir zemine taşır. Denemeler, insanca bir hayat yaşamak üzerine kurgulanmış ve bunu inşa edebilmek gayesiyle oluşturulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cemil Meriç'in Denemelerini Fonksiyonel Açıdan Değerlendirme

3.1. EDEBİYAT EĞİTİMİNDE MALZEME OLARAK KULLANILMASI

İnsan, varoluşun donanımları yönüyle diğer varlıklar içinde farklı bir yere sahiptir. Bu, farklı yere sahip olmanın belirleyici özellikleri arasında; bilinçli olma hali, bunun en önemli göstergesidir. Varlıklar âleminde, insanı ayrı kılan vasıfların başında akıl ve zekânın geldiği bilinir, bilinç algısı da bu melekelerle anılır. Bilincin insan davranışlarının meydana gelmesinde etkili bir faktör olduğu, anlaşılan bir gerçektir. İnsanın iradî veya gayr-i iradî davranışlar sergileme yeteneğini, bilincin varlığı belirler. Bilim, insanı hem birey olarak hem toplumsallaşma yeteneğine sahip bir varlık olarak anlamaya ve anlatmaya çalışır. Bilimin perspektifinde insan, özne ve nesne olma özelliği taşır. Kendi türünün çeşitli davranışlarını, belirli sistemler içinde takip edip anlama, yorumlama ve paylaşma çabası, insanı bilinçli üretim sürecine sokmuştur.

İnsan, tarih sahnesinde oynadığı rollerle, kendinin ve evrenin evrim serüvenine katkı sağlamaya devam etmektedir. Bununla beraber kendi davranışlarını ve maruz kaldığı doğal olayları da yaptığı çeşitli çalışmalarla anlamak arzusundadır. Edebiyat bilimi, edebî metin yoluyla bir objeye dönüşen edebiyat sanatını kendi metotlarıyla inceler; bu bilimde, gerçek dünyadaki insanın kurgusal dünyadaki yaşantıları ele alınır. Edebiyat bilimi kendi terminolojisine özgü kavramlarla edebî metnin dış ve içyapısını açıklamaya çalışır. İsmail Çetışli bu hususta şunları söyler:

"Edebiyat bilimi, -adı üstünde- edebiyat sanatının bilimidir. Bir başka ifadeyle; edebiyat eserlerinin tamamı veya herhangi birisi ile ilgili her türlü araştırma, inceleme, karşılaştırma, tahlil ve eleştiri çalışmaları ile edebiyat sanatının mahiyeti ve niteliklerini, dünden bugüne uzanan süreçteki tarihini ortaya koymaya yönelik faaliyetlerle bu faaliyetlerin sonucunda ortaya konan bilgi birikimine edebiyat bilimi denir. Nasıl insanın geçmişı (tarih), iç dünyası (psikoloji), fizyolojisi (tıp), toplumsal hayatı (sosyoloji) veya yeryüzü (coğrafya, jeoloji), bitkiler (biyoloji), hayvanlar (veterinerlik), din (teoloji, ilâhiyat), bilimin konusu olmuş ve bu çerçevede zamanla bağımsız bilim dalları teşekkül

etmişse; edebiyat sanatı çevresinde de bir bilgi alanı ve bilim dalı oluşmuş ve oluşmaktadır."³⁶⁰

Bilimlerin hayatı ve varlığı anlama, anlamlandırma, yorumlama gibi çabaları insanın merak güdüsünün bir neticesidir, bunun ilk göstergelerine felsefe tarihinde rastlanmaktadır, varlık bilgisini sorgulamayla başlayan süreç pozitivizmle yeni bir mecra girer.

"Hayatı bir sistem içinde algılayabilmenin ve anlatabilmenin farklı disiplinlere ihtiyaç gösterdiği, yaygın bir kabuldür. Bilim, sanat, ilâhiyat, felsefe gibi alanlarda fikir üretenler, hayatı ve insanı anlamaya gayret ederler. Bu gayrette metot ve bakış açısı önemlidir; zira kavramlar, yaklaşım biçimine göre ihmâl edilir, unutulur veya canlılık kazanır. Değişik cepheleriyle hayata akseden kavramlar, ele alındığı disiplin içinde az veya çok farklılık gösterir(...) Kavramları terimleştirme eğiliminde olan her alan, kendi sisteminin el verdiği ölçüde gerçeği arar. Bu gerçek, söz konusu disiplinlerin kendi anlayışlarına göre tanımladıkları değişken bir gerçektir."³⁶¹

Bugün, insanlığın bulunduğu noktaya gelişinde, kültür taşıyıcısı olduğu düşünülen tüm bilgi ve birikimler, bilimlerin bakış açısıyla manalandırılmaya çalışılmaktadır. Bu süreçte kavramlar ve terimler kendi literatürlerinde yöntem belirlemede, sistem oluşturmada etkinlik göstermektedir. Bilimlerin kendi mahiyetlerini disiplinize etme çabalarında, edebiyat kavramı da sosyal bilimlerin içinde terimleşmiştir.

"Edebiyat bilimi, sosyal bir bilim dalıdır. Sosyal bilim dalı olması, onda pozitif bilimlere has metotların yüzde yüz geçerli olmasına imkân vermez. Zira pozitif bilimlerle sosyal bilimlerin konuları, objeleri birbirinden çok farklıdır. Edebiyat biliminde, pozitif bilimlerdeki gibi genelgeçer kanunlar bulma gayret ve teşebbüsleri, çoğu zaman başarıya ulaşamamıştır. Çünkü Yunus Emre'yi veya Yahya Kemal'i bilinen mevkilerine yükselten husus, diğer sanatkârlarla olan ortaklıkları değil, bilâkis kendilerine has karakteristik ferdî özellikleridir. Bu husus, elbette ki edebiyat biliminin bütünüyle başıboş, keyfi, sübjektif ve

³⁶⁰ ÇETİŞLİ, İsmail, **Edebiyat Eğitiminde Edebî Metnin Yeri ve Anlamı**, , Millî Eğitim Üç aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, kış 2006, yıl, 34, sayı 169, s., 77

³⁶¹ ÖNAL, Mehmet, **age**, 2008, s., 19

herhangi bir metottan uzak bir disiplin olduğu anlamına gelmez ve gelmemelidir de".³⁶²

Cemil Meriç'in denemeleri üzerine yaptığımız incelemenin bu bölümünde, denemelerin edebiyat eğitime malzeme olarak aktarılması konusunu bir problem olarak ele alacağız, edebiyat biliminin verileri ve bakış açısıyla incelememizi sürdüreceğiz. Meriç'in denemeleri, edebiyat eğitime estetik ve didaktik yönleri ihmal edilmeden nasıl aktarılabilir, bunu irdelemeye çalışacağız. Denemeler, edebiyat sanatı içinde teşekkül etmiş edebî metindir, birer sanat objesidir. Bununla beraber, düşünce ağırlıklı olmaları nedeniyle, muhtevâ bakımından, çeşitli sosyal bilimlerde araştırma konusu edilmişlerdir. Bu araştırmalar, denemelerin fonksiyonel etkilerini ortaya çıkarma amacı taşımaktadır. Cemil Meriç'in denemelerinin amaç, mahiyet ve fonksiyon özellikleriyle incelenme gerekliliği söz konusudur ve bu, edebiyat biliminin problemidir.

"Edebiyat kavramı, asırlarca, bir sanat dalının adı olmuştur. Son iki yüz yıl içinde yapılan çalışmalar, edebiyatın, sanat yönün yanında bir bilim dalı olabileceği düşüncesini ortaya çıkarır. Bir sanat dalının bilim dalı hâline gelme keyfiyeti, olsa olsa araştırma teknikleri ve metotları bakımından, incelemelerin bir disipline kavuşturulması amacıyla düşünülebilir."³⁶³

Bilginin örgütlü olarak bir sistem içinde birikmesi, insanın hizmetine girmesi çeşitli disiplinler arasında etkileşim içinde bir iletişim oluşturmuştur. Güzel sanatların bir şubesi olan edebiyatın eğitim faaliyeti içinde öğretime tabi tutulması edebiyat eğitimi kavramının terminolojiye girmesini sağlamıştır. Edebiyat eğitimi, edebiyat biliminin ve eğitim bilimlerinin verilerinden hareketle sistematize edilerek uygulanır.

"Edebiyat bilimi için ilk hareket noktası, edebî eserdir. Bir başka ifadeyle edebiyat bilimi, incelenecek saha olarak edebî eseri temel obje seçmiştir. Eser; yazar, kullanılan dil, okuyucu, yazar ve cemiyetin bütün özelliklerinden önce gelir."³⁶⁴

Meriç'in denemelerini, "eserde ortaya çıkan estetik ifade," denemeler yoluyla "insanın ulaşabileceği ufuklar" ve "denemelerde bulunabilecek fayda prensibi" gibi hususlar bakımından irdeleyip yorumlamak bize malzeme teşkil edecektir. Edebî

³⁶² ÇETİŞLİ, İsmail, **agy**, 2006, s., 77

³⁶³ ÖNAL, Mehmet, **age** 2008s., 20

³⁶⁴ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008 s., 45

eserin genel özelliklerine özgü mahiyet içeren Meriç'in denemelerini edebiyat eğitiminde malzeme olarak kullanmak çeşitli faydalar taşır.

"Edebî eseri fayda prensibi ile değerlendirmeye devam edersek, yorumları, çeşitli nazarlara göre değişen bazı bakış açıları elde ederiz:

Genel kültür sahibi olabilmek;

doğru, güzel, tutarlı bir ifadeye ulaşmak;

hayâl, sezgi, muhakeme... gibi yetenekler açısından zenginleşmek;

başka insanların, bizden farklı doğrular ile yaşayabileceğini hissetmek;

moral değerler, tatminler ve derinlik duyguları kazanmak;

paylaşımın güzelliğini yaşamak;

kelimelerle ifadede mutlaka gerekli olan geri plan anlayışını edinmek

ve buna bağlı olarak edebî eserdeki alt yapıyı anlamaya çalışmak;

İnsanın ve diğer varlıkların, varlık sebeplerine dair çeşitli sübjektif birikimler kazanmak;

her uyarıcının, muhakkak kurgusal bir yanının bulunabileceğini hissederek, aynı zamanda, tabiatta olan bir uyarıcı olan insanın kurgusal taraflarını sezmeye gayret etmek;

öğretmenlik, sanatkarlık, yazarlık gibi geçerli bir meslek sahibi olabilmek; öğrenmeyi ve öğretmeyi zevkli hale getirebilmek;

bağlı bulunduğumuz milletin kültür değerlerini ve diğer milletlerin kültürlerini öğrenmek;

içinde bulunulan coğrafyada etkili olmuş dinin ve diğer coğrafyalardaki dinî kabullerin inançlar sistemini hissedebilmek;

evrensel sevgi ve barış ortamını, yönetme ve yönetilme kurgularını, gerçek demokrasiyi ve onun kurgusal durumlarını öğrenmek;

karşılaşılan herhangi bir mesajı, o mesajın kaynağına gitmek üzere değerlendirmek;

kısaca hayatta neler bulunabiliyorsa, bir insanda ve cemiyette neler görülebiliyorsa, kurgusal olarak onların itibârî dünyadaki yorumlarını inceleyebilmek... gibi pek çok fayda sağlanabilir."³⁶⁵

Mehmet Önal'ın edebî eserde bulunabilecek faydalar olarak işaret ettiği hususlar, Cemil Meriç'in denemelerinden kazanım olarak elde edilebilir; çünkü denemelerin birikim kaynaklarının içerdiği zenginlik ve buna bağlı olarak insana kazandıracığı ufuklar, estetik kaygılarla inşa edilen ve sanatsal hüviyet taşıdığı görülen bu metinler, edebiyat eğitiminde malzeme olarak kullanılmaya elverişlilik özelliği gösterir.

Yalnız Meriç'in değil edebiyat eğitimiyle ele alınan bütün bir edebiyat tarihine ait malzemenin hangi amaçlar doğrultusunda eğitim ve öğretimin özel ve genel hedeflerine indirgeneceği durumu ortaya çıkmaktadır; bu hususta Önal şunları söyler:

"Burada konu sınırlamasından kaynaklanan bir problem hissedilir. Edebiyat eğitimi, edebî eser yazmayı mı öğretecektir yoksa edebî metinleri incelemeyi mi? Belki de edebiyat eğitimi denilince, iyi bir edebiyat öğretmeni nasıl olunur sorusunun cevabı aranmalıdır(...) Edebiyat eğitiminin estetik ve didaktik yönleri, edebiyat sanatı gibi, eğitimin de bir sanat olabileceğini hissettirir. Edebiyat eğitiminin, edebiyatı öğretmek gibi bir temel işlevi olmalıdır(...) Gerçekten de eğitim öğretilecek bilginin veya kazandırılacak becerinin mahiyetine göre vasıflandırılmalıdır(...) Sanat; meşk ederken, yaşarken, sanat eseri meydana getirilirken, sanat eserlerinin bilimsel metotlarla incelenmesi sonucu öğrenilir. İster sanat eğitimi verelim istersek sanatı inceleyen bir eğitim programı takip edelim, her iki halde de edebiyat sanatının mahiyetinden hareket etmeliyiz."³⁶⁶

Cemil Meriç'in denemelerinin edebiyat eğitiminde öğretim malzemesi olarak kullanılmasında nasıl bir yol izlenmelidir. "Edebiyat tahsilinin esası okumaya ve anlamaya dayalıdır."³⁶⁷ Öyleyse örgün eğitimin sınırları içinde belli bir program dahilinde sürdürülen etkinlikte Meriç'in denemelerini estetik ve didaktik özellikler bakımından inceleyip irdelemek mümkündür.

³⁶⁵ ÖNAL, Mehmet, **En Uzun Asrın Hikayesi**, 2008 s., 55

³⁶⁶ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s., 105

³⁶⁷ ÖZ ARSLAN, Ersin, **Edebiyat eğitimi Üzerine Tasvirî Bir Deneme**, Millî Eğitim Üç aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, kış 2006, yıl, 34, sayı 169, s., 248,

"Edebiyatın fonksiyonu edebî eserin okunmasıyla ortaya çıkar. Bu hüküm, bir bakıma edebiyat hayatının, sosyal hayat içindeki görünümünü ve etkilerini araştırmak demektir. Bu araştırmada çoğu zaman didaktik niteliğin, zaman zaman da estetik niteliğin öne çıktığı görülür."³⁶⁸

Burada, her halde bilgi düzeyinde ve estetik anlamda denemelerden nasıl fayda sağlanabilir bunu cevaplandırmak yerinde olur.

"Önce sınıftaki edebiyat öğretiminin temel zeminini oluşturma mecburiyeti vardır. Bu zemin dilbilgisi, edebiyat ve kompozisyon adlı derslerin; eğitim bilimleri ve edebiyat bilimleri metot ve teknikleriyle; öğretmen ve öğrencilerin "ifâde" davranışına bağlanarak; okuma, yazma, dinleme, konuşma, anlama ve anlatma becerilerine uzanır ve kişilikte teşekkül eden oluşum ve değişim hedefine bağlanır; oradan millî birlik ve berâberliğe ve nihayet evrensel ölçütlere ulaşır. Bu bağlamda estetik zevk ve ilmî tecessüs çok önemli bir yer işgal eder."³⁶⁹

Cemil Meriç'in denemelerinin mahiyetine dair bilgileri, denemelerin birikim kaynaklarında ele alıp incelemiştik, edebî eser statüsünde karşımıza çıkan bu denemelerin edebî değer arz ettiğini açıklamıştık. Edebî eserin mahiyetinin dille teşekkül eden bir obje olduğu bilinmektedir; buradaki dil, sanatsal bir işlevsellik taşıyan, sanatçı tarafından bu yönüyle işlenen ve edebî eserin özünü kurup onu var eden bir birliktir. Edebî eserin yapısını inşa eden ve kendine özgü hususiyetleri bulunan bir dil; bu dil, muhtevâ, şekil ve üslûpla bir bütünlük içinde edebî eseri var eden kelimelerden oluşur. Günlük hayatın dışında bir iletişim işlevine bürünür; estetik olma, şiiriyet içermek gibi özellikler taşır ve edebî sanatlarla yeni bir doku içinde hayatîyet kazanır.

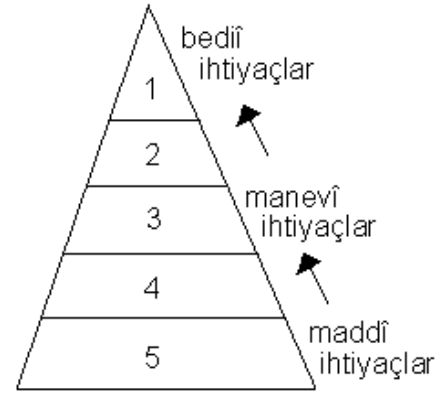
"Günlük ihtiyaçlardan bedîî ihtiyaçlara uzanan zincir içerisinde dilin önemi büyüktür. Çünkü insanın, maddî, manevî ihtiyaçlarının yanında bedîî ihtiyaçları da vardır. Maslov, bu ihtiyaçları bir piramide benzetmiş ve bunu yukarıdan aşağıya doğru şu şekilde belirtmiştir."³⁷⁰

³⁶⁸ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s., 106

³⁶⁹ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008 s., 108

³⁷⁰ GÜRSERES, Reşide, **Okuma ve Anlama Üzerine**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, Eylül 1996, Sayı: 28, Cilt: IX, ss. 98-103.

1. Kendini sürekli ön plânda görme isteği vs.
2. Takdir isteği, başarılı olma, güvenme vs.
3. Kendini bir sosyal gruba ait hissetme vs.
4. Güven duyma vs.
5. Fizyolojik ihtiyaçlar (yeme, içme vs.).

Edebiyat öğretiminin dil yeteneğini iletişimsel anlamda beceriye dönüştürme hedefi vardır; Edebiyat öğretimi, okuma ve dinlemeden oluşan anlamaya, yazma ve konuşmadan oluşan anlatmaya dayalı becerilere dayanır. Bu beceriler arasındaki kolerasyonu sağlamada Cemil Meriç'in denemelerinden yararlanmak mümkündür: okuma-dinleme, konuşma-yazma yani kısaca anlama ve anlatma becerilerini kazandırmada Meriç'in denemelerinden edebiyat öğretimi adına yararlanılabilir; çünkü edebiyat sanatı, duygu ve düşüncelerin sanat formu içinde hayat bulmasını sağlar ve edebî eserde teşekkül eder; ama edebî eserin sosyal fayda prensibiyle edebiyat öğretimi içerisinde fonksiyonel bir duruma gelebilmesi içinde önceliğin okunması ve sonra anlaşılması olduğu bilinmektedir. Bu anlamda edebiyat öğretimi hakkında Ersin Özarslan şunları söyler:

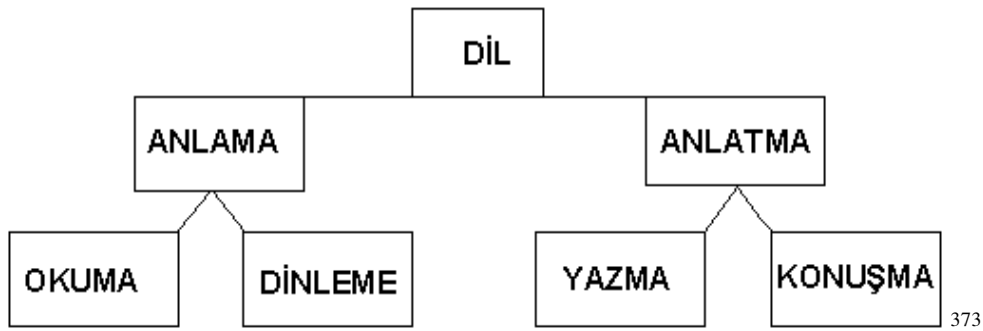
"Kitap okumaya yabancı, isteksiz hatta düşman öğrenciye ne nasıl öğretilcektir? Birçok sahada olduğu gibi edebiyat öğretiminde de ciddi bir heves eksikliği söz konusudur. Edebiyat tahsili zannedildiği gibi hiç de kolay bir tahsil şubesi değildir."³⁷¹

Moslov'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde bir sıra ile belirlediği özelliklerin toplumsal hayatta ve kişisel anlayışta bedîî ihtiyaçlara yönelmesinde edebiyat eğitim ve öğretiminin faydası olacaktır ama;

³⁷¹ ÖZARSLAN, Ersin, **agy.**, 2006, s.,248

"Okuma yazma problemi çözülmeyen; okumanın ve yazmanın bir zevk olduğu fikri yaygınlaşmadan, buna ait sosyal ve psikolojik zeminler hazırlanmadan edebiyat eğitimin sağlıklı olabileceği her halde söylenemez."³⁷²

Edebiyat, malzemesi dil olan bir güzel sanattır; zaman içinde, sözlü ya da yazılı şekilde gerçekleşmiştir. Dil ise insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir iletişim aracıdır; günlük hayatta dil bu işlevi, iletişim sahasına göre sözlü ya da yazılı olarak gerçekleştirmektedir. Konuşma ve yazma eylemleri bir muhataba yönelik olduğu için dinleme ve okuma durumunu ortaya çıkarmaktadır; iletişim süreci olarak bilenen bu faaliyetler anlama ve anlatma zemininde tamamlanır. Edebiyat öğretimi açısından bu sürecin temelini şöyle gösterilebiliriz:

Edebiyat öğretimi, bir plan ve program dahilinde gerçekleşir, bu bilgilerin uygulama alanı olan öğretim sürecinde, şemadaki görünüm şu şekilde meydana gelir:

³⁷² ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008 s., 111

³⁷³ GÜRSES, Reşide, **agy.**, Eylül 1996, Sayı: 28, Cilt: IX, ss. 98-103.

YAZILI İFADE

okuma----- anlama

Öğretmen ----- metin(**deneme örneği**) ----- öğrenci -----

yazma-----anlatma

SÖZLÜ İFADE

dinleme----- anlama

Öğretmen ----- metin(**deneme örneği**) ----- öğrenci -----

konusma-----anlatma

Öğretim ortamında öğretmen, Cemil Meriç'in denemeciliğini metin tahlili veya edebiyat tarihi kapsamında ya da kompozisyon dersinde birikim kazandırmak amacıyla ele alabilir. Bu süreç, alıcı konumundaki öğrenci için genel ve özel hedefler kapsamında, belirlenen amaçlar gerçekleştiğinde kazanıma dönecektir. Dinleme-okuma anlamayla tamamlanırsa konuşma-yazma anlatmayla gerçekleşebilir.

O halde öğrenci kazanımı okuma ve dinlemeyle oluşan anlamaya, yazma ve konuşmadan oluşan anlatmaya ulaşır. Bu dört beceri birbiri için gerekli ve birbiriyle tamamlanabilen becerilerdir. Öğrenme ortamında gerçekleşecek tam bir iletişim için yani öğrenmenin hedefe uygun gerçekleşmesi adına bu becerilerin birbirini tamamlayacak şekilde geliştirilmesi gerekir.

3.2. KOMPOZİSYON DERSİNDE ÖĞRETİM AÇISINDAN ÖĞRENCİ İÇİN BİRİKİM KAYNAĞI OLARAK KULLANILMASI

Cemil Meriç'in denemeleri, edebiyat öğretiminde estetik ve didaktik yönleri bakımından kullanılmaktadır; denemeler, eğitim bilimlerinin verileriyle belirlenmiş bir

müfredat kapsamında edebî eser olarak ele alınıp işlenmektedir. Bu süreçte denemelerin iletişim becerileri kazandırmaya etkisi edebî eserin fayda prensibi açısından ele alınıp değerlendirilebilir. İletişimin unsuru olan dinleme-okuma, konuşma-yazma, anlama-anlatma öğeleri genel olarak kompozisyon derslerinde teorik ve pratik açıdan işlenmektedir. Edebiyat öğreniminin özü itibarıyla okuma ve anlama, dinleme ve anlama ile mümkün olabileceği yukarıda ifade edilmiştir. Anlatma durumu ise konuşma ve yazma becerileriyle gerçekleşmektedir. Bu becerilerin kazandırılması edebiyat öğretiminde kompozisyon dersleriyle amaçlı ve hedefe dayalı olarak yapılmaktadır.

"Batı dillerinden dilimize geçen "kompozisyon" kavramı, günlük yaşamdan edebiyata, resimden müziğe, mimariden güzel sanatlara kadar çok geniş bir alanda kullanılmaktadır. "Kompozisyon güzelliği, renk kompozisyonu, kompoze etmek" gibi kullanımlar kompozisyon kavramının kullanım alanının genişliğini göstermektedir. Sözlüklerde: "Kompozisyon; ayrı ayrı parçaları bir araya getirerek bir bütün oluşturma biçimi ve işi; öğrencilere duygu ve tasarımlarını sıraya koyup açık, etkili bir biçimde anlatmalarını öğretmek amacını güden ders, bu dersle ilgili yazılı çalışma, tahrir, kitabet." gibi anlamlara gelmektedir. Kompozisyon bir terim olarak resim, müzik, heykel, mimari, edebiyat gibi farklı alanlara ait malzemenin belirli bir düzen ve güzellik duygusu oluşturacak şekilde bir araya getirilmesidir. Kompozisyonun malzemesi çalışılan alana bağlı olarak değişiklik gösterir. Bir ressamın malzemesi renkler, müzisyenin malzemesi sesler, mimarın malzemesi taş, toprak; edebiyatçının ise dildir. Birbirinden farklı alanlarda oluşturulan kompozisyonun malzemesi farklı olduğu gibi bu malzemenin işlenmesi, kullanılması da birbirinden farklıdır. Fakat tüm farklılıklara rağmen bu kompozisyonlarda ortak olması gereken husus hiç şüphesiz, malzemelerin bizde güzellik duygusu oluşturacak şekilde bir araya getirilmesi, estetik duygumuzu harekete geçirmesidir."³⁷⁴

Kompozisyon dersinin özünde kazandırılması gereken beceriler vardır, bu becerilerle ilgili olarak edebiyat öğretimi açısından şunu bilmekte yarar vardır: Anadili

³⁷⁴ KARAGEÇİ, Mehmet Nur, **Edebiyat Öğretimi- Kompozisyon Öğretimi Açısından Orta Öğretim Kurumlarındaki Kompozisyon Öğretiminin Analizi**, Millî Eğitim, Üç aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, kış 2006, yıl, 34, sayı 169, s., 309

öğretimi, dört temel etkinlik olan dinleme, okuma, konuşma ve yazma etkinliğinden oluşur. Anlama ve anlatma gücünü geliştiren bu dört etkinliktir.

"Edebiyatta dille yapılan kompozisyon; duygu, düşünce, hayal ve isteklerin, olay ve durumların estetik bir planla yazılı veya sözlü olarak anlatılması anlamına gelmektedir. İnsanlar, olaylar ve çeşitli durumlar karşısındaki tavırlarını, duygu, düşünce ve hayallerini yazı veya konuşma yoluyla ifade etmeye çalışmıştır. İnsanlık tarihi boyunca yazma ve konuşma, insanların en etkili anlaşma aracı olmuştur. Bir konuyu, olayı, hayali sözle anlatma sözlü kompozisyon adını almaktadır."Sözlü kompozisyon, gelişigüzel konuşma değildir. Her şeyden önce anlatılacak konu dinleyicileri ilgilendirmelidir. Konu her yönüyle iyi bilinmeli ve ilgi çekici olmalıdır. Söylenecek her şey, bir plana bağlı kalınarak söylenmelidir. Dilin açık, anlaşılır olmasına dikkat edilmelidir. Anlatımın güzel ve etkili olması için kullanılacak bilgi birikimi, gerektiğinde duygu, düşünce ve hayallerle zenginleştirilmelidir. Demek oluyor ki başarılı bir sözlü kompozisyon oluşturmak neyin, nerede, ne kadar ve nasıl söyleneceğini bilmekle mümkündür. Yazılı kompozisyon duygu, düşünce istek, hayal ve durumların bir plana bağlı kalarak yazıyla anlatılmasıdır. Sözlü kompozisyona göre daha etkili olan yazılı anlatım/kompozisyon sözün unutulmasına mukabil kalıcıdır."³⁷⁵

Yazılı ve sözlü ifadenin kompoze edilip etkili bir anlatım oluşturabilmesi için anadili iyi bilmek gerekmektedir, dil eğitiminde konuşma, dinleme, okuma ve yazma becerileri kazandırılmakta bu dört etkinlik geliştirilmektedir; bunları ana hatlarıyla Cemil Meriç'in denemeleriyle temas kurarak ele alalım.

3.2.1. Dinleme

Dinleme, duymadan farklı olarak, kendi içinde bulundurduğu çeşitlerle kazanılacak olan birikimin en etkin yoludur. Burada anlatılmak istenenleri maddeyle verecek olursak, bunları şu şekilde ifade edebiliriz:

- I. Duyma, dinleme arasındaki fark
- II. Birikim kazanmada dinlemenin yeri
- III. Dinleme çeşitleri

³⁷⁵ KARAGEÇİ, Mehmet Nur, *age.*, s., 310

- IV. Dinlerken not alma
- V. Ana fikri kavramaya çalışma
- VI. Dinleyenin dikkatini devamlı canlı tutması
- VII. Soru sorma

Dinleme, bireyin bilinçli olarak birikim kazanmasına katkı sağlar. Birikim kazanmada dinlemenin yeri çok önemlidir. Çünkü dinleme, birikim elde etmeye yönelmenin istekli oluş halidir. Konuşan ve dinleyen, sözlü iletişimin verdiği mesajların muhataplarıdır. Bireyler bir amaca yönelik olarak anlatma eylemine başvururlar. Dinleyiciler de aynı şekilde, bir amaç için, anlatılanlar karşısında bilinçli birer muhatap haline gelirler.

Sınıf içi iletişimin unsurunu teşkil eden öğretmen ve öğrenciler ders içi etkinlikler çerçevesinde birikim kaynağı veya birikimi elde edenler şeklinde sürece dahil olurlar. Aşağıda, Cemil Meriç'in 'Bu Ülke' adlı kitabından alınmış bir demene örneği verilmiştir. Bu denemeden hareketle sınıf içerisinde duyma, işitme, dinleme kavramların anlama üzerindeki etkisi bulunmaya çalışılmıştır.

"Kılavuzların sesi çılgın kahkahalar arasında boğulmuş.
Nutku tutulmuş aklın. Zincir sesleri, kadeh şakırtıları,
heyheyler. Ve uçuruma doğru ilerleyen kabile.
Manu,* bir başına tırmanmış dağa. Nuh'un gemisine tek
insan binmiş. Sodom'da* kalmış Lut'un ümmeti.
Kâbusa, geceye, uçuruma koşan kabileler. Bu
cihanşümûl hâileyi ibret aynasından seyredemezsin.
Devran, çoktan parçaladı aynanı. Sen de kafilenin
içindesin: kafanla, etinle, çocuklarınla. Dostlarını
çağıracağın arz-ı mevud nerede?"³⁷⁶

Kelimeler:

Cihanşümûl: 1.Evrensel, 2. Universal

Hâile:1. Çok acıklı olay

Heyhey: 1.Sinir bozukluğu, 2. Sinirlilik

³⁷⁶M ERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s. 285

Kılavuz: 1. Genel olarak yol gösteren kimse, rehber.

Manu: Hint inançlarına göre Tufan'dan kurtulan tek insan. Dağa tek başına tırmanır ve orada yeniden üretir soyumuzu.

Nutku tutulmak: 1.Korkudan, şaşkınlıktan ve öfkeden konuşamaz olmak.

Sodom: 1. Sodom veya Sedom şehri. 2. Hz. Lut'un ve kavminin yaşadığı yer.

Parça ile İlgili Sorular;

1. "Kılavuzların sesi çalgın kahkahalar arasında boğulmuş." cümlesiyle dinleme arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Eğer bir ilişki kurulursa burada dinleme hangi bağlama oturtulur?
2. Yazar, burada aklın nutkunun tutulduğunu söyleyerek neyi anlatmak istemiştir?
3. Cihanşümûl hâile karşısında İnsanların neler yapması bekleniyor?
4. 'Devran çoktan parçaladı aynanı' cümlesindeki "ayna" kavramı ile anlatılmak istenen nedir?

Dinleme, duymadan farklı olarak, kendi içinde taşıdığı ölçütlerle birikimin oluşmasında etkilidir. Dinleme ile anlama arasındaki ilişkiye baktığımızda, dinleme, anlamanın önkoşuludur. Yukarıdaki soruları cevaplayabilmek için etkin bir dinleme şarttır. Dinlerken ana fikri kavrayan, dikkatini devamlı canlı tutan birey, o metinden veya konuşmadan kazanılacak birikimi kolay bir şekilde elde edebilir.

"Verici durumundaki öğretmen birikim kaynağı ya da sürecin kılavuzudur, alıcı konumundaki öğrenci kaynağın, duygu ya da düşüncelerini paylaşmak istediği birey veya topluluktur."³⁷⁷

Sınıf içi İletişimde alıcı olarak dinleyen durumundaki öğrenci söylenenlerin yani iletilmek istenenlerin muhatabıdır; iletinin iyi ve doğru şekilde anlaşılması, incelik ve derinlikleri ile kavranması, dönüt olarak öğrenci tarafından yeniden aktarılması etkin bir dinleme alışkanlığı kazanma ile mümkündür. Halbuki öğrenciler en aktif bu öğrenme metodunu tam manasıyla algılayamamaktadırlar.

³⁷⁷ CEMAL, Saraç, **Sözlü İletişim Becerileri Açısından Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi**, Millî Eğitim, Üç aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, kış 2006, yıl, 34, sayı 169, s., 107

"Okumanın yanında öğrenci kendine birikim kazandıracak önemli bir unsuru, "dinleme"yi de ihmal etmektedir. Öğrenci okuma, deneme, gözlem gibi yollarla birikim kazanma yolu bulamadığında onun için yegâne yol dinlemedir. Oysa günümüzde iyi konuşanlar kadar iyi dinleyenler de azaldı. Artık böylelerini bulmak oldukça zor. "Çünkü ortamın, biraz da çağın yüzeyde, acele, kaba ve savruk üslubu, konuşan kadar dinleyeni de ister istemez etkiliyor. Konuşan iyi konuşsa, boş konuşmasa, dinleyen de iyi niyetle dinlemeye kararlı olsa bile bir kere çevredeki radyo, televizyon, trafik ve konuşma gürültüleri dikkatimizi bulandırıyor, konsantrasyonumuzu dağıtıyor. Dinleme, öğrencinin karşısındakine de saygısını gösteren önemli bir ölçüttür. Eflatun:"Gözlemle, dinle, sus, az yargıla, çok sor!" diyerek öğrenmede dinlemenin önemini vurgulamıştır. Yunanlı tragedya yazarı Euripides, "Orestes" adlı tragedyasında bir kahramanı için "Bilge bir adamdı o, başkalarını dinlemeyi bilirdi." demiştir. O halde öğrencilerin dinleme üzerinde ısrarla durmaları gerekmektedir."³⁷⁸

Not alarak dinlemek ana fikri ve yardımcı fikirleri daha kolay anlamayı sağlar. Bunun gerçekleştirilebilmesi için verici durumdaki öğretmen dikkatle dinlemeli ve gerekli görülen hususlar not alınmalıdır. İletiyi tam ve doğru anlamak dinleyen açısından bir kazanımdır, kolay ve doğru anlamak için dinleyen konumundaki öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyinin yeterli olması gerekmektedir, ayrıca istekli, amaçlı ve disiplinli bir dinleme kavramayı da kolaylaştıracaktır. Bunun yanı sıra iletişime has konular arasında anlaşılmayan hususlar var ise aktif dinleyici bunlara açıklık getirmek için konuşmacıya sorular sorar. Ancak, yerinde soru sorabilmek içinde iyi bir dinleyici olmak gerekir. Sorular nezaket kuralları içinde olmalıdır, bu süreçte şunlar yapılabilir: Karmaşık olanı sorma, örneklendirilmesini isteme, yoğun ve açık olmayan ifadeleri sorma gibi...

3.2.2. Konuşma

Konuşma duygu ve düşüncelerin sözle aktarılması, anlatılması etkinliktir; bu etkinlik, insanların iletişim kurma sürecine girme çabasının bir ürünüdür. Konuşma dilsel bir faaliyet olup çeşitli unsurlarla jest ve mimik, el ve kol hareketleriyle

³⁷⁸ KARAGEÇİ, Mehmet, Nur, **Edebiyat Öğretimi- Kompozisyon Öğretimi Açısından Orta Öğretim Kurumlarındaki Kompozisyon Öğretiminin Analizi**, Millî Eğitim, Üç aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, kış 2006, yıl, 34, sayı 169, s., 316

desteklenen bir anlaşma eylemdir. Sosyal bir varlık olan insan için günlük hayatın her şeyidir. Eğitim ve öğretim hayatında konuşma bir amaç doğrultusunda yapılır ve konuşma hedefi öğrencilere kazandırılır.

Eğitim açısından konuşma öğretiminin amaçlarını şöyle sıralanabilir:

Öğrencilere düşündüklerini, duyduklarını, gördüklerini, yaşadıklarını, öğrendiklerini, bildiklerini; açık, anlaşılır, doğru ve etkili bir biçimde sözle anlatma, beceri ve alışkanlığı kazandırmak;

Konu, amaç ve bulunulan ortama göre konuşma ve konuşma türünü düzenleyebilmek, neyi, nerede, ne biçimde ve ne kadar söyleyeceğini öğretmek;

Düzgün, doğru, güzel, etkili konuşmanın özellik ve niteliklerini tanıtmak ve öğrencilere bunları kazandırmak;

Konuşurken konuyu dağıtmamak, söyleyeceklerini sıraya koyabilmek;

Belli bir kültür diliyle konuşma alışkanlığı edindirmektir.

Konuşmaya yönelik bu amaçların kazandırılmasında Cemil Meriç'in denemelerinden fonksiyonel açıdan nasıl yararlanılabilir, denemelerden seçilecek metinleri konuşma öğreniminin kazandırılmasında kullanmak mümkün müdür ? Bu ve benzeri soruları sorarak denemelerin eğitim açısından fonksiyonel tarafını anlamaya çalışabiliriz.

Kelimeleri açık, anlaşılır söyleyebilme, vurgu ve tonlamayı yerinde ve doğru yapabilme yeteneğini kazandırmak için sınıf içi, sesli okuma etkinlikleri örnek denemeler üzerinde uygulanabilir. Bu uygulamaların yanı sıra, topluluk içinde konuşma ve tartışma yöntemini demokratik ahlak davranışını kazandırmak için; münazara, sempozyum, panel, ağıktoturum... gibi uygulamalar gerçekleştirilebilir. Bu uygulamaları gerçekleştirmek adına, Meriç'in demokrasi ve özgür düşünce konulu denemelerinden alınacak seçkilerle öğrencilerde teori ve pratik yeteneği oluşturulabilir. Meriç'in, özgürlükler konusundaki hassasiyeti çok geniş çevrelerce bilinmektedir. Bireylere kazandırılacak özgürlükler adına, eğitim amaçları kapsamında da çeşitli uygulamalar yapılabilir. Bu uygulamalar; öğrencilerin konuşma becerilerini, alışkanlıklarını; dinleme, okuma ve konuşma şeklinde pratikleştirmesiyle kazandırılabilir.

Bu anlamda, münazara grubu oluşturulur. 'Demokrasi ve İslamiyet' başlıklı deneme, içerdiği kavramlar üzerinden münazaraya konu olarak seçilebilir. Burada

öğretmen, sınıf içi ortamı düzenler. Münazaranın uygulanmasında gerekli koşulların oluşmasını sağlar. Tartışmayı uygulanabilir hale getirir.

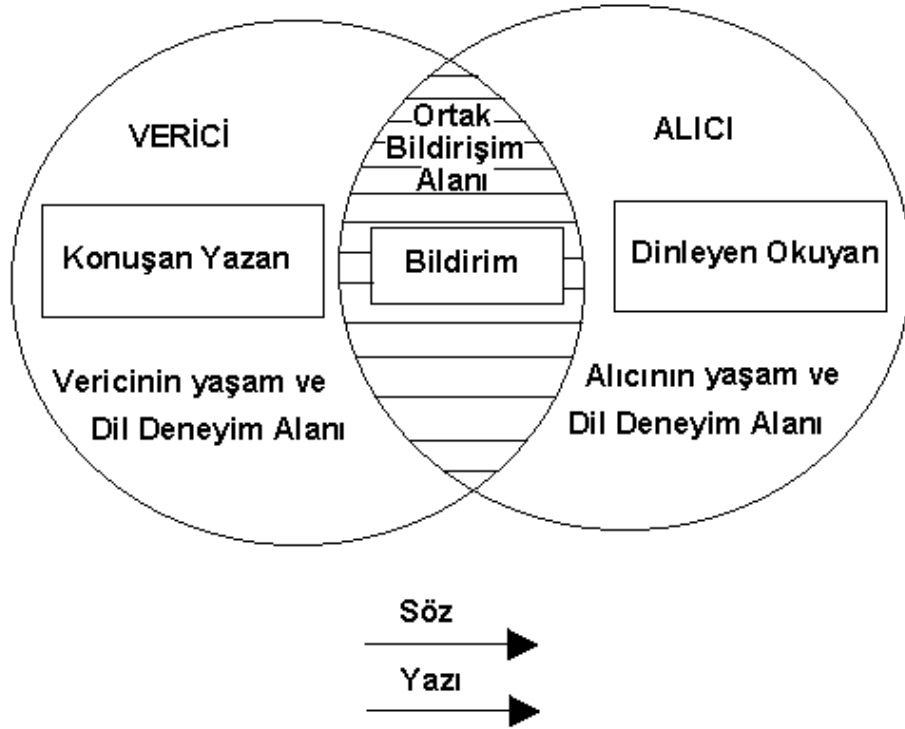
Münazara sırasında taraflar birbirinin hata ve eksiklerini yakalamaya ve onların görüşlerini çürütmeye çalışmak için not alırlar. Dinleme kazanımında edindikleri birikimleri burada kullanma fırsatını elde etmiş olurlar.

3.2.3. Okuma

Birikim kazanma ve yeni birikimlere ulaşmada okumanın katkısı göz ardı edilemez. Kavram olarak okuma, basılı veya yazılı metinleri duyu organlarımız vasıtasıyla algılayıp bunları anlamlandırıp yorumlama işidir. Aktif okumanın ve verimli okumanın anlama ve yorumlamayla sonuçlanması gerekmektedir; dil, düşünceyi ve duyguyu iletme noktasında yazılı ve basılı metinleri araç olarak kullanabilir. Dil, kullandığı bu araçlarla bulunduğu kültürü ve toplumu yansıtan bir ayna görevini yapmış olur; okuma eyleme dönüşmüş zihinsel bir etkinliktir.

"Bunu bir şemayla gösterecek olursak bir metnin anlaşılması için ortak bir bildirişim alanına ihtiyaç vardır. Gönderen, mesajı konuşma aracılığıyla alıcıya ulaştırır. Alıcı bu mesaj karşısında dinleyen ve okuyan durumundadır. Gönderen ile alıcının ortak buluşma alanı mesajın aktarım alanında gerçekleşir.

Şekil 1: Gönderen ile alıcının ortak buluma alanını gösteren şema.

Edebiyat eğitimi açısından okuma eylemi edebî türlerin kurgusal ve yapısal niteliklerine ayrıca muhtevâda ele alınan konuların içerdiği özelliklere göre farklı düzeyde gerçekleşebilir.

"Biz bir hikâyeyi, bir romanı farklı okuruz; bir makaleyi, bir ilmî yazıyı farklı okuruz, sözlüğü farklı okuruz. Hatta paragrafı bile okumak –ana fikrin başta, ortada, sonda veya bütününde olmasına göre– ayrı bir dikkat ister. Bu türlere ilişkin şekillerin ve yapıların bilinmesi de okumada büyük kolaylık sağlar. Örneğin bir edebî türde (hikâye, roman vb.) kişiler, olaylar, fikirler, konu, zaman vb. hususlar üzerinde durmak gerekir. Bir ilmî makalede ise daha farklı bir dikkat ve bakış açısı ile konuya yaklaşmalıdır."³⁷⁹

³⁷⁹ GÜRSES, Reşide, *agy*, Eylül 1996, Sayı: 28, Cilt: IX, ss. 98-103.

Cemil Meriç'in denemeleri bir gerçeklik yazısı olduğu için ilmi bir dikkatle okunduğunda daha faydalı olur. Aşağıdaki metin araştırmaya yönelik okuma kapsamında incelenecektir. Bu incelemede dikkate alınacak maddeler şunlardır:

- I. Metni okurken not alma
- II. Metni okurken fişleme
- III. Metindeki düşünce unsurları

Kitap

"Her dilden lügatler bulunmalı kütüphanenizde. Okuduğunuz metinde hiçbir karanlık kelime kalmamalı. Büyükler bayağıları meclislerine kabul etmez. Bayağı, hissetmeyendir. Sevmeyen, sezmeyen, anlamayandır. Akıl doğruyu gösterir; iyi ile kötüyü ayıran: gönül. Büyük ölülerin dostluğuna iyi ile kötüyü birbirinden ayırmak için de koşmalıyız. Gerçek bilgi, disiplinli ve denemiş bir bilgidir. Gerçek heyecan imtihandan geçmiş bir heyecandır. İlk coşkunluklar boştur, aldaticıdır. Kapıldınız mı uzaklara sürükler sizi. Duygunun asaleti, kuvvet ve isabetindedir. Açılması yasak bir kapıyı zorlayan çocuğun, efendisinin eşyalarını karıştıran uşağın tecessüsü, terbiyesiz bir tecessüs. İnsanlığın bilgi susuzluğunu gidermeye çalışan tecessüs asil, bizi bir dedikodunun teferruatına zincirleyen bir alaka serseri bir alaka; can çekişen bir toplumun acılarına ortak eden alaka, insanca. Yığını kolayca kandırabilirsiniz, duyguları hiçbir temele dayanmaz. Yığın düşünmez, aruz kalır. Nezleye yakalanır gibi tutulur bir fikre. Ateşi yükselince aslanlaşır, nöbet geçince her mukaddes unutuverir. Büyük bir milletin duyguları, ölçülü, düzenli, devamlıdır. Okumaktan hangi hakla söz ediyoruz? Okuma terbiyesinden önce, çok daha mühim, çok daha acil disiplinlere muhtacız."³⁸⁰

³⁸⁰ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s.110-111

KELİMELER:

asalet: Yazıda ve sözde bayağı söz ve deyim bulunmaması

lûgat: Sözlük

tecessüs: Merakı gidermeye çalışmak, görme anlama merakı

teferruat: Ayrıntı, detay

Parça ile İlgili Sorular:

1. Bir metni okurken not almanın yararları nelerdir?
2. "Kitap" adlı metni üç cümleyle özetleyip, defterinize yazınız.
3. Fişlemeyle bilgileri kavradıktan sonra kitap adlı metne ilişkin notunuzu uygun boyutlarda fiş haline getiriniz. Oluşturacağınız fiş dosyasına koyunuz.

Araştırmaya yönelik okuma:

Okuma çok amaçlı ve hedefli bir eylemdir. Araştırmaya yönelik okumada, metni okurken not alınır. Bilimsel araştırma ve çalışma yapan kişiler için not almanın özel bir önemi vardır. Bu yüzden not alma işlemi gelişigüzel değil, düzenli bir şekilde yapılır. Çünkü bu malzeme yeri geldiğinde kullanılır. Konferans, panel, sempozyum, açıkoturum gibi hazırlıklı konuşmalarda bu kartlardan yararlanılır.

- i. **Metni okurken not alma:** Not alınan malzemenin, sözlü veya yazılı bir çalışmada kullanılmasına aktarma, aktarılan bilgiye alıntı denir. Aktarma iki biçimde yapılır:
 1. *Doğrudan aktarma:* Metinden alınan bölümün ya da cümlenin hiç değiştirilmeden aynen aktarılmasıdır.
 2. *Özetleyerek aktarma:* Okuduğumuz yazı veya kitapta yararlı olacağına inanılan düşünceleri kendi ifademizle özetleyebiliriz.
- ii. **Metni okurken fişleme:** Okuma sırasında, ileride yararlı olacağına inanılan malzemenin düzenli bir şekilde saklanması için, fiş adı verilen kağıt veya kartonlar kullanılır.

1. *Kaynak fişi*: Yararlanılan kaynağın tanıtıldığı fişlerdir. Bu fişlerde şu bilgilere yer verilir:

Yazarın adı ve soyadı,

Eserin adı,

Yayın evinin adı,

Yayın yeri,

Yayın yılı,

Alıntı yapılan sayfa numarası.

2. *Not fişi*: Okuma sırasında, yaralı olunacağına inanılan notların yazıldığı fişe not fişi denir.

Şimdi kaynak fişi ve not fişine birer örnek verelim:

KAYNAK FİŞİ ÖRNEĞİ

Genel Konu : Kitap Okuma ve Toplum

Sınırlı Konu : Kitabın nasıl okunacağı

Meriç, Cemil

Bu Ülke, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.108-112

NOT FİŞİ ÖRNEĞİ

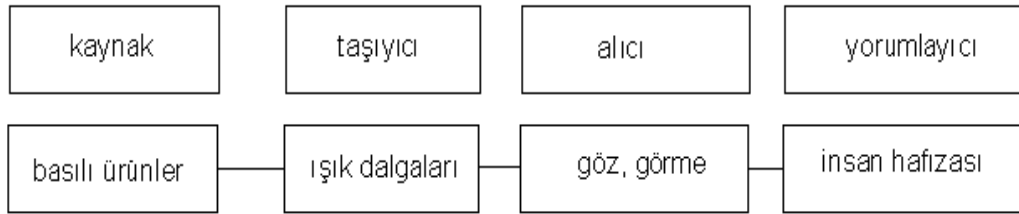
Eserin adı	: Bu Ülke
Yayın evi	: İletişim Yayınları
Yayın yeri ve yılı	: İstanbul, 2008
Sayfa no.	: 111, Bu sayfalar arasında Cemil Meriç'in duygu ve düşünce konusundaki şu cümlesi önemlidir: "Duygunun asaleti, kuvvet ve isabetindedir."

Okuma, eylemsel olarak iki şekilde yapılabilir: sesli ya da sessiz. Sesli ve sessiz okuma durumlarının edebiyat öğretimi açısından kazandırılacak hedef davranışlara göre kullanıldığı alanlar vardır kimi beceriler için sesli kimileri için de sessiz okumalar yapılmaktadır.

Sesli okuma da eylemin gerçekleşme yönü şemadaki gibidir:

sessiz okuma da eylem şu şekilde gerçekleşir:

381

Okuma belli bir amaca yönelik yapılır, Cemil Meriç'in denemelerini edebiyat öğretimi açısından çeşitli amaçlar belirleyerek okutabiliriz. Burada öğrenci niçin okuduğunu ve öğretmen niçin okuttuğunu bilir, bu da denemelerin fonksiyonel hale gelme sürecinde etkili bir durum ortaya çıkarır.

Okunan denemelerle öğrencinin bilgi hazinesi zenginleşir, kültürel birikimi artar. Meriç'in denemeleri geçmişle kültür bağıını kurmanın yanında okuyucunun düşünce dünyasında, estetik algısında da belli gelişim alanlarına yol açar. Bu arada okutulacak metinlerin motivasyonu tetikleyecek denemelerden seçilmesi amaca ulaşmayı kolaylaştırabilir.

3.2.4. Yazma

Yazma eylemi diğer etkinliklerin devamında önemli bir sonuç olarak görülür; çünkü yazma, tüm diğer etkinlerin devamında onların sağladığı birikimlerin ve deneyimlerin bir neticesi olacaktır. Yazıyla duygu ve düşünce aktarımı sırasında bireylerde ürkme duygusuyla korkuya dönüşebilen durumlar ortaya çıkabilmektedir. Burada Cemil Meriç'in kimi denemeleri ve hayatına dair verilecek bazı bilgiler cesaret artırıcı, motivasyonu destekleyici olabilir; fakat yazma eyleminde sistemli olmanın zorunluluğu ve öğrenilenlerin belirlenen hedef davranışa uygun aktarılması isteği yazmayı bir eylem olarak cazip olmaktan çıkarabilmektedir. Yazı, kültürel birikimlerin kalıcılığını sağlayan ve bunların geleceğe aktarılmasında etkili olan bir faaliyettir.

Yazma eylemi; dilbilgisi, noktalama bilgisi ve imlâ kurallarını bilmeye ve bunu doğru kullanmaya yöneltir öğrencileri. Bu yönüyle birikimsel bilginin yazıda pek çok anlamada dikkate alınması gerekmektedir.

³⁸¹ GÜRSES, Reşide, *agy*, Eylül 1996, Sayı: 28, Cilt: IX, ss. 98-103.

"Bu nedenle yazılı anlatımda her şeyi iyice hesaplamalı, yazıyı okuyacak kişilerin düşünce ve duyguları anlamasını sağlayıcı tedbirler önceden alınmalıdır. Çünkü yazılı anlatım çalışmalarında yapılacak yanlışlar sonradan şu veya bu şekilde düzeltme imkânı olmaz. Yazılı anlatımın belli ve kesin kuralları göz önüne alındığında, çalışmalarda bu kurallara uyarak düşünceleri uygun cümleler haline getirmek, bu cümleleri en etkili ve amaca en iyi varacak şekilde sıralamak gerekir."³⁸²

Çağımızın yazı yazma, yazı diliyle düzgün bir ifade kurma konusunda insanı zorlayan bir yönü de vardır. İletişimin teknolojik imkanlarla kolaylaşmış olması günlük hayatta yazı yazma geleneğini bir alışkanlığa dönüştürebilmektedir. Edebiyat eğitiminin kendini pratik anlamda güncelleyebilmesi, bu anlamda bir kazanç olacaktır. Yazma çalışmaları belli bir plan ve yöntem üzerine kurulur.

I.Konu tespiti(kavram, problem)

II.Konunun sınırlandırılması(problemin hangi yönünü çözebilirim)

III. Ana fikir tespiti(problemin çözümü için belirlediğim ana fikir cümlesi nedir)

IV.Ana fikri geliştirme yollarından hangilerinin kullanılacağına tespiti(istatistik,gözlem,deney,alıntı,tümünden gelim, tümevarım)

V. İfade şeklinin ve uygun türün belirlemesi(iddia ve ispat,deneme)

Yukarıda belirtilenler ışığında Cemil Meriç'in bireyin kendini tanıması konusunda yazdığı deneme incelenebilir.Elde edilen bilgi ve kazanılan birikimler doğrultusunda aynı konulu bir deneme yazmaları öğrencilerden istenebilir.

"Kendimizi Tanımak...Ruhumuzun mahzenlerinde bizden habersiz yaşayan bir alay misafir var. Berhanenin bazen bir, bazen birkaç odası aydınlık. Işık binanın üst katlarında. Kendini Tanımak. Kendini, yani eriyeni, dağılanı, dumanlaşanı. Sen acıların, utançların, zilletlerinle aynısın. Rüyaların, hayallerin, dileklerinle bir başkası.

³⁸² KARAGEÇİ, Mehmet, Nur, **agy.**, 2006, 321

Gideceksin. Tanrılar bile rolünü bitiren aktörler gibi, kâh birer birer, kâh hep birden çekiliyor bu sahneden. Senin zavallı gölgen zaman perdesine belki bir kere bile aksetmeden, oyuna katılmayan bir kukla gibi unutulup gidecek. ³⁸³

KELİMELER

alay: Herhangi bir törende veya gösteride yer alan topluluk.

aktör: Erkek oyuncu

berhane: Büyük, harap, kullanışsız ev.

mahzen: Yapılarda yer altı deposu.

zillet: Hor görülme ,alçalma.

Parça İle İlgili Sorular ;

1. Bu parçada yazar kendini tanıtırken hangi kelimeleri benzetme amaçlı kullanmıştır?

2. Yazar, ele aldığı ana fikri hangi yardımcı düşüncelerle desteklemiştir?

3. Yazar kendi hakkındaki duygu ve düşünceleri ifade ederken "Senin zavallı gölgen zaman perdesine belki bir kere bile aksetmeden, oyuna katılmayan bir kukla gibi unutulup gidecek." sözleriyle ne anlatmak istemiştir?

Yazma konusunda öğrencinin istenilen davranışları kazanıp kazanmadığını görmek için örnek bir deneme yazması istenebilir. Deneme yazmadan önce öğrencilere deneme türüyle ilgili hatırlamalar yapılır. Deneme: Yazarın herhangi bir konuda duygu ve düşüncelerini, kesin yargıya gitmeden içten, özgün ve öznel bir anlatımla kaleme aldığı yazı türüdür. Öğrencilere, buna uygun bir anlatım tutumu kullanmaları önerilir. Konu olarak kendilerini tanıtmaları istenebilir. Elde edilen dönütler doğrultusunda ölçme ve değerlendirme sürecine geçilir.

³⁸³ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 294

Buraya kadar ele aldığımız kompozisyon dersine ait bilgi ve birikim kaynakları olan; dinleme, konuşma, okuma , yazma kavramları eğitim açısından şu amaçları taşımaktadır:

"Kompozisyon öğretimi aracılığıyla bireye kazandıracağımız etkili konuşma, yazma ve kendini ifade etme becerisi, edebiyat öğretiminin de amacı olan, "anadilini en doğru biçimde kullanabilen, okuduğunu ve dinlediğini zihinsel ya da yaşantısal olarak en uygun biçimde anlayan ya da duyumsayıp yaşayabilen; yorumlayabilen, eleştirip sorgulayabilen; duygu ve düşüncelerini doğru ve yeterli biçimde anlatabilen; değer ölçüleri sağlıklı; beğenisi ve düşünsel düzeyi yükselmiş; Türk milletinin millî ve manevî değerlerini taşıyan ve onlara sahip çıkan; hoşgörülü, yurt ve dünya gerçekleri karşısında düşünce üretebilen; olaylar ve eserler konusunda eleştirel tavrı olan vatandaşlar yetiştirme" ye hizmet etmektedir."³⁸⁴

Bir edebî metnin sözlü ve yazılı ifade içerisindeki konumunu ele aldık. İfadenin bu iki boyutunun nasıl bir işlevsellik içerdiğini gösteren dinleme, okuma, konuşma ve yazma süreçlerini anlamaya çalıştık. Edebî eserin fonksiyonel hale gelmesinin şartının okunmasına ve anlaşılmasına bağlı olduğunu öğrendik.. Cemil Meriç'in denemelerinden aldığımız örnek metinlerle dinleme ve okumanın anlamaya; konuşma ve yazmanın anlatmaya temas ettiğini ispata çalıştık. Teori ve pratik bilginin birikim olarak kompozisyon dersleri için ön koşul olduğunu gördük.

3.3. EDEBÎ BİLGİ VE EDEBİYAT TARİHİ AÇISINDAN KULLANILMASI

Edebiyat öğretimi bir eğitim faaliyeti olarak verilir, örgün eğitimin içinde dilbilgisi, kompozisyon ve edebiyat derslerinin bir bütün olarak varmak istediği hedef, edebiyat eğitiminin ve Millî Eğitimin hedeflerine uygundur. Edebiyat öğretimi, toplumu oluşturan bireylerde edebiyat eğitiminin sağladığı imkanlarla bir estetik beğeni algısı ve duyarlılığı oluşturmak ister ayrıca bu gayesini doğrudan ve dolaylı olarak geliştirmek çabası taşır; bunu yaparken, öğrencilerin Türk dilini edebî eserler yoluyla -sözlü ve yazılı olarak- etkili ve doğru kullanma becerisi kazanmalarına yardımcı olur.

³⁸⁴ KARAGEÇİ, Mehmet Nur, **agy.**, 2006, s., 322

"Edebiyat öğretimi, Türkiye'de en yüksek seviyede edebiyat veya fen-edebiyat fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde verilmektedir. 1982'den sonra eğitim fakültelerinde de programların adı değişik olmakla birlikte hemen hemen aynı doğrultuda ama eğitim boyutu ağır basan bir öğretim faaliyeti yürütülmeğe başlamıştır."³⁸⁵

Öğrenciler edebiyat öğretimiyle edebî ürün anlamında, millî ve evrensel kültür mirasını tanır, bu değerlerin anlamını ve önemini kavrar, bunlar sahip çıkma bilincine erer. Bu ve benzeri durumlar, edebiyat öğretiminin süreklilik içeren, hedefleridir. Edebî eserlerin edebiyat öğretimiyle fonksiyonel anlamda fayda prensibi sürecine dahil oldukları söylenebilir.

"Edebiyat öğretiminde bilgiyi aktarma ve kazandırma faaliyeti önde gelir. Bu donanımdan sonra bilgiyi kullanma yani hayata uygulama başka bir deyişle bilgiyi maddî, fikrî, estetik veya terbiyevî herhangi bir değere dönüştürmek mümkün olur."³⁸⁶

Edebiyat eğitiminin uygulama alanı olan, öğretimde uygulanacak müfredatın muhtevâsında; edebiyat tarihi, dilbilgisi ve kompozisyon olmak üzere üç bilgi birikimi olduğu bilinmektedir: "...dilbilgisi, edebiyat ve kompozisyon adlı dersler; eğitim bilimleri ve edebiyat bilimleri metot ve teknikleriyle"³⁸⁷ davranışa dönüştürülür. Edebiyat öğretimiyle kazandırılmak istenen davranışlarda şu bütünlük sağlanmaya çalışılır: dinleme eğitimi, okuma eğitimi, konuşma ve yazma eğitimi; bunlar, kompozisyon derslerinde kazanılacak becerilerdir. Cemil Meriç'in denemelerinden kompozisyon derslerinin hedef ve amaçları doğrultusunda nasıl yararlanılacağına önceki bölümde temas etmiştik. Bu denemeler zengin bir birikim kaynağının mahsulüdür, denemelerde ele alınan konular çeşitli sosyal bilimlere ait kavramlardan oluşan temaları içermektedir. Meriç fikir adamlığı yönünü edebî tür olan denemelerle ortaya koymuştur; Bu açıdan bakıldığında Meriç'in denemeleri Türk edebiyatı tarihine girdiği için edebiyat öğretiminde malzeme olarak kullanılması mümkündür.

Denemelerden şu alanlarda edebiyat eğitiminde öğretim amaçlı yararlanılabilir: edebiyat tarihinde, edebî türlerde, metin tahlilinde .

³⁸⁵ ÖZARSLAN, Ersin, **agy.**, s., 248

³⁸⁶ ÖZARSLAN, Ersin, **agy.**, s., 249

³⁸⁷ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s., 109

Denemelerin Türk edebiyatı tarihinde malzeme olarak ele alınması çeşitli faydalar sağlar. Yeni Türk edebiyatı tarihi içerisinde, Cumhuriyet dönemi Türk Edebiyatı'nı genel özellikleriyle, belirli bir kapsamda incelemede Meriç'in denemelerinden yararlanılabilir. Cemil Meriç, edebî kişiliği, sanat anlayışı ve kişisel hikayesi bakımından üzerinde durulması gereken bir Cumhuriyet dönemi yazarıdır. Tanzimat ile şekillenmeye başlayan Yeni Türk Edebiyatı'nın teorik ve pratik anlamda bir çok meselesinin olduğu bilinmektedir. Cemil Meriç örneğinde, Modernleşme Dönemi Edebiyatı'mızın geniş bir perspektiften değerlendirilmesi mümkün olabilir. Yeni Türk Edebiyatı tarihi içinde denemelerin malzeme olarak kullanılması bizi şu ufuklara ulaştırabilir

"Edebiyat tarihi, tarih ilminin bir alt dalıdır. Adından da anlaşılacağı gibi edebiyat kavramının ihata ettiği sanat sahasının varlık malzemesini bilgi sahasına taşıma gaye ve gayretini güder. Toplumun edebî geçmişinin bilinmesi ve bu geçmişe ait mahsullerin teselsül hâlinde bugüne aktarılması, geçmişteki birikimin tanınması ve temellük edilebilmesi için edebiyat tarihi öğretimi şarttır. Edebiyatın tarihî derinliği, coğrafi yaygınlık ve genişliği, şekil ve muhtevâ bakımından zenginliği ancak edebiyat tarihi vasıtasıyla yeni nesillere öğretilir." ³⁸⁸

Edebiyatın tarihî derinliğine hem yerel hem evrensel anlamda ulaşmada Cemil Meriç, bir deneme yazarı olarak önemli bir isimdir; Batılılaşma serüvenimizin seyrini ve bunun sosyal hayata yansımaları kavramlar aracılığıyla anlamaya çalışan bir deneme yazarıdır, sanatını toplumsal gerçekliğe farklı boyutta uygulamıştır. Mütefekkir yönüyle çağdaşlaşma dönemi Türk aydınını aydınlatmaya çalışır, sorumluluk almaya çağırır ve hususta çaba gösterir. O'nda kimi konular bir fikr-i sabit olmuştur. Edebiyat tarihi içerisinde, öğretim amaçlı irdelenecek denemeler, toplumsal tarihe bakma fırsatı verecektir; Çünkü denemeler içerik bakımından birer gerçeklik yazısıdır. Dil ve üslup bakımından sanatsal özellik taşımaktadırlar. Meriç sanatına sosyal bilimlerin kavramlarını dahil ederek bir anlamda edebiyat felsefesi yapmıştır; Denemelerinde sanatla düşüncüyü anti sistematik bir ifade içinde bir araya getirerek, toplumsal zihniyette ufuk açmaya çalışmıştır. Bunu da deneme türünün imkanlarıyla yapabileceğini göstermiştir. Meriç'in denemelerinin edebiyat tarihi içerisinde ele

³⁸⁸ ÖZARSLAN, Ersin, *agy.*, s., 249

alınması ve eğitimde malzeme olarak kültürel bir etkinlik içinde okutulması şu açıdan da dikkat çekici bir fayda sağlayacaktır:

"Edebiyat tarihi dersi, toplumun irfanî geçmişini bugüne bağlamanın, bugünün ise dünün devamı olduğu, yarının da bugünün devamı olacağı, dünü inşa edenlerin bugüne hayat verdiği, bugünkü faaliyetlerle de yarının inşa edileceği gerçeğini ihsas eder. Milletin kültür sahasındaki varlığını, canlılığını ve sürekliliğini gösterir. Güzellik anlayışının geçirdiği merhaleleri ortaya koyar. Öğrencide millî zevk ve bedîî (estetik) heyecanların teşekkülüne zemin hazırlar. Edebiyat tarihinin büyük temsilcileri bunun için okutulur. Almanya'da Goethe, Fransa'da Racine, İngiltere'de Sheakespeare, İtalya'da Dante, İspanya'da Cervantes, Rusya'da Puşkin, İran'da Hâfız-ı fiirâzî, Arap dünyasında Muallaka şairleri gençlere bu yüzden okutulmaz mı? Azerbaycan'da Fuzulî'yi, Nesimî'yi, Nizamî'yi tanımayan, şiirlerini ezbere bilmeyen tahsilli kimse neredeyse yok."³⁸⁹

Cemil Meriç'in denemelerinin amaç- mahiyet fonksiyon açısından ele alındığı ikinci bölümdeki tespitler, denemelerin edebiyat eğitime malzeme olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Edebiyat tarihinin bir ders olarak mahiyetinde bulunan fonksiyonel taraf, denemelerin birer malzeme olma özelliğini bilimsel anlamda destekler; bu manada Meriç'in fayda prensibinde değerlendirilebilecek hükümleri de bize ışık tutacaktır. Meriç'in imparatorluğun son yıllarında doğuşu, Hatay'da esaret altında geçen ilk çocukluğu, Cumhuriyetin ilanı, Hatay'ın anavatana katılması gibi önemli tarihî kırılma anlarında edindiği birikimler, eserlerinin tarihî arka planında sezilmektedir; zaman içinde genç şuurunun hakikat arayışı, kemâle erince ona, şunları söyletmiştir:

"Monografi, tenkit, edebiyat tarihi imzama taşıyan her yazıda ben yaşıyorum. Bütün bu nevilere kendimi anlatmak için bir vesile. Bir Balzac'ın, bir İbni Haldun'un bir Makyavel'in arkasına gizleniyorum, kendimi yaşıyorum onlarda... Kendi öfkelerimi, kendi ümitlerimi, kendi ümitsizliklerimi işlediğim türe insanı getirdim, yaralı bir çağın insanını... Bir çağın vicdanı olmak isterdim, bir çağın, daha doğrusu bir ülkenin. İdrakimize vurulan zincirleri kırmak, yalanları yok etmek, Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmak isterdim. Muhteşem bir maziye daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmak isterdim, kelimeden, sevgiden bir köprü. Sanat tefekkürün emrinde bir

³⁸⁹ ÖZARSLAN, Ersin, *agy*, s., 250

vasıtaadır, tahassüsle kaynaşan bir tefekkür... Sanat tefekkürün; Tefekkür mukaddeslerin emrinde olmalıdır. Hakikat, mukaddeslerin mukaddesi... Hakikat ve sevgi.."390

Cemil Meriç'in duygu ve düşüncelerini bir idealde yansıtan bu cümleler edebiyat tarihi açısından önem taşımaktadır. Burada kendi sanatı üzerine yargılarda bulunan Meriç, edebiyatın amaç- mahiyet ve fonksiyon taraflarını özetle aktarmaktadır.

Cemil Meriç'in denemeleri edebiyat eğitiminde şu özellikleriyle incelenebilir: Bir edebî tür olan denemelerin içerik ve şekil özellikleri bakımından edebiyat eğitiminde malzeme olarak kullanılması yeni ufuklara ulaştıracaktır bizi.

"Edebiyat eğitiminin bir diğer hedefi, kişilik kazandırmada önceli bir motivasyonu olan edebî metinleri işleyecek metotlar geliştirebilmektir; ancak henüz sanat eserlerinin kişilik ve kimlik kazandırma konusundaki işlevlerini bir takım ilkelere bağlayabilmiş değiliz, Kişilik ve kimlik kazandırmada yardımcı olacak bir edebiyat eğitimi, bedîi zevki geliştirici bir hususiyet taşımalıdır. Metin seçimi de kişilik üzerinde birtakım etkiler yapacaktır(...) Sanat eğitimi, mesleği ne olursa olsun bütün insanlara verilebilir. Çok önemli bir evrensel davamız olan doğum ve ölüm çizgisindeki problemlerimiz; her kültürde kabul gören ve aşırılıkları budanmış insan yanımız, edebiyat eğitiminde yansımasını bulacaktır."391

Meriç'in millî hassasiyet barındıran, millet olma şuurunun temelini oluşturan, evrensel ölçülerde değerlendirilebilecek insanî yanları ortaya koyan denemeleri vardır, edebiyat öğretiminde bu denemelerden içerdikleri muhtevâ ve taşıdıkları şekil özellikleri bakımından yararlanılabilir; ayrıca Cemil Meriç'in denemelerinin edebî türler içinde oluşarak düzyazıya hangi düzeyde katkı sağladığı ve onu nasıl temsil ettiği konusu tartışılabilir.

"Edebiyat eğitiminin teorik arayışlarına, yeni yöntemler teklif etmek konumundan çok uzağız; ama, hiç olmazsa, yeni teklifleri hazırlayacak olan araştırmacılara bir başlangıç fikri olarak iki temel tavsiyemiz olacaktır. Bunlardan biri, edebî birikim ile yeni gelişmelerin bir arada değerlendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır; diğeri ise, geleneksel akış diyebileceğimiz bir süreci,

³⁹⁰ MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, 1978, s., 451

³⁹¹ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s.,119

metotlaştıracak, geçmiş ile sağlam bağlar kurabilen ve geleceği asırların tecrübesiyle yakalayabilen bir hareket noktasıyla oluşmaktadır."³⁹²

Cemil Meriç, çağına ait büyük bir meydana, yani tarihin insanı getirip bıraktığı noktada, elinde her türden ayna ile durmakta ve bu aynaları Türk milletini oluşturan tüm zeminlere, zamanlara tutmakta; aynalarına yansıyan tüm ışıkları da eserlerinde ebedileştirmektedir. Amacı yalnız gerçeği göstermek değil, ayna karşısında kendini gören insanların takındığı tavırların asgarisinin yapılmasını beklemektedir, aynada kendini gören en azından fizikî olarak düzenlenir; edebiyatın toplumu yansıttığı aynada da kendini sosyal, kültürel, tarihî, siyasî açılardan görme fırsatı olan okurların da zihniyet bakımından kendini şuurun, tarihin ve ilmin sesine göre donatması gerekmektedir; Meriç böyle hareket edilmesini beklemektedir, yani Türk insanın aydınlarıyla yazar, sanatçı, bürokrat, siyasetçi, hoca... toplumu idare edeler ruhi ve zihni olarak kendini bulmalı, inşa etmelidir. En azından denemeler eğitim ve öğretim yoluyla geleceğin yazar, siyasetçi, sanatçı, bürokrat, hocalarını yetiştirmeye yardımcı olacaktır.

Edebiyat eğitimi ve öğretimi, kendi amaç- mahiyet- fonksiyonuna ait sınırları bir metotla belirler ve edebî eserlerin amaç-mahiyet-fonksiyon özelliklerini eğitime uyarlarsa elde edilecek kazançlar her anlamda başarı olacaktır. Meriç'in denemeleri, Mehmet Önal'ın edebiyat eğitimi teorisi için teklif ettiği iki maddeye malzeme vermek açısından zengindir, didaktik ve estetik anlamda denemelerin edebiyat öğretimi yoluyla bireylere kazandıracağı çok özellik vardır.

"1)Bilimsel araştırma yöntemlerinin temel prensiplerinden ayrılmamak üzere, ortaya çıkan yeni gelişmeler, edebiyat eğitimi teorisine yeni bakış açıları kazandırabilir,2) Edebiyat eğitiminde ikinci metot arayışı, gelenekle ilgili olanıdır."³⁹³

Cemil Meriç'in denemelerini, Önal'ın bu iki teklifinin ışığında, metot olarak, içerdiği kavramlar açısından, edebiyat eğitim ve öğretiminde kullanabilmek pek alâ mümkündür; bu iki edebiyat eğitim teorisinin özünde, modernitenin getirdiği ve geleneğin taşıdığı kavramalar dikkat çekmektedir. Meriç'in denemeleri ise zaten ikisi üzerine kuruludur: Denemeler, Doğu ve Batı medeniyetlerinin eski ve yeni kültürel çevrelerinden beslenerek meydana gelmiştir. Mitolojilerden, destanlardan,

³⁹² ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s., 119-120

³⁹³ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s.,120-21

masallardan, şiirlerden, kutsal kitaplardan, modern edebî türlerden ve bunları oluşturan tüm terim ve kavramlardan Meriç'in denmelerinde görmek mümkündür.

Eğitimde bu denemeleri bilgi düzeyinde kullanırken öğrenci, denemeler sayesinde edebiyat kavramının içerdiği de öğrenme fırsatı bulacaktır; çünkü Meriç, edebiyat tarihi, edebiyat sosyolojisi, gibi konuları hem millî hem de evrensel anlamda incelemiştir, bu hususa denemelerin muhtevâsı bölümünde değinmiştik. Cemil Meriç, edebiyat tarihi hakkında yazdığı denemede edebiyat öğretimine dair, denemeci ironisiyle bir eleştiri de bulunur:

"Bir mizahçı ne demiş? ' ilk yazar ilk kitabını tamamlar tamamlamaz, ilk tenkitçi ile ilk kütüphaneciyi bulmuş karşısında. Birinci kötülemiş kitabı, ikincisi okuyuculardan gizlemiş.' Latife ama, doğru bir yanı da var: edebiyat tenkidi ile bibliyografya, yazılı edebiyat kadar eski birer teknik. Kimsenin hakkını yemeyelim, bu ekibe edebiyat hocasını da katmalı. Öyle ya talebelerini kitaptan soğutmak için onu parça parça edecek biri de lâzım."³⁹⁴

Meriç'in bu ironik tespiti aslında, edebiyat eğitim ve öğretimi, edebiyat bilimi, edebiyat tarihi kavramlarının teoriden pratiğe geçerken yani fonksiyonel hale gelme sürecinde yaşadığı problemleri ortaya koymaktadır. Cemil Meriç'in Türk edebiyat tarihinde ele alınıp öğretim sürecine dahil edilecek edebî faaliyetleri bilinmektedir. Bu yönlerini sanat anlayışı ve edebî kişiliği çerçevesinde edebiyat tarihinin sınırları içinde ele almak O'nun denemelerinden farklı düzeylerde yararlanmayı kolaylaştıracaktır. Meriç'in edebiyatçı kişiliğinin ön plana çıkmasında yaptığı çalışmalarla ortaya çıkardığı eserlerin önemi bilinmektedir, Türk edebiyatına, edebiyat bilimi perspektifinde ele alınabilecek, eğitim sürecine konu olacak yönlerinden birine Gürsel Aytaç, şöyle temas eder:

"Cemil Meriç (1917-1987), asıl öğrenim dalı olan Fransız Dili ve Edebiyatı kaynaklı edebiyat donanımını çok yönlü değerlendirmiş, edebiyat dünyamıza önemli katkılarda bulunmuş, üretken bir yazarımızdır. Fransız edebiyatından çevirilerinin yanı sıra Fransız edebiyat biliminden edindiği karşılaştırmalı edebiyat ve dünya edebiyatı bilgilerini özümseyerek Türk okurunun bilgisine sunmuştur. Bütün bu hizmetleri görmezden gelinmeyecek kadar mühimdir. Her ne kadar o bilgilere bir Türk edebiyatçısı açısından eleştirel bakmayı başarsa da

³⁹⁴ MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, 1980, s., 225

aktardığı edebiyat bilimsel bilgiler, temelde Fransız değerlendirmelerini yansıtmaktadır."³⁹⁵

Gürsel Aytaç'ın Meriç'in kişiliği ve eserlerine yönelik bu tespitler, aynı zamanda edebiyat biliminin bakış açısıyla yapılmış bir edebiyat tarihi değerlendirmesidir. Yani böyle yorumlar, edebiyat öğretiminde bir yaklaşım biçimi olarak kullanılmakta ve bir edebî objenin nasıl ve hangi tarafları dikkate alınarak değerlendirilmeli; edebiyat eğitiminde, öğretimin amaçları yönünden bu bilgiler ne düzeyde ele alınmalı ve edebiyat eğitiminde malzeme olarak kullanılmalıdır... gibi yaklaşımlar edebiyat eğitimi teorisinin bir oluş halinde devam ettiğini göstermektedir. Meriç'in kişiliğinden ve denemelerinden hareketle edebiyat tarihine bilgi düzeyinde konu olması bir anlamda yol göstericidir.

"Edebiyat tarihi, "sadece edebî eserlerin tarihi" olarak anlaşılmamış, edebiyat tarihi, edebî eserlerin olduğu kadar, bu eserleri ibda edenlerin ve ibda edilme zeminlerinin de tarihi olarak anlaşılmıştır. Bir bütün olarak bakıldığında eski edebiyatın tenkidî dünyasının da şuarâ tezkirelerinde yer aldığını söylemek mümkündür."³⁹⁶

Edebiyat öğretiminde Meriç'in denemelerini öğretirken deneme türünün tarihi gelişimini ve türün ilk örneğinden hareketle günümüze nasıl geldiği anlatılabilir. Denemenin Montaigne ile edebiyat literatürüne girme süreci ele alınabilir. Deneme türünün yaygınlaşmasında belirleyici olan faktörler üzerinde durulabilir. Denemenin Batı edebiyatındaki örneklerini Türk edebiyatıyla mukayeseli olarak ele alıp türün edebiyat dünyasında nasıl algılandığı tartışılabilir. Denemenin Türk edebiyatında yaygınlaşmasında etkili olan sosyal, siyasi, edebî ortam değerlendirilebilir. Deneme türünün konularına göre analizi, ölçütleri, edebî özellikleri, diğer türlere ve katkısı onlardan etkilendiği durumlar gözden geçirilebilir. Cemil Meriç örneğinden hareketle Türk edebiyatı tarihinde deneme türünün doğuşu sanatçılarımız tarafından neden tercih edildiği, Türk diline hangi düzeyde katkıda bulunduğu, sanatsal açıdan neyi ön planda tutarak kendini var ettiği, Türk deneme yazarlarının millî ve evrensel anlamda nasıl bir başarı yakaladıkları belirlenmeye çalışılır. Cemil Meriç'in denemeciliği bilgi düzeyinde muhtevâ ve şekil yönünden, dil ve üslûp bakımından irdelenebilir. Ayrıca

³⁹⁵ AYTAÇ, Gürsel, **agy**, Hece Der, Ocak 2010, s., 227

³⁹⁶ ÖZARSLAN, Ersin, **agy**, 2006 s.,250

denemeler metin tahlilinde de yorumlanabilir. Dikkat edilirse denemelerle ilgili öğretim sürecinde kullanılacak yöntemler kazandırılacak davranışların özü şudur:

"Bu anlayışta bilgi esastır. Bilgi bütün cepheleri ve bütün çehreleriyle öğrenciye aktarılır. Edebiyat bilgisinin sadece kendisi değil kaynakları ve bu bilgiye ulaşma yolları da yardımcı bilgiler olarak talebeye öğretilir. Öğrencinin verilen bilgiyi öğrenip öğrenmediğine bakılır ve öğrenme süreci buna göre değerlendirilir. Bilginin kendisi, kaynakları, bilgiye ulaşma, kullanma ve değere dönüştürme yol ve usulleri ile donatılan öğrenci ancak şahsî kabiliyet ve mahareti varsa öğrendiklerinden azami derecede faydalanabilir."³⁹⁷

Bilgi düzeyinde bir öğretim en azından bireylere bir fikir verecektir, sanatın ve edebiyatın tarihsel pratiği meraklısını farklı anlamda bunlardan yaralanmaya yöneltecektir. Edebiyatın toplumların hayatına neler kazandırdığı, duygu düşünce dünyasının yoğrulmasında edebî türlerin ne kadar etkili olduğu anlaşılacaktır. Öğretmenin kılavuzluğunda öğrenci bu güzel sanat etkinliğinin dimağlar, gönüller ve ruhlar için gerekli olduğunu kavrayıp görecektir. Cemil Meriç'in edebiyat ve okuma üzerine yazdığı denemeler sınıf ortamında özenle yorumlanıp ele alındığında bunların fonksiyonel olması sağlanır ve öğrenciler bedî zevkin tadına varma mutluluğuna ererler...

Denemelerin metin tahlilinde ve kimi estetik yönleri bakımından edebiyat eğitiminde örnek olarak kullanılacak özellikleri vardır. Cemil Meriç Türk edebiyatı tarihinde denemeci yazarlarımız arasında anıldığı bilinmektedir, denemeleri orta öğretim kurumlarında, edebî türlerde deneme örneği olarak verilmektedir. Edebî bilgiler içinde deneme bir düz yazı türü olarak işlenir. Deneme, bilgilendirme amaçlı birer gerçeklik yazısıdır. Ayrıca takdim açısından doğrudan doğruya ifade özelliği taşıyan sanatsal ağırlıklı düşünceleri aktarmak için uygun elverişlidir, denemenin bu yönüne çalışmamız boyunca temas edilmiştir. Meriç'in denemelerinin üslûp açısından estetik değer taşıdığı sanatsal özellikler içerdiği dikkatlere sunulmuştur.

Edebiyat öğretiminde, denemelerden metin tahlili yaparken yararlanma hangi düzeyde mümkün olabilir, denemelerin estetik tarafı nasıl yakalanır, bu bölümde bu sorulara cevap bulmaya çalışacağız. Metin tahlili ve estetik değer kavramlarını edebiyat eğitimi açısından bilmek gerekmektedir.

³⁹⁷ ÖZARSLAN Ersin, *agy.*, 2006, s., 254

"Edebiyat tahlili ise edebiyat öğretiminin bel kemiğini teşkil eder. Edebî metinlerin, özellikle şiirin anlam tabakalarının farkına varılması; şiirdeki estetik hakikatin, hikmetin anlaşılması; söylenenin ötesinde söylenmeyenin, söylenmek istenenin; imâ yahut ihsas edilenin, sezdirilmek istenenin künhüne vakıf olmanın yolu şerh yahut tahlilden geçer."³⁹⁸

Türk edebiyatı geleneğinde tahlil çalışmaları metnin değerini yakalamak; anlatılanı veya gizleneni bulup ortaya çıkarmak için yorumlara başvurmak suretiyle uygulanmıştır, gelenek içerisinde şerh yoluyla bu manada edebî metni anlama çalışmaları yapılmıştır. Cemil Meriç'in denemelerine de bu bilgiler uygulanabilir, elde edilecek birikimleri eğitime aktarmak mümkündür. Edebiyat dille yapılan bir güzel sanat, edebî metin bu sanatın bilinen ve oluşturulan bir objesidir, sanatkâr kelimeleri gündelik hayatın içinden alır. Onlara, edebî değer kazandırır, yeni ve çağrışımlı anlamlara kavuşturur. Gerçek anlam, mecazlarla zenginleşir; soyut olan güzellik kavramı dilin verdiği imkanlara bulunmaya, kurulmaya çalışılır. Metin tahlilini ortaya çıkaran unsur ise güzelliğe ait anlamın edebî sanatlarla oluşturulmaya çalışılmasıdır, sanatçı bunu yaparken çok anlamlılıkla kelimelerin manasını çeşitlendirir. Edebiyat öğretiminde metinden hareketle yapılan tahliller, bir anlamda estetik güzelliği şahsa indirgeme yolunu gösterir.

"O zaman edebiyat eğitimcisinin hiçbir zaman hatırlıdan çıkaramayacağı en önemli gerçek, edebiyat eserinin çok açık bir güzellik objesi, sanat eseri olduğudur. Dolayısıyla o, işinde "estetik bakış açısı" nı esas almak durumunda olan bir tür sanat eğitimcisidir. Görevi, edebî metinden aldığı hazla genç insanların ruhlarındaki güzellik duygu ve duyarlılıklarını ortaya çıkarmak, geliştirip zenginleştirmek ve terbiye etmektir."³⁹⁹

Cemil Meriç estet bir düşünürdür, edebiyat sanatını kendisi için bir varlık sebebi olarak görmüştür ve yazdığı denemelerle edebî değer kavramını somutlaştırmıştır. Bu Ülke adlı deneme kitabında fil dişi kuleden ve Baki Kalan bölümünde bulunan denemeler, dil zevkinin estetik bir zevk durumuna geldiğinin ispatıdır. Bu bölümdeki denemler düzyazı ve şiir dilinin karşılaştırılmasında kullanılabilir. Mesela şu "Kelime" isimli denemesini estetik unsurlarına işaret etmek adına örnek olarak verebiliriz:

³⁹⁸ ÖZARSLAN, Ersin, *age.*, 2006, s.,250

³⁹⁹ ÇETİŞLİ, İsmail, *Edebiyat Eğitiminde Edebî Metnin Yeri ve Anlamı*, Millî Eğitim, Üç aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, kış 2006, yıl, 34, sayı 169, s., 76

Kelime

Bir adam meçhule tırmanıyordu. Sisyphe'e benziyordu uzaktan. Bir adam meçhule tırmanıyordu topraktan. Arkası uçurum, yanları duvar. Kaç sabah güneşle selamlaştılar, kaç akşam yıldızlar feneri oldu, bilmiyor.

Koro

Olemp'e yalnız gidilmez. Kervanla çıkılır yola. Bin çıkılır, bir varılır; bir çıkılıp bir varılmaz. Olemp'e yalnız gidilmez.

Ve adam tırmanıyordu. Musa'nın gözünü kamaştıran nur, kavurdu gözbebeklerini.

Koro

Kayaya çıktılar Promete'yi, Homer'i karanlığa gömdüler, Tanrılara yaklaşan, Nemesis'in gazabına uğrar.

Adam haykırdı: Nemesis, Nemesis! Yıldırımlar gibi ulu çınarlara musallat olan Tanrıça... Ben ne Olemp'in sırlarını fâş eden bir yarı- Tanrıydım, ne erguvanlar içinde doğan bir prens. Ama madem ki, parmakların bana kadar uzandı, madem ki beni de hışmına layık gördün, seni utandırmayacağım. Ya ölüm boğacak şarkılarımı, ya elimden aldığın dünyadan daha muhteşemini yaratacağım.

Ve meçhule tırmanan adam Kelime oldu."⁴⁰⁰

Tahlil için şunlara dikkat edilmiştir:

Her söz içinde bulunduğu bütünün anlamlı bir parçasıdır.

Metin tahlilinde, anlam yollarını kavrama, şu şekilde olabilir: Metin kendisinden hareketle anlaşılır, yazarın biyografisine yönelerek veya başka eserlerden yararlanılarak içerdiği anlama ulaşılabilir, ayrıca devrin şartlarından da metnin anlamı bulunabilir.

⁴⁰⁰ MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, 2008, s., 257-58

Meriç'in denemelerinde tahlil yapılırken yazarın biyografisinin bilinmesi anlama ulaşmada kolaylık sağlar.

Zengin bir genel kültür sahibi olan Meriç, bunu denemelerine de başarıyla aktardığı için metin tahlili ciddi birikimsel bilgiler ışığında yapılabilir.

Meriç'in denemelerinde sezginin gücü etkili bir biçimde kendini gösterir.

Yaptığı mukayeselerin keskinliği hissedilir.

Edebî sanatların birçoğu denemelerde görülür. Metnin anlaşılmasında bunların bilinmesi gereklidir. Özellikle telmih sanatına Meriç'in çokça başvurması tahlili zorlaştırabilir. Bunun için Doğu ve Batı medeniyetlerine ait birçok mitolojik kahraman ve kavramın, efsanevî ve tarihî olayların, tarihi şahsiyetlerin bilinmesi gerekmektedir. Telmihte atıflar kutsal kitaplara olduğu gibi batıl inançlara da olabilir.

Ayrıca Cemil Meriç'in denemelerinde Doğu kültür ve medeniyetine ait mazmun çözümleriyle, Batı kültür ve medeniyetine ait imgeler bir terkip içinde ele alınıp işlenebilmektedir.

Meriç, tüm bilgi ve birikimlerini kendi sanat yeteneğini, Türk dili ve edebiyatının gücüyle yazdığı metinlerde; ahenge, şekle, muhtevâyâ ayrı ayrı uygular.

Yazdığı cümlelerdeki estetik yönün etkisi ve ele aldığı muhtevânın giriftliği; O'nun metinlerinin pek çok teknikle çözümlenebileceğini gösterir.

Bu bilgilerle yukarıda verilen denemeyi yorumlamaya çalıştığımızda, ilk önce şu hususun varlığı görülür: Cemil Meriç'in bu denemesi anlatım tutumu olarak; coşkuya bağlı metinlerin şiiriyet fonksiyonunu taşımakta, göstermeye bağlı metinlere özgü tiyatral özellik göstermekte, hem de tahkiye ağırlıklı otobiyografik bir edebî yönü olduğu fark edilmektedir. Bu denemeyi estetik anlamda ele alıp metin tahliline tabi tuttuğumuzda birçok edebî bilgiye ulaşmak mümkündür.

Bu denemenin edebiyat eğitime malzeme olarak kullanılması aşamasında, hangi mânâda bir fonksiyonellik arz etmesi gerekmektedir? Bu konuda İsmail Çetişli, şu bakış açısını ileri sürmektedir:

"Varoluşundaki -biricik değil- birinci amaç "güzellik" olan edebiyat eserinden, elbette estetik haz vermesinin dışında- birçok "fayda" da temin edilebilir. Onun eğitimin vazgeçilemez objelerinden biri olmasında, bu tür faydacı işlevlerinin önemli rolü vardır. Edebiyat eğitimcisi de bunlardan geniş

ölçüde faydalanır ve faydalanmalıdır. Bizim burada söylemek istediğimiz, edebiyatın bir sanat, edebî metnin de bir sanat eseri olduğunun asla unutulmaması ve ona yaklaşımda estetik bakış açısının esas olmasıdır. Çünkü edebiyat eğitiminde sıkça karşılaşılan hastalıklardan birisi, didaktik, ahlâkî ve ideolojik bakış açısı ve yaklaşım tarzına tutsak olunmasıdır. Maalesef edebiyat eğitimcilerimizden bazıları, kendilerini “sanat memuru” olarak niteleyen Ahmet Hâşim’in şikâyetlerini yerden göğe kadar haklı çıkarmak istemişçesine, edebî eseri sadece içeriğiyle değer taşıyan sıradan bir metin olarak görmekte; bir ahlâk risalesi, didaktik kitap veya ideoloji manifestosu zannetmektedirler.”

Edebiyat eğitimcisi Meriç'in bu denemesinin edebî yönünü ele alırken, metin tahlilini objektif yapmak arzusu taşıırken neye dikkat etmelidir? Sanatkâr, edebî değer taşıyan bir ürün ortaya koymuş ve kenara çekilmiştir. Okur, kendi dünyasında bunu nasıl fonksiyonel hale getirecektir? "Okudum, çok güzel yazmış; ama ne anlattığını anlamadım," deyip bir kenara mı çekilecektir? Yoksa hem biçim olarak hem muhtevâ açısından anlamaya mı çalışacaktır? Meriç'in denemelerinde bu düzeyde birçok metin vardır. Edebiyat eğitimine bunları işlevsel olarak aktardığımızda bir seviye sorunu da gündeme gelecektir. İşte, her halde edebiyat eğitimi teorileri bunu, mesele olmaktan çıkarmaya çalışmaktadırlar.

"Edebî akımların etkisiyle, metin çözümlemelerinde uygulanan bazı metotlar, eğitim içinde geçerli olabilir. Söz gelimi birçok edebî akımın ve felsefî görüşün bir terkiбі görünümünde olan post- modern eğilimler, eğitime yeni katkılar sağlayabilir. Gerçekten de edebî akımlar, kişilerin dünyayı algılamada ve beğeni duygularını açığa çıkarmada, bizim bilmediğimiz normal ve anormal kavramların dışında bir tercihle metni yorumlama imkanı verir."⁴⁰¹

Meriç'in Kelime adlı denemesini bu bilgiler ışığında metin tahliline tuttuğumuzda edebiyat bilgilerimizin zengin bir terminolojiyle donanmış olması gerekmektedir. Estetik zevkin algılanması ve bunun ruhta bırakacağı duygunun hazzı bilgi düzeyinde düşüncelerle donatılmakla mı mümkün olabilmektedir?

"Durum bu olunca, bütün alanlarda olduğu gibi, edebiyat alanında da bir karara varmak zorundayız. “Edebiyat eğitimi mi yoksa edebiyat öğretimi mi?” Bugüne kadar gördüklerimiz ve yaşadıklarımız, bizi şu kanaate götürdü.

⁴⁰¹ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s., 120

Türkiye’de ilk okuldan üniversiteye kadarki bütün kademelerde ve bütün alanlarda çok büyük ölçüde eğitim değil, öğretim faaliyeti icra edilmektedir. Edebiyat eğitimi alanında da durum bundan farklı değildir. İlköğretim, ortaöğretimde veya üniversitede, şiir, hikâye, roman, tiyatro türleri; hece ve aruz vezninin kalıpları; gazel, koşma, terakib-i bend, sone nazım şekilleri; tezat, teşbih, tevriye, cinas söz sanatları; romantizm, realizm, sürrealizm, sembolizm akımları hakkında bütünüyle soyut ve kalıplaşmış birtakım bilgilerin aktarılması/öğretilmesi/ezberletilmesi, genç nesillerin edebiyat sanatının incelikleri ve değerlerini anlamaları, nüfuz etmeleri, hatta sezmelerine imkân verir mi? Böyle bir faaliyet, onların hangi melekelerinin ortaya çıkarılması ve eğitilmesine hizmet eder? Daha da önemlisi, edebiyat bu mu?"⁴⁰²

İsmail Çetişli'nin bu yaklaşımı doğrultusunda bir edebî metnin mesela Cemil Meriç'in yukarıda verdiğimiz denemesinin estetik zevk alacak şekilde anlaşılmasında etkili olan nedir? ya da metnin içinde barındırdığı estetik iklimi anlamak için neye dikkat edilmelidir? sorularına cevap bulunması gerekmektedir. Tabi, doğal olarak bu noktada, edebiyat eğitimi mi, edebiyat öğreti mi yapılmalı sorusunun cevabı da aranmaya devam edilmelidir. Meriç'in "Kelime" adlı denemesinin metin tahlilini yapabilmek, buradan elde edile çözümlemenin bilgi düzeyinde kaynaklarını edebiyat eğitimi içinde almak zorunluluğu ortada durmaktadır.

"Gerek yapısalcı gerek formalist ve gerekse psikanalist eğilimler, metin çözümlemede yeni açılımlar getirmiştir. Metinden hareket eden ilk ikisinin yanında sanatkârdan hareket eden psikanalist metot, şuurlarındaki bastırılmış duyguları ortaya çıkarmakla yeni bir edebiyat eğitim de teklif ediyordu. Edebiyat eğitiminde önemli olan bu husus, eğitime ve edebiyata tam olarak aktarılamamıştır. Yapısalcı, formalist veya psikanalist yorumlarla ortaya çıkan teklifler, yeri gelince bir eğitim metodu olarak da incelenilmelidir. Kısaca, bütün edebî akım ve yönelişler, hem edebî metne hem edebiyat eğitimine yeni teklifler sunmaktadır ve bunlar yeni araştırmalara muhtaç olacaktır."⁴⁰³

İsmail Çetişli, edebî metnin yeri ve anlamını bulabilmek; metnin mesajına, estetik yönüne doğru bakabilmek konusunda soru cevap yöntemiyle şunları söyler:

⁴⁰² ÇETİŞLİ, İsmail, **agy.**, 2006,s .,78

⁴⁰³ ÖNAL, Mehmet, **age.**, 2008, s., 121

"Edebiyat bilimcisi veya edebiyat eğitimcisi, edebî metne yaklaşımda nasıl bir metot takip etmelidir? Çünkü metotsuz,bölük pörçük, keyfî ve rastgele bir faaliyet bizi ne edebiyat bilimine ne de edebiyat eğitime götürür. Edebiyat eğitimde "ne" okuttuğumuzun önemini kimse inkâr edemez, ama "nasıl" okuttuğumuz ondan hiç de az önemli değildir(...) edebiyat eğitiminin temel objesi, edebî metindir. Bu tespitten sonra sağlam ve sağlıklı bir metoda ihtiyaç vardır. Son yüzyılda ve özellikle yakın dönemlerde edebî metnin incelenmesinde pek çok metot geliştirilmiştir. Yeni eleştiri, yapısalcılık,hermeneutik, metinbilim, dilbilim, göstergebilim, anlambilim, stilistik... bunlardan bazılarıdır (...) Batı'da görülmeye başlanıp giderek yaygınlık kazanan metin tahlilinin en temel amacı, edebî eseri, sistematik biçimde ve bir bütün olarak çözümlemektir. Çözümleme gayretinin amacı ise, eseri -en azından- muhtevâ, yapı, dil ve üslûp bakımından anlama, değerlendirme ve anlatmadır. Zira her okuyucunun edebî eserin dilini çözüp onun semboller dünyasına bütünüyle nüfuz edebilmesi; mesajını tam ve doğru olarak algılayabilmesi ve ondan beklenen estetik hazzı tadabilmesi çoğu zaman mümkün olamaz. İşte metin tahlilcisi bu noktada devreye girerek, eser ile okuyucu/öğrenci arasındaki iletişimin çok daha sağlam ve sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesi görevini üstlenir."⁴⁰⁴

Mehmet Önal ve İsmail Çetişli'nin bu açıklamaları şunu göstermektedir: edebiyat eğitiminde metin tahlilinin gerekliliği kaçınılmaz olarak ortada durmaktadır, ama bu çözümlemenin hangi düzeyde yapılması gerekmektedir? Mehmet Önal'ın metinden hareketle ve sanatçıdan hareketle yapılabilecek metin çözümleme yaklaşımlarına dair verdiği bilgilerden yararlanmak isteyen öğretmen tercihini neye göre belirlemelidir? Sanatın mahiyetine ve sanatçının amacına, aynı zamanda metnin fonksiyonel anlamda öğrenci tarafından algılanabilmesine estetik zevk nasıl sinmiştir? Edebiyat eğitimi ve öğretimi açısından Cemil Meriç'in denemelerindeki bedîi zevki, estetik unsurları öğrenciye aktarmak, bunları ona hissettirmek bir gereklilik olarak eğitimin hedefleri, amaçları bakımından önümüzde durmaktadır.

"Kısacası metin tahlili; herhangi bir edebî eserin, bütünlüğü içinde, ama o bütünü oluşturan her türlü unsurun (mânâ, yapı, dil, üslûp vb.)en ince ayrıntılarına varıncaya kadar belli bir metoda bağlı olarak ele alınıp incelenmesi,

⁴⁰⁴ ÇETİŞLİ, İsmail, **agy.**, 2006, s., 81

değerlendirilmesi ve yorumlanmasıdır. Edebiyat eğitimcisi, metin tahlili amacıyla edebî esere yaklaşırken hiç olmazsa şu hususları gözden uzak tutmamalı ve onu bu çerçeve ve anlayış içinde ele almalıdır. Edebî metin, pek çok farklı unsurdan meydana gelmiş bir “bütün”, estetik bir “terkip”tir. Muhtevâ, yapı, dil, bu terkinin ana unsurlarını; kelime, ibare, cümle, paragraf, metin halkası, bölüm; mısra, bend, nazım şekli; vezin, kafiye, redif, lâfız ve mana sanatları; konu, tema, anafikir, mesaj; olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân, anlatıcı vb. şeyler de ana unsurların alt unsurlarını oluştururlar. Bununla birlikte edebî eser, söz konusu ana ve alt unsurların basit ve alelâde toplamından teşekkül etmiş sıradan bir metin de değildir. Onu sanat eserine dönüştüren sır, söz konusu unsurların sanat potası içinde ferdî ve orijinal bir biçimde sentez edilebilmesindedir. Sentezde ortaya konan ferdî ve orijinal tavır, aynı zamanda sanatkârın “üslûp”unu verir. Metin tahlilinde bize düşen görev, bu bütünden herhangi bir unsuru ihmal etmeden, herhangi bir unsuru ikinci plâna atmadan ve bütünlüğünü zedelemekten sistematik bir biçimde eseri çözümlemek ve onun estetik sırlarını ortaya koymak, en azından sezdirmektir.”⁴⁰⁵

Denemelerin edebiyat eğitiminde, estetik değerini koruyarak metin tahliline tabi tutulması ciddi birikimlerle mümkün olabilmektedir. Bir metnin çözümlenmesi aslında bir kültürün, bir zihniyetin, girift bir varlık olan insanın çözümlenmesi demektir. Metin tahlilinde ele alınacak birçok veri edebî metnin mahiyetini göz ardı etmeden kullanılmalıdır. Anlamak, anlatmak tabi ki mümkün ama metin tahlilinde edebî eserin değerini sezdirmek bile ciddiye alınacak başarı olsa gerek.

Buraya kadar irdediğimiz hususların özünü bildirmesini sağlayan, Ersin Özarslan'nın edebiyat öğretiminin hedef ve amaçlar bakımından tasnif denemesi önemli görünmektedir:

"Edebiyat öğretiminin belli gaye, hedef ve endişeleri bulunmaktadır. Bunlar kabaca şu şekilde tasnif edilebilir:

I. İlmî endişe ve gaye: Hakikatin peşindedir. Daha ziyade edebiyat tarihi sahasında gözetilir.

II. Estetik endişe ve gaye: Güzelliğin peşindedir. Eser tahlili ve değerlendirmesi sahasında gözetilir.

⁴⁰⁵ ÇETİŞLİ, İsmail, **agy.**, 2006, s., 81

III. Fikrî endişe ve gaye: Hikmetin peşindedir. Edebî muhtevânın anlaşılması ve değerlendirilmesi sahasında gözetilir.

IV. Pratik endişe ve gaye: Faydanın peşindedir. Edebiyatın hayata uygulanmasında, hitabet ve metin yazarlığında kendini gösterir.

V. Pedagogik/terbiyevî endişe ve gaye: Hepsinin peşindedir. İnsan yetiştirme, insanı erdem çerçevesindeki niteliklerle donatma sırasında gözetilir.

Bu tasnif, kesin sınırlarla birbirinden ayrı tutulamaz. Her gaye ve endişe diğerleriyle ilişki içindedir. Hatta çoğu zaman biri olamadan diğerleri söz konusu olmaz. Bütün bu hedeflerin üstünde yer alan ana hedef ise nitelikli ve donanımlı insan yetiştirmektir.⁴⁰⁶

Cemil Meriç'in denemelerinin edebiyat eğitiminde malzeme olarak kullanılma aşamasında hem teorik hem pratik kazanımlar elde edilebilecektir. Edebiyat eğitiminin öğretim düzeyinde gerçekleştirilmesinde öğretmen yeterliliklerinin önemli olduğu görülmektedir. Edebiyat eğitiminin özünü belirleyen edebî metinler; ciddi anlamda kültürel, tarihî, ilmî, sosyal referanslarla sanatçının dehasında bir terkip olarak oluşmaktadır. Bunu bilmek edebî metnin önemli işlevsel yanlarından birini fark etmek demektir. Ayrıca şu görülmektedir ki edebiyat kendi içinde bir bütündür ve onun bu mahiyeti ihmal edildiğinde ciddi eksiklikler kendini gösterecektir. Edebiyat kavramı zamanın içinde insan için önemli olmuştur ve daha da önem kazanacaktır.

⁴⁰⁶ ÖZARSLAN, Ersin, **agy.**, 2006, s.,256

SONUÇ VE TOPLU DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, bir edebî tür olarak denemenin Batı ve Türk Edebiyatında yapılmış tanımları, bu türün tanınmış yazarlarından yararlanılarak incelendi. Denemenin Türk Edebiyatındaki yeri ve önemi göz önünde bulundurularak işlevselliğine dikkat çekildi; Cemil Meriç'in denemeciliğinin hem fikri yönü hem de sanatsal yönü üzerine yeni ufuklara ulaşıldı. Denemenin teorik yönünün, onu var eden ölçütlerin neler olduğu bulunmaya çalışıldı, tespit edilen bilgilerin Cemil Meriç'in eserlerinde pratiğe nasıl dönüştüğü genel olarak izah edilmeye çalışıldı.

Yapılan çalışmada, deneme türünün; zihniyet değişimiyle beliren toplumsal sorunların meydana geldiği dönemlerde yaygın olarak kullanılan bir tür olduğu kanaatine varıldı. Denemenin doğuşu kabul edilen Rönesans dönemi de bunun ispatı olarak kabul edilmektedir. Değişimlerin zihinlerde ve bunun yansıması olan sosyal hayatta farklı boyutta, sorunlar oluşturduğu bilinmektedir. Bu durumların etkisiyle genellikle, sorgulama eksenli bir eleştirel tutumun deneme için yaygınlaştığı dikkatlerden kaçmamıştır, deneme türünün tercih edildiği ve yaygınlık gösterdiği zamanlarda hem Batı hem Türk edebiyatlarında bu durumun varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada Cemil Meriç'in denemeciliğinin de bu anlayışın etkisiyle başlayıp gelişim gösterdiği anlaşılmıştır.

Deneme yazarı Meriç'in de bu durum içinde, kendi yazarlık tutumunu belirttiği, açıkladığı görülmüştür. Cemil Meriç'in 'Öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki Türk insanının uyuşan şuuruna bir alev mızrak gibi sapsın!' biçimindeki arzusu, deneme türünün imkanları içinde oluşturulabilmiştir, bu yüzden Meriç'in edebî tür tercihinin denemeden yana kullanmasının doğru ve doğal olduğu anlaşılmıştır. Meriç'in hayat boyu yaşadığı coğrafyaların ve içinde bulunduğu dönemlerin bununla beraber kişisel hikâyesinin özünü deneme türüyle özgür, özgün ve öznel biçimde anlatabildiği fark edilmiştir. Bu çalışmada, 'üzerinde rahatça kalem oynatabileceği tek sahanın deneme,' olduğunu söyleyen bir yazarın yazdığı denemelerle, ele aldığı genel muhtevada nelerin işlendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Burada kavram analizi yapılan Bu Ülke ve Mağaradakiler kitaplarında bu husus somut olarak görülmüştür.

Denemenin kurmaca dışı bir gerçeklik yazısı olduğu, kendi dilini oluştururken iddia ve ispat amacı gütmeyen doğrudan doğruya bir ifadeyi temsil ettiği Meriç'in deneme örneklerinde de fark edilmiştir. Denemelerin muhtevasında ve o muhtevayı

belirleyen anahtar kavramlarla şekillenen genel konularda, yaşanan dönemin genel zihnî sorunlarına işaret edildiği dikkatlerden kaçmamıştır. Bu da bir gerçeklik yazısı olan denemenin düşünce ağırlıklı, sanat donanımlı bir edebî metin olduğu durumunun ispatı olarak algılanmıştır.

Ayrıca bu çalışmada, Cemil Meriç'in denemelerinde kullandığı edebî türün bilgisine ve ölçütlerine hakim olduğu görülmüştür; iddia ve ispat durumlarına denemeci bir tavırla yaklaştığı anlaşılmıştır. Denemenin akılcı dönemlerde öne çıkması, bu dönemlerin gözde tutumlarından ironi, humour, şüphe, karikatürize etme ve hicvetme ifade alanlarını kullanması deneme türü için bilinen bir özelliktir. Meriç'in de bu tutumları hem teorik bakımdan ele aldığı, hem de denemelerinde uyguladığı tespit edilmiştir. Denemelerin yapısında bu durum dikkatlerden kaçmamıştır ki Cemil Meriç'te 'Düşünmek evvela düşünenlerin düşünceleri üzerinden düşünmek, sonra da onların tesirinden kurtulmaktır.' diyerek düşünenleri düşünmeye çalıştığını yine kendi deyişiyle, bu durumu 'Hakikatte kendilerini konuşturduğum düşünce adamları bir tarafıyla benim tercümanlarımdır. Tanıdığım binlerce insan arasından onları seçişim, bazen sahneye kendimi çıkarmak istemeyişimden, yani bir şöhretin arkasına gizlenmek ihtiyatkarlığından, bazen de onlarla boy ölçüşebileceğimi ispata kalkmak gibi bir bencillikten kaynaklanabilir.' biçiminde aktarmıştır. Yani deneme yazarlarının sanatçı gibi birinci derecede yaratıcı olarak çalışmadığı anlaşılmıştır. Sanatçının arkasında durduğu, kendi gözleminin konularını, başka insanların kotardıklarından aldığı, yani önceden biçimlenmiş, yaratılmış olanı yeniden bir forma tabi tuttuğu kabul edilmektedir. Bu çalışmada, Meriç'in denemelerinden hareketle bu yargıların deneme için doğru olduğu anlaşılmıştır.

Denemenin kotarılmasının ve değerlendirilmesinin güç olduğu bilinen bir gerçektir, denemenin çetin bir tür oluşu, Cemil Meriç'in denemeleri üzerine yapılan bu incelemede görüldü. Meriç'in geniş yelpazeli düşünce atmosferini takip edebilmek ve üslûbunu şekillendiren şahsına münhasır hikemi tarzı edebiyat biliminin verileriyle anlamaya ve yorumlamaya çalışmak araştırmacının birikiminin sınırlarını zorlayan bir durum olarak görüldü. Meriç'in yazarlığı ve denemeleri üzerine afakî sözler söyleme kolaylığını, bilimsel metodun ciddi çalışmalarıyla aşmaya çalışmak çeşitli yönlerden ufuk açıcı bir durum olarak algılandı. Edebiyat bilimine dair, yararlanılan kaynaklardan edinilen teorik bilgilerin denemelere uygulanması, fonksiyonel faydaya araştırmacıyı ulaştırmıştır. Cemil Meriç'in eserlerinin düşünselliği ve derinliğinin

anlaşılmaya çalışıldığı açıklanırken, yazarın denemelerindeki edebîliği şiire yaklaştırmış olduğu, coşku ve retorığı aforizmatik bir üslûpla hüküm yargılarına dönüştürdüğü sezilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Cemil Meriç'in denemeciliği hakkında, bilgiler toplanmıştır, bu bilgiler edebiyat bilimi için veri oluşturacak şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır, bunların ileride yapılacak çalışmalar için faydalı olacağı düşünülmektedir. Birinci bölümdeki kimi veri değerindeki bilgilerin, denemelerin içerdiği bazı sembolik anlamların anlaşılmasına katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Meriç'in yaşadığı dönemde, yazdığı denemelerle fildişi kuleden toplumsal arenaya doğru yönelirken neleri dikkate aldığı, bu bölümde irdelenmiştir. Denemelerin toplumsal fayda açısından nasıl algılandığı, dönemin şahitlerinden, yazarlardan alınan örneklerle belirtmeye çalışılmıştır. Meriç'in deneme yazarlığının yapı ve öz bakımından dikkat çeken bazı yanlarının neler olduğu belirlenmiştir, birikim kaynaklarının takibi ana hatlarıyla yapılabilmektedir. Burada, Meriç'in denemeciliği üzerine söylenen sözlerle döneminde, nasıl bir yankı uyandırdığını ve bunun günümüze yansiyış şeklini anlamaya çalışmak önemli bir hedef olarak ele alınmıştır.

Denemelerin muhtevasına ve anahtar kavramlarına temas eden ikinci bölüm, kendi sınırları içinde genel olarak zorluklar yaşanmasına rağmen Meriç'in denemeciliğinin arka planını görmek ve göstermek açısından bazı somut verilerin toplanmasına katkı sağlamıştır. Burada ortaya çıkarılan somut bilgilerin Meriç'in zihniyetini ve edebî kişiliğini yakalamak açısından önemli olduğu fark edilmiştir. Denemelerin muhtevasına genel olarak bakılıp bunların belli bir takdimle sunulurken konuların üslûbu nasıl etkilediği dikkatlerden kaçmamıştır. Bu Ülke ve Mağaradakiler kitaplarının kavram analiz tablosu kendi içinde bir sistemle oluşturulmuştur. Hem muhtevanın madde madde belirlenmesi hem kavram analiz tablosunun ortaya çıkarılması denemelerin genel özellikleri bilmek adına, araştırmacının temel düzeyde bilgiler edinmesini sağlamıştır. Bu bölümle ilgili yapılan çalışmada, Meriç'in deneme türüne fonksiyonel bir misyon yükleme gayreti içinde olduğu gözlerden kaçmamıştır.

Üçüncü bölümde denemelerin taşıdığı fonksiyonellik, edebiyat eğitim ve öğretimi kapsamında, eğitime malzeme olarak nasıl aktarılabilir yönünde incelemeler yapılmıştır; bu hususun aydınlığa kavuşmasın kapsamlı çalışmalarla mümkün

olabileceği anlaşılmıştır. Bu durum bir güzel sanat olan edebiyat açısından; eğitim mi, öğretim mi? Biriktirilen bilgi mi, alınan estetik haz mı?... sorularının cevap bulmasıyla, açıklığa kavuşur, anlayışına ulaşılmıştır.

Bu problemin işin emekçisi edebiyat uzmanlarınca yıllardır tartışılan ve çözüm bekleyen bir konu olduğu görüldü. Bununla beraber, bu bilgiler ışığında denemelerin kompozisyon dersleri açısından birikim kaynağı olarak eğitime aktarılabilmesinin mümkün olacağına dikkat çekilerek; dinleme, okuma konuşma, yazma çalışmalarında denemelerden hangi düzeyde yararlanılabileceği konusu tartışıldı. Metin tahlilinin yoruma dayalı bir birikim elde etmek adına faydalı olacağı bilinmektedir. Bu manada, metin tahlilinin bir edebî eserin nasıl okunacağını ve eserde nelere dikkat edileceğini öğretmesi faydalı olarak görülmektedir. Metin tahlilinin edebî değeri ortaya çıkarma gayesi taşıdığından hareketle denemelerin tahlilini yapabilmenin ve Meriç'in denemeleri üzerinden tahlil yaparken nelerin göz önünde bulundurulması gerektiğine değinildi.

Bu birikimlere ulaşmak adına denemeler için ve genel edebiyat bilgisi için metin tahlilinin, uygulamalı olarak yapılmasının çok gerekli olduğu anlaşılmıştır. Cemil Meriç'in denemelerinin edebiyat tarihi açısından ve taşıdıkları estetik değer bakımından eğitime malzeme olarak aktırılması pek çok faydalar içermektedir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Halil, **Cemil Meriç’le Sohbetler**, Seyran Yay., İst., 1993.
- ALKAN, Ahmet Turan, **Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç**, Akçağ Yay., Ank., 1993.
- ALKAN, Ahmet Turan, **Üç Noktanın Söylediği**, İst., Ötüken Yay., 2004,
- AKTAŞ, Şerif, **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri**, Akçağ Yay., Ank., 1998, 3. Baskı.
- ALATLI, Alev, **Cemil Meriç’i Anlayabilmek**, Türk Edebiyatı,S., 166 Ağustos, 1987, S., 166, s.,21-24.
- ARMAĞAN, Mustafa-Coşkun, Sezai, (Haz.), **Cemil Meriç**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,, Ank., 2006.
- ARMAĞAN, Mustafa, (Haz.),**Cemil Meriç Düşüncenin Gökkuşığı** Etkileşim Yay., İst., 2006,
- ARMAĞAN, Mustafa, **Cemil Meriçle Bir Konuşma: Entelektüel, Amel Edendir**, İzlenim Sayı 18, Şubat 1995.
- ARSLAN, Hüsamettin, **Cemil Meriç ile Mülakat**, Türk Edebiyatı, S., 166, Ağustos 1987.
- AYTAÇ, Gürsel, **“Deneme Üzerine Bir Karşılaştırma ve Edebiyat Çalışması”** Hece Yay., Ank., 2007,
- CÜNDİOĞLU, Dücan, **Bir Mabel İşçisi Cemil Meriç**, Etkileşim Yay., İst., 2006.
- CÜNDİOĞLU, Dücan, **Bir Mabel Bekçisi Cemil Meriç**, Etkileşim Yay., İst., 2006 4. baskı.
- CÜNDİOĞLU, Dücan, **Bir Mabel Savaşçısı Cemil Meriç**, Etkileşim Yay., İst., 2007.
- ÇETİN, Göksal, **Sağ ve Sol Karşısında Cemil Meriç**, Artus, Yay., İst 2007.
- ÇETİN, Nurullah, **Türk Edebiyatında Deneme**, Milli Eğitim Der., kış, 2005, S., 165, s., 23-46.
- EDİSYON. **Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları**, İz Yay., İst., 1998,.
- GÜNGÖR, Erol. **“Uygarlık Çıkmazı ve Cemil Meriç”**, Türk Edebiyatı, 1974.

GÜRSES, Reşide, **Okuma ve Anlama Üzerine**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, Eylül 1996, Sayı: 28, Cilt: IX, ss. 98-103.

HALMAN, Talat Sait. “**Cemil Meriç’in Bu Ülkesi**”, World Litterature Today, 1978.

HECE Dergisi, **Bir Entelektüel Tedirgin Cemil Meriç**, Cemil Meriç Özel Sayısı, S., 157, Ank., Ocak 2010

KİLCİ, Nihal, **Cemil Meriç’in 'Bu Ülke Adlı' Eseri Üzerine Üslûp İncelemesi**, YLT., Gazi Ün., Sosyal Bil. Ens., Ank., 2003.

MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Yay., İst., 2008, 30. Baskı

MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, Ötüken Neş.,İst., 1978.

MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, Ötüken Neş., İst.,1980

MERİÇ, Cemil, **Umrandan Uygarlığa**, Ötüken Neş.,İst., 1979, 3. Baskı.

MERİÇ, Cemil, **Bir Dünyanın Eşiğinde**, Ötüken Neş., İst., 1979, 3.Baskı

MERİÇ, Cemil, **Jurnal I**, İletişim Yay., İst., 1992, 4. Baskı

MERİÇ, Cemil, **Jurnal II**, İletişim Yay., İst., 2008, 15. Baskı

MERİÇ, Cemil, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İletişim Yay., İst., 1997, 4.Baskı

MERİÇ, Cemil, **Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, İletişim Yay., İst., 1996, 2.Baskı

MERİÇ, Cemil, **Bir Facianın Hikayesi**, Umran Yay., İst., 1981, ı

MERİÇ, Cemil, **Kültürden İrfana**, İnsan Yay., İst., 1986

MERİÇ, Cemil, **Işık Doğudan Gelir**, Pınar Yay., İst.,1984

MERİÇ, Mahmut Ali. **Entelektüel Bir Otobiyografi, “Bu Ülke”**, İletişim Yay., İst., 2008,30. Baskı.

MERİÇ, Ümit, **Babam Cemil Meriç**, , İletişim Yay.,. İst., 1998, 6. Baskı

MONTAİGNE, **Denemeler**, (Haz.) Sabahattin Eyüboğlu, Cem Yay., İst., 1997, 30. Baskı

MİLLÎ EĞİTİM, **Edebiyat Eğitimi ve Öğretimi**, üç aylık eğitim ve sosyal bilimler dergisi, kış 2006, yıl 34, S.,169

ÖNAL, Mehmet. **Yeni Türk Edebiyatına Teorik Bir Yaklaşım, En Uzun Asrın Hikayesi, cilt I** , Akçağ Yay., Ank., 2008, 3. Baskı

ÖNAL, Mehmet. **Yeni Türk Edebiyatına Teorik Bir Yaklaşım, En Uzun Asrın Hikayesi, cilt II** , Akçağ Yay., Ank., 2009.

ÖZLER, İbrahim, **Cemil Meriç'te Aydın Problemi**, YLT., Atatürk Ün., Sosyal Bil., Enst., Erz., 2000.

SIMMEL, Georg. **Bireysellik ve Kültür**, Metis Yay., Ank., 2009,(çev.), Tuncay Birkan

ŞAHİN, Necmeddin, **Cemil Meriç'le Nur Sohbetleri**, Anahtar Yay., İst., 1994

ŞAHİN, Harun, **Cemil Meriç'in Eserlerinde Özel İsimler ve Özel Anlam Yüklenmiş Kelimeler**, YLT., Erciyes Ün., Sosyal Bil., Ents., Kay., 2006.

TAŞ, Kemalettin, **Din ve Toplum Karşısında Cemil Meriç**, Artus, Yay., İst., 2007

TEKİN, Mehmet. (Haz.), **Cemil Meriç'in Konuşmaları** Çizgi Kitabevi, Kon., 2003,

TÜRK EDEBİYATI, Dergisi, Ağs., 1987, S.,166

TÜRK EDEBİYATI, Dergisi, Nis, 1984, S.,126

TÜRK DİLİ DERGİSİ, **Deneme Özel Sayısı**, Temmuz 1961, C. 10, S. 118, s. 673-674

UYGUR, Nermi, **Denemeli Denemsiz**, YKY, İst., 2006, 2. Baskı

YAĞCI, Öner. **Cumhuriyet Dönemi Denemeler Seçkisi** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 2002.